

ISSN: 2181-3027

SJIF: 4.995

PEDAGOGS

International research journal

35
Issue-4

Google
Scholar

pedagoglar.uz

PEDAGOGLAR.UZ

Scientific Research Center

PEDAGOGS

Legal, medical, social, scientific journal

Volume-35_ Issue-4

June-2023

IN ALL AREAS

TAHRIRIYAT | EDITORIAL

Editor in chief

Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Executive Secretary

Abdurahmonov Boburjon

*He is mathematic teacher at
Uzbekistan District 49 Secondary School*

Preparing for publishing

Kholikov Tokhirjon Shavkatjon ugli
CODEMI academy teacher

Bosh muharrir

Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Mas'ul kotib

Abdurahmonov Boburjon

*O'zbekiston tumani 49-umumiy o'rta
ta'lim maktabi matematika fani o'qituvchisi*

Nashrga tayyorlovchi

Xoliqov Toxirjon Shavkatjon o'g'li
CODEMI akademiyasi o'qituvchi

TAHRIRIYAT KENGASH A'ZOLARI | EDITORIAL BOARD MEMBERS

Inobatxot Mirzaraximova

Rishton tuman XTB mudiri

Umida Barzieva

Farg'ona viloyat xalq ta'limi boshqarma metodisti

O'rinov Ahmadjon Qo'shaqovich

Farg'ona Davlat Universiteti, Matematika fanlari doktori, professor

Toshboltayev Muhammadjon

Toshkent mashinasozlik institute, Texnika fanlari doktori, Professor

Qodirov Nabijon O'lmasovich

O'zbekiston xalq ustasi, (usta kulol)

Turdiyev Azizbek Anvarovich

O'zbekiston madaniyat va san'at vazirligi, journalist

Ne'madaliyev A'zam Muhammadjonovich

Cyberlayn firmasi asoschisi, iqtisod fanlari nomzodi, PhD

Mohinur Saidova

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Sharifaxon Xakimova

Farg'ona tumani 4-maktab matematika fani o'qituvchisi

TAHRIRIYAT MANZILI | EDITORIAL ADDRESS

UZB: 712000. Farg'ona viloyati, Rishton shahri, Istirohat bog'i ko'chasi 24-uy
www.pedagoglar.uz, E-mail: info@pedagoglar.uz Tel: +998 90 905-14-30

ENG: 712000. Fergana region, Rishtan city, Park park street 24
www.pedagoglar.uz, E-mail: info@pedagoglar.uz Tel: +998 90 905-14-30

ЛИНГВОСЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЙ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

*Кодирова Феруза, ст.преподаватель
Ташкентский государственный
экономический университет
kadirova.botya@gmail.com*

Аннотация: Цвет составляет важнейшую часть всей зрительной информации. Именно цвет одежды встретившегося вам человека, цвет его лица, волос и т. д. запоминается прежде всего. Из немногих доступных лингвистических исследований, делая выводы можно полагаться на самоанализ: исследуя поведения цветовых терминов в контекстах посредством анализа языка, выявляются значения цветоопределений. Цвет является объектом многих научных исследований.

Ключевые слова: черный, белый, красный, цветоопределения, прилагательные, лексика.

Abstract: Color is the most important part of all visual information. It is the color of the clothes of the person you meet, the color of his face, hair, etc. that is remembered first of all. Out of the few available linguistic studies, one can rely on introspection when drawing conclusions: examining the behavior of color terms in contexts through language analysis, the meanings of color definitions are revealed. Color is the subject of many scientific studies.

Key words: black, white, red, color definitions, adjectives, vocabulary.

Annotatsiya: Rang barcha vizual ma'lumotlarning eng muhim qismidir. Siz uchratgan odamning kiyimining rangi, yuzining rangi, sochlari yodda qoladi. Mavjud bo'lgan bir nechta lingvistik tadqiqotlardan xulosalar chiqarish uchun introspeksiya tayanish mumkin: rang atamalarining kontekstdagi xatti-harakatlarini til tahlili orqali o'rganish mumkin bo'lib rang ta'riflarining ma'nolari ochiladi. Rang ko'plab ilmiy tadqiqotlar mavzusidir.

Kalit so'zlar: qora, oq, qizil, rang ta'riflari, sifatlar, lug'at.

Цвет составляет важнейшую часть всей зрительной информации. Именно цвет одежды встретившегося вам человека, цвет его лица, волос и т. д. запоминается прежде всего. Например, высказывание: «Я не помню, во что она была одета, но она была в красном, и этот красный жег мне душу и не давал уснуть по ночам».

Одним из вопросов, связанных с цветоименованием, является вопрос о том, по какому принципу следует объединять слова, обозначающие цвет в группы. А.П.

Василевич иллюстрирует достаточно большой объем выборки и употребления возможностей языка цветоименований в русской речи и для удобства анализа использует следующую классификацию:

- а) простые прилагательные (красный, бирюзовый);
- б) оттенки (ярко-красный, ядовито зеленый);
- в) двусоставные слова (красно-синий, изумрудно-зеленый);
- г) словосочетания (цвета морской волны, цвета осенних листьев).¹

При этом автор отмечает, что оттенки, двусоставные слова и словосочетания в словарях практически вообще отсутствуют.

Следует отметить, что четких критериев выделения рассматриваемой лексики в современной науке о языке еще нет. В большинстве случаев авторы полагаются на собственную интуицию, решая, сколько и какие именно слова надо изучить. Например, состав используемой лексики цветообозначений обычно ограничивается очень небольшой группой слов, так называемыми основными цветоименованиями. Многие лингвисты, как отмечает И.П. Сусов, охотно иллюстрируют отсутствие изоморфизма планов содержания разных языков сопоставлением диаграмм распределения наименований основных цветов, выделяемых, по сути дела, на одной субстанциональной основе – физического спектра цветов². Так, русский язык различает семь основных цветов: фиолетовый, синий, голубой, зеленый, желтый, оранжевый, красный. В английском языке в качестве основных называются только шесть цветов: purple (фиолетовый, пурпурный, багровый), blue (синий, голубой), green (зеленый), yellow (желтый), orange (оранжевый), red (красный). Однако мы считаем, что важен учет метафорических переосмыслений не только основных, но и «периферийных» цветоименований, включающих простые прилагательные. В стилистике часто обращают внимание на роль цветовых единиц, так как они в художественном произведении любого писателя являются одним из элементов его стиля и мировосприятия. Следует отметить, что материал цветоименований используется весьма продуктивно при анализе художественных средств языка писателей, поскольку лексика, обозначающая цвет, является одним из существенных компонентов образности в художественной литературе.

У каждого поэта можно обнаружить свою цветовую гамму, сочетания цветов и оттенков. Языковые цветовые единицы выполняют в художественном тексте номинативно-иллюстративную, эстетическую и символическую функции. Так, например, А. Блок очень часто использовал в своем творчестве

¹ Василевич А.П. Цветоименования как характеристика языка писателя (К методике исследования) // Лингвистика текста и стилистика / Ред. П. Аристэ, Х. Лийн. Тартуский государственный университет, 1981. -С. 135-143.

² Сусов И.П. Введение в языкознание : учеб. для студентов лингв. и филол. спец. М. : АСТ: Восток-Запад, 2007, С. 65.

прилагательные белый и черный, С. Есенин использует символические значения прилагательных голубой и синий, К. Паустовский, раскрывая динамику жизни природы, использовал синонимические ряды: красный - алый, багровый, пурпурный, огненный; желтый - лимонный, рыжий, бронзовый, золотой; серый - седой, пепельный, дымный, сизый, ртутный, серебряный, свинцовый³.

Можно сказать, что лингвистическая проблема цветоименования развивалась вместе с лингвистикой как наукой. Появляются новые научные парадигмы – появляется новый взгляд на данную проблему. Следует отметить тот факт, что разработка аспектов функционирования цвета во фразеологизмах также была всегда актуальной и разрабатывалась некоторыми поколениями ученых. Так, можно отметить значительное число исследований фразеологической группы цветообозначений Е.И. Радченко, Н.И. Репниковой, В.Г. Кульготной, В.Ш. Курмакаевой, Т.М. Тяпкиной, Е.В. Люкиной и др.

Цветообозначения отражают универсальные свойства разноструктурных языков (системная организация) и национальную специфику, связанную с экстралингвистическими (типичность цвета), языковыми (структурные и лексико-грамматические особенности, способы выражения), ассоциативными причинами.

Как видим, высокая частотность употребления лексики цветообозначения, ее явная национально-культурная семантика и значимость для конструирования фрагмента языковой картины мира привлекает внимание различных исследователей.

Невозможно представить развитие общества без языка и развитие языка без общества. Язык является не только средством общения между людьми, но и между народами, также инструмент межгосударственного общения. Современные языки развивались на протяжении веков в результате сложных исторических процессов.

Литература по цветовым терминам на узбекском языке представлена недостаточно, что категоризация и классификация цветов является проблемным вопросом в области лингвистики. Из немногих доступных лингвистических исследований, делая выводы можно полагаться на самоанализ: исследуя поведения цветовых терминов в контекстах посредством анализа языка, выявляются значения цветоопределений. Цвет является объектом многих научных исследований. Цветовой спектр разделяют на три основных цветов: жёлтый, синий и красный. Выделяют традиционно небольшую, но распространённую группу ядерных цветов – это синий, зелёный, жёлтый,

³ Василевич А.П. Цветоименования как характеристика языка писателя (К методике исследования) // Лингвистика текста и стилистика / ред. П. Аристэ, Х. Лийн. Тартуский государственный университет, 1981. С. 143.

красный и ахроматические цвета: черный и белый (сюда следует отнести и серый).

Диапазон характеристик прилагательных на узбекском языке очень широк. Рассмотрим некоторые основные аспекты, связанные с колоративной лексикой. Узбекский язык относится к агглютинативным языкам, которым свойственен метод «приклеивания». В узбекском языке прилагательные составляются при помощи аффиксов. Вообще, образование прилагательных в узбекском языке широкое и сложное поле, так как они подвержены субстантивированию в сочетании с глаголами: Qanaqasidan bo'lsin, oqidanmi, qizilidanmi? Эта особенность создаёт семантическое поле цвета и переносное значение.

Цветобозначающие прилагательные применяются во фразеологизмах, пословицах, идиомах, сказках, загадках: Odam olasi ichida. Прилагательные выражающие цвет, могут обозначать прозвища, шуточные слова или ругательства: Qoravoy; sariq mashak; Qora botir; ola-chiror; Oq yuzli qiz. В узбекском языке, как и в русском, цветобозначающее прилагательное стоит перед существительным: белое платье – oq ko'ylak.

По структуре прилагательные делятся на простые (oq, qizil) и составные (havo rang, to'q sariq rang).

Слово «белый» считается самым старым в узбекском словаре, являясь одним из ключевых слов выражал хлопок, молоко, снег (oq doka ro'mol, oq oltin paxta, qordek oppoq, sut kabi oq). Прилагательное белый иногда применяется и по отношению к человеку (oq bilqklar; oq yuzli qiz). «Белый» может употребляться в переносных смыслах (oq suv). В литературных произведениях поэты и писатели слово белый использовали для описания снега, инея, зимы: Oppoq choyshab yopib dala, qir. Qor qo'ynida uxlab yotadi, poyezd hamon uchib ketadi, oq qirlarni bosib o'tadi...(Uyg'un). Прилагательное белый обычно означает «невинный»: Oq bo'lsa nimaga huvoh ko'rsatmaydi (Мирзакалон Исмоилий). Белый может выражать молоко, простоквашу, айран и т.п.: oq ichdim (хорезмский диалект).

В узбекском, турецком, азербайджанском, уйгурском, туркменском, казахском, кыргызском, каракалпакском, башкирском, татарском, хакасском языках слово oq имеет различные фонетические варианты: oq//aq//ak//ak//ak//ag//ax и др.

В первоначальном значении слова «чёрный» есть цвет, то есть представляются такие предметы, как уголь, сажа, копоть, воск черного цвета. Qora служит антонимом общего белого слова (иногда красного) и тоже является самым старым словом в узбекском словаре. В романе М. Исмаили «Фергана до рассвета», слово «qora» повторяется 163 раз (кроме «Qorabuloq»). Варианты слова qora в тюркских языках: узб. — черный; каз., кирг., к.-калп. — кара; азарб., туркм., — гар; хакас, бур.-монг. — хара; чуваш — хура и др. Слово qora стало

псевдонимом и даже именем для людей: На пороге тело Кара Ахмада темнеет (Ойбек); qora bola; qora kishi.

Прилагательное «чёрный» олицетворяет скорбь, печаль, утрату близкого и выражается как «траурная одежда»: O'zbek oyim Qora kiyib ta'ziya ochdi (Абдулла Кадыри). Также выражает значения виновности и грешности: Qarasam butun zveno qora bo'ladigan, men bo'unimga ola qoldim (Абдулла Каххор).

Слово чёрный применяется по отношению человека, как силуэт, метка: Qora botir; qora sharpa; qora beigi.

Слово qora иногда используется как прилагательное для черных предметов. Благодаря этому предмет приобретает дополнительное значение: qora qozon, qora qumg'on, qora, qora chiroq, qora ko'zlar.

По отношению к другим цветам, синий считается абстрактным. Потому что когда говорим синий, то трудно представить конкретный цвет. То есть, в общем, такие цвета, как зеленый, синий, фиолетовый, купоросный, голубой, фисташковый, могут рассматриваться как синие, и все они считаются синего цвета: ko'k osmon, ko'k teri, ko'k beda, k'ok hovuz. Произношение на русском языке слов зеленоглазый, сероглазый, синеглазый, голубоглазый переводятся все только одним словом ko'k ko'z. Это свойственно тюркоязычным языкам. В случае необходимости их называют конкретными определениями. В словарях с двумя языками приводятся факты: голубой и лазурный на уйгур., туркм., каз., кирг., к.-калп., турец., башкир. языках обозначаются как кук, көк, көк, гөк, гөк. В некоторых случаях слово «синий» определяет не только внешнее качество, но и состояние предмета, как незрелость, сырость, молодость, неопытность: ko'k uzum, ko'k piyoz, ko'k povda, ko'm-ko'k xom olma. Прилагательное синий подвержен субстантивированию и имеет синонимы: ko'kat; osmon; asl tomir.

Красный – один из трёх основных цветов спектра. Он является древним в словарном фоне узбекского языка. Существуют множества фонетических и лексических вариантов в тюркоязычных языках: узб. – qizil; каз., кирг., к.-калп., уйгур., бошк. – кызыл; озарб. – гырмызы, гызыл; туркм. – гызыл; хакас. – хызыл; бур.-монг. – улаан; якут. – кысыл; чуваш. – херле указаны в словарях. Слово красный даёт характеристику предметам: qizil gul, qir qizil lola. При описании цвета лица и щёк человека используется прилагательное «красный»: ikki yuzi qir qizil, uyatdan qizarib ketdi. Красный цвет используется во фразеологизмах, словосочетаниях и часто выражает цвет крови: Lola yang'lig' bag'rim qonlarga...(Мукими).

Существует 100 оттенков красного цвета в палитре Пантон, начиная от светло розового до тёмно красного. В языке эти оттенки имеют свойственные им свои названия. При помощи аффиксов прилагательных и вспомогательных элементов chin, och, to'q, nim, tim-, -roq, qir определяются оттенки предметов:

och pushti rang gul qog'oz, qizilroq. В узбекском языке красный имеет синонимы: yoqut, la'l, qon, shafaq, lola и др. Узбекские писатели в своих произведениях оттенки красного передают в следующих формах: gulnor, gulgun, gulnorgun, shafaqgun, gulrang, shingarf. С арабского и персидского языков пришли следующие названия красного цвета: ahmar, humro, hamro, arguvon, arg'avon, argavoni, shingarf, roza и др.

У прилагательного жёлтый, как и у красного, существуют множество оттенков. Они в литературной и разговорной речи имеют следующие разновидности: och sariq, to'q sariq, oq sariq, qora sariq, qovoq sariq, limusariq (limon sariq), loysariq, mallasariq, sabzirang и др. Тёмно жёлтое называют: apelsinrang, zarg'aldoqrang, qizg'sh sariq, sabzirang. В тюркских языках «желтый» отличается фонетически: узб. — sariq, sarig'; каз., азерб. — сары; хакас. — сариг. В узбекской поэзии часто вместо желтого употребляют его синонимы: zard, qahrabo, somon, oltin rang, tilla rang, zarda, zarvash, asfar, asfarvash, kohiy. Прилагательное жёлтый описывает внешность человека: лицо, волосы, усы, зубы, например: U kichik gavgali, siyrak soqol mo'ylovli yigit (Ойбек). Прилагательное «желтый» применяли к больному: U sariq bo'lib qolibdi. Желтый синонимичен с золотым: Tilla sochli bola. Для обозначения зрелости фруктов и овощей используют слово sap-sariq: sap-sariq o'riqlar, sap-sariq jo'hori.

Зелёный во многих культурах означает начало, молодость, растения. В узбекском языке зелёный выражает траву, листья, изумруд и т.п. Возраст зелёного в словаре узбекского языка считается древним. Зелёный в тюркоязычных языках используется в различных вариациях: узб. — yashil, ko'k; каз. — жасыл; кирг. — жашыл, кок; хакас. — ноған; уйгур. — яшыл и др. Имеет следующие синонимы: barg ravg, zumrad rang, ko'm-ko'k. Узбекские классики в значении зелёного употребляют слово «axzar». В арабском языке для выражения зелёного используют слова ахзару, хазрау (Рус. — араб. сл.1959г.). Оттенки зелёного приблизительно в диапазоне около 500 и каждый из них имеет своё название: och yashil, to'q yashil, mosh rang, pistoqi, o'trang и др.⁴

При контактировании с внешним миром, в сознании человека складывается представление об окружающем мире, в котором формируется многоликая и многомерная модель мира. Лингвистические формы и вербальные понятия вещей, отражающие специфические особенности языка формируют языковую картину мира, тем самым становятся источником познания мира, осмысления действительности, а также способствуют воспроизведению более обширной многосторонней картины окружающей действительности в сознании людей.

⁴ Улухужаев, Н. З. Фразеологизмы узбекского языка с цветовыми компонентами / Н. З. Улухужаев. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2018. — № 7 (193). — С. 213-215. — URL: <https://moluch.ru/archive/193/48318/> (дата обращения: 11.11.2020).

Современный узбекский язык и узбекская литература являются продолжателями лучших традиций литературных и поэтических произведений, которые создавались в минувшие столетия на тюркском (староузбекском) языке. Он развивался и обогащался творениями выдающихся деятелей и писателей, таких как Махмуд Кашгари, Юсуф Хос Хаджиб Баласагуни, Алишер Навои, Абдулла Кадыри и др.

В языковой картине мира, все значения выражаемые и фиксируемые в языке складываются в одну единую концепцию убеждений, образуя целостное миропонимание, которое становится обычным в виде языковой нормы носителям данного этноса. Народный язык – это духовное составляющее, он объединяет всех говорящих на нем, роднит и служит мостом между поколениями. Язык является важнейшим компонентом культуры, который служит для передачи опыта и знаний будущему поколению. Культура организует мысль языковой личности, формирует языковые концепты и категории. Культура и язык – это нерасчленимые понятия, сформировавшие языковую картину мира в истории цивилизации человека. Составная часть культуры – язык, является основным инструментом познания и усвоения культуры⁵. В языковой картине мира сам язык воспринимается как зеркало культуры, где имеет место мир человека и всей нации с ее традициями, обычаями, менталитетом и ценностями. В языковой системе единого коллектива, включающая фольклор, пословицы, поговорки, фразеологизмы, летописи, устные и письменные речи являются культурной кладовой копилкой, в котором хранятся накопленные народом все знания, умения, материальные и духовные ценности. Поколения становятся носителями культуры, перенимая и осваивая опыт предков посредством языковой картины данного этноса. В формировании человека как культурной личности, именно язык способствует восприятию менталитета, обычаев и традиций всего народа. Культура передается через язык и условия ее существования подпитываются благодаря накопленным знаниям предшествующих поколений. Уместно заявлять, что язык, будучи продуктом культуры, также единовременно является его главным и составным компонентом.

«Язык – это история народа. Язык – это путь цивилизации и культуры. Культура являет себя, прежде всего в языке. Язык есть истинная реальность культуры, он способен ввести человека в культуру. Язык есть фиксированный взгляд культуры на мироздание и себя самое», писал А. И. Куприн. Ход человеческой мысли при анализе мира и его оценки свойственны лишь одному

⁵ <https://elibrary.ru/item.asp?id=22886506>

языку⁶. Социологи, историки и лингвисты бесспорно утверждают, что человек принадлежит именно к той нации на языке которой он говорит и мыслит⁷. Язык - это средство общения между людьми, продукт человеческого общества. Невозможно представить развитие общества без языка и развитие языка без общества. Он является не только средством общения между людьми, но и между народами, также инструмент межгосударственного общения. Сегодняшние языки развивались на протяжении веков в результате сложных исторических процессов. В языковой картине узбекского языка выражается культурно – национальный опыт, который исторически сложился на протяжении многих веков и закрепился в лексике, фразеологии и грамматике.

Таким образом, комплексный анализ и изучение характерных черт и качеств прилагательных с цветоопределениями с точки зрения лингвистики имеет большое значение как теоретически, так и практически.

Список использованной литературы.

1. Василевич А.П. Цветонаименования как характеристика языка писателя (К методике исследования) // Лингвистика текста и стилистика / Ред. П. Аристэ, Х. Лийн. Тартуский государственный университет, 1981. -С. 135.
2. Василевич А.П. Цветонаименования как характеристика языка писателя (К методике исследования) // Лингвистика текста и стилистика / ред. П. Аристэ, Х. Лийн. Тартуский государственный университет, 1981. С. 143.
3. Кодирова Ф.К. «Колорема черный в узбекской фразеологии». Материалы Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации» 31 июля 2020 года Вып. 61, стр. 122.
4. Кодирова Ф.К. [Лингвокультурологические особенности репрезентации цветовой гаммы в русском и узбекском языках](#). International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR) ISSN: 2643-9123 Vol. 4 Issue 12, December - 2020, Pages: 40
5. Рахматуллаев Ш. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ўзбекистон миллий энциклопедияси.— Т., 2008.—Стр.680. Ўзбек тилининг фразеологик луғати.
6. Содикова М. «Хозирги ўзбек тилида сифат» УзССР, АН*. Издательство Ташкент – 1974.

⁶ Лингвокультурология. Краткий курс лекций и хрестоматия. д. фил. н., проф. С.А.Питина, д. фил. н., проф. Л.А.Шкатова. Челябинск -2006

⁷ Материалы Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации» 31 июля 2020 года Вып. 61. Кодирова Ф.

7. Сусов И.П. Введение в языкознание : учеб. для студентов лингв, и филол. спец. М. : АСТ: Восток-Запад, 2007, С. 65.
8. Улухужаев, Н. З. Фразеологизмы узбекского языка с цветовыми компонентами / Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2018. — № 7 (193). — С. 213-215. — URL: <https://moluch.ru/archive/193/48318/> (дата обращения: 11.11.2020).
8. Шкатова Л.А. д.фил.н.,проф., С.А.Питина д.фил.н.,проф. Лингвокультурология. Краткий курс лекций и хрестоматия. Челябинск -2006
9. <https://elibrary.ru/item.asp?id=22886506>

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ НА ПРИМЕРЕ ИЗУЧЕНИЯ ФРАЗ С ПРЕДЛОГАМИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Асранов Садик Аминджанович

Старший преподаватель русского языка ТГЭУ

Аннотация. Использование интерактивных методов на уроках русского языка составляет предмет содержания статьи. Основное методологическое внимание уделяется принципу интерактивности в осуществлении данной учебной деятельности. Предлагаются некоторые приемы работы, реализующие интерактивный подход в условиях усвоения русских предлогов и возможные ситуации их функционирования.

Ключевые слова: дискуссия, процесс, фраза, интерактивный подход, принцип концентричности, коммуникативность.

Annotation. The use of interactive methods in Russian language lessons is the object of the content of the article. The main methodological attention is paid to the principle of interactivity in the implementation of this educational activity. Some methods of work that implement an interactive approach in the conditions of assimilation of Russian prepositions and possible situations of their functioning are proposed.

Key words: discussion, process, phrase, interactive approach, concentric principle, communicativeness.

Annotatsiya. Rus tili darslarida interfaol usullardan foydalanish maqola mazmunining ob'ekti hisoblanadi. Ushbu o'quv faoliyatini amalga oshirishda interaktivlik printsipliga asosiy uslubiy e'tibor qaratiladi. Rus predloglarini assimilyatsiya qilish sharoitida va ularning ishlashining mumkin bo'lgan holatlarida interaktiv yondashuvni amalga oshiradigan ba'zi ish usullari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: munozara, jarayon, ibora, interaktiv yondashuv, konsentrik printsipl, kommunikativlik.

Как известно, обучение грамматике происходит «с учетом трех видов компетенций: языковой, речевой и коммуникативной». Лингвистическая компетенция предполагает развитие понимания, способности к анализу и познанию грамматического явления. Речевая компетентность проявляется в способности воспринимать и использовать речевые образцы с использованием определенной грамматической формы. Коммуникативная компетенция – это способность как воспринимать, так и создавать тексты, используя ту или иную грамматическую категорию. Для освоения этих компетенций необходимо создавать определенные условия и подбирать соответствующие задачи,

приближенные к реальной жизни, ведь зачастую иностранцы, изучающие русский язык, не чувствуют себя свободно в реальных жизненных ситуациях: не могут поддерживать диалог, не могут выразить свои мысли - не говорят на разговорном русском языке. Следует отметить, что иностранцам очень сложно изучать кейсы. К проблеме изучения категории падежа на уроках русского языка как иностранного обращались многие исследователи. В частности, М.В.Панов предложил особый способ изучения падежей, заключающийся в поэтапном изложении материала: на 1 этапе предлагаются модели словосочетаний; на 2 этапе происходит сравнение русских конструкций с конструкциями на родном языке; 3 этап – этап создания системы упражнений; 4 этап - работа с фразами и усвоение их основных моделей. С учетом развития коммуникативной компетенции порядок изучения кейсов соответствует принципу частотности. «Предложные словосочетания, в которых связь между их компонентами выражена не только падежными окончаниями, но и предлогом, обычно имеют более конкретный характер, связь между словами уточняется». В практике обучения русскому языку как иностранному предложно-падежная система изучается в целом, т. е. предлоги изучаются вместе с соответствующими падежными моделями.

Следует отметить, что при изучении русского языка проблемной ситуацией для учащихся является восприятие предлогов. Изучение предложных сочетаний осложняется рядом обстоятельств, связанных с предлогами. Во-первых, русские «связные слова очень многочисленны и продуктивны», отмечает В. В. Виноградов. Ученый статистически доказывает, что наряду с союзами, частицами, местоимениями они являются самыми частотными словами в речи. П.П. Литвинов, изучающий специфику изучения английского языка русскими студентами, выявляет причины трудностей в понимании английских предлогов, но оказывается, что такие же трудности возникают и у иностранных студентов, овладевающих русским языком:

- 1) невозможность однозначного перевода предлогов;
- 2) большинство непроизводных предлогов русского языка многозначны (грамматика русского языка указывает, что значения предлога в - 10, предлога на - 13 и т. д.);
- 3) в русском языке многие предлоги образуют устойчивые сочетания с глаголами, например: играть на пианино, на этой неделе и т. д.

Однако обязательный процесс систематизации русских глаголов при изучении русского языка как иностранного предполагает выявление тех особенностей этой части речи, которые облегчат их запоминание и работу с ними в предложных словосочетаниях. Например, предлоги ИЗ, У употребляются только со словами в родительном падеже; ПредлогПо употребляется только со

словами в дательном падеже. Таким образом, опираясь на некоторые закономерности, частотность, устойчивые сочетания с предлогами, иностранный студент может использовать установку, что предлог предсказывает падежную форму. В то же время нельзя предполагать, что эта особенность реализуется во всех речевых ситуациях.

Ситуация осложняется тем, что ни в одном из учебников РКИ при изложении темы, связанной с падежами, нет информации о ситуациях, в которых требуется использовать тот или иной падеж, нет правил выбора падежей. Этот ключевой момент совершенно безопасен для носителей языка, интуитивно чувствующих степень актуальности того или иного выбора, но и представляет основную трудность для иностранного студента, осваивающего тонкости смыслового и грамматического содержания учебного текста, учебной речи. состав.

Представляется правильным при изучении предложных словосочетаний включать в языковой материал примеры, содержащие все части речи, чтобы продемонстрировать все возможности русского предлога. Такая многогранная иллюстрация его потенций позволит обоснованно доказать функциональность предлога, его речевую гибкость. Кроме того, множественность учебных ситуаций, выдвигающих на первый план различные значения предлогов, очевидно, способствует развитию умения выбирать безошибочно правильный предложный вариант, закреплять навык сочетания слов.

Принцип концентрического изложения материала, практикуемый в методике РКИ, распространяется и на изучение предложных словосочетаний. Так, например, вполне логично рассмотреть на первом этапе главные предлоги, обслуживающие падежи; на втором этапе - предлоги, реже употребляемые в словосочетаниях с этими падежами, затем - многозначные предлоги, употребляемые с теми же падежами.

Объяснение грамматики может осуществляться в форме лекции, объяснения с развитием догадки, с использованием лексического ввода.

При объяснении с развитием догадки учитель может предложить таблицы, а учащиеся самостоятельно вывести и сформулировать правило. Например, в языковом материале может быть предложный падеж места: живу в Астрахани. Учитель должен акцентировать внимание на этом случае, предложить таблицу, после ознакомления с которой учащиеся попытаются сформулировать правило: Я живу (в Астрахани, в Москве, в Санкт-Петербурге) - место обозначается предлогом В и окончанием -Е в существительном. Предложный падеж места с предлогом В — наиболее частотная форма, после ознакомления с которой дается предложный падеж с предлогом О.

Привет...! Сейчас я уже дома... (Казахстан), но недавно ездил (Россия, Астрахань). Взгляните..... (это фото). Я сфотографировал это. Вы, наверное, не знаете, что это Кремль. Разве это не красиво? Я был... (Астрахань, июнь). Там я учился (университет). Это было очень интересно! ... (Астрахань) Жил я... (улица) Татищев. Каждый день я занимался... (университет), а в субботу и воскресенье отдыхал. В Астрахани много транспорта. Можно ездить... (автобусы), и... (троллейбусы), но я предпочел ездить... (маршрутки). После занятий я каждый день была где-то: ... (музей – выставка, театр – балет, кл

Дискотека и, конечно же,... (гости). К сожалению, в Астрахани я был всего один месяц. Это очень мало! Еще я хотел бы съездить... (Санкт-Петербург) в гости... (Эрмитаж). В следующий раз пойдем вместе?

До свидания. ...

Описанные виды примеров могут выполняться учащимися как в паре, так и в групповой работе, так как интерактивная форма подачи материала способствует более эффективному усвоению материала.

Используемые упражнения: «подлинно коммуникативные (основным мотивом которых является потребность в общении); условно-коммуникативные (тренировка учебного материала в общении, имитирующие естественные); невербальные (некоммуникативные) упражнения». для формирования и развития коммуникативной компетентности иностранных студентов. При этом мы учитывали тот факт, что в речи «в естественном процессе речевого общения единицы разных языковых уровней функционируют не обособленно, а взаимосвязанно.

По этой причине обучение иностранцев русскому языку организовано комплексно, т.е. представлены единицы разного уровня - фонетического, лексического, грамматического в их взаимосвязанном, одновременном и параллельном функционировании.

Итак, использование интерактивных методов обучения позволяет решить сразу несколько задач, основной из которых является развитие языковых, речевых и коммуникативных навыков. Интерактивное обучение способствует установлению эмоциональных контактов между учащимися и преподавателем, учит работать в команде, обеспечивает коммуникативные навыки, дает возможность менять формы своей деятельности, переключать внимание на основные вопросы темы занятий.

Литература

1. Акишина А.А., Каган О.Е. Учиться учить: Для учителя русского языка как иностранного. – 2-е изд., испр. и добавить. – М.: Рус.яз. Курсы, 2002. – 256 с.

2. Виноградов, В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) [Текст] / В. В. Виноградов. – М. : Высшее. Шк., 1986. – 639 с. – С. 544.
3. Литвинов, П. П. Предлоги: повышение речевой готовности в английском языке [Текст] / П. П. Литвинов. – М. : ВАКО, 2004. – 223 с., с. 13
4. Белый В.В. Предложный падеж. тренировочные упражнения: учеб.-метод.пособие / В.В. Белый, В.А. Стадник. – Минск: БГМУ, 2011. – 44 с.
5. Шатилов С.Ф. Актуальные проблемы методики обучения русскому языку иностранных студентов Текст.: учеб. Ленинград: ЛГУ. А.А. Жданова, 1985. С. 38).

СПЕЦИФИКА ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В НЕФИЛОЛОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ

Феруза Алимжановна Мамадалиева

*Старший преподаватель Ташкентского
государственного экономического
университета*

m.feruza_71@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается комплексный подход обучения языку, в частности диалогической и монологической речи. В обучении языку необходимо учитывать всю сложность лексической системы в целом и слова как компонента этой системы. Также раскрыта необходимость учёта характера межъязыковых соотношений позволит снять трудности овладения явлениями русского языка, предвидеть специфику возникающих при этом трудностей и прогнозировать ошибки в речи, а также позволит адекватно реализовать речевые навыки с учетом профессиональных целей общения.

Ключевые слова: лексика, грамматика, диалогическая и монологическая речь, коммуникативная направленность, обусловленность, формирование.

ABSTRACT

The article considers a comprehensive approach to language teaching, in particular dialogic and monologue speech. In language teaching, it is necessary to take into account the complexity of the lexical system as a whole and words as a component of this system. The necessity of taking into account the nature of interlanguage relations is also revealed, which will allow to remove the difficulties of mastering the phenomena of the Russian language, to anticipate the specifics of the difficulties that arise and predict errors in speech, and will also allow to adequately implement speech skills taking into account professional communication goals.

Keywords: vocabulary, grammar, dialogic and monological speech, communicative orientation, conditioning, formation.

ANNOTATSIYA

Maqolada tilni o'qitishning kompleks yondashuvi, xususan dialogik va monologik nutq ko'rib chiqiladi. Tilni o'qitishda leksik tizimning butun murakkabligini va so'zning ushbu tizimning tarkibiy qismi sifatida hisobga olish kerak. Shuningdek, tillararo munosabatlarning mohiyatini hisobga olish zarurati rus tilidagi hodisalarni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etishga, yuzaga keladigan qiyinchiliklarning o'ziga xos xususiyatlarini oldindan bilishga va nutqdagi xatolarni bashorat qilishga

imkon beradi, shuningdek, muloqotning professional maqsadlarini hisobga olgan holda nutq ko'nikmalarini etarli darajada amalga oshirishga imkon beradi.

Kalit so'zlar: lug'at, grammatika, dialogik va monologik nutq, kommunikativ yo'nalish, konditsionerlik, shakllanish.

Преподавание русского языка в нефилологическом вузе представляет собой широкий спектр работы в методике изучения языка. Использование комплексного процесса обучения основным видам и формам речевой деятельности помогает учесть особенную специфику в изучении языка. Сам процесс предполагает охват всех аспектов языка (фонетического, грамматического, лексического, стилистического) в едином процессе, однако особо важное место среди других должен занимать лексический аспект, в частности, диалогическая и монологическая речь.

Мы знаем, что монологическая речь и диалог – основные формы общения. Одного следует уточнить, каким разновидностям монологических высказываний следует обучать на разных этапах и какова психолингвистическая характеристика монологических сообщений, определяющие процесс их продуцирования. Этого требуют практические цели и коммуникативная направленность преподавания русского языка на всех этапах обучения. В обучении языку необходимо учитывать всю сложность лексической системы целом и слова как компонента этой системы. Объём лексического материала, подлежащий усвоению по одной или другой специальности, определяется целями обучения русскому языку на данном факультете, требованиями, предъявленными студентам в их будущей работе по специальности. При этом особенно актуальным остаётся отбор лексического материала по специальности, создание лексического минимума, позволяющего с большей точностью установить тот круг лексики, который необходим для данного профиля, охарактеризовать его количественную и качественную стороны. Такой минимум, на ваш взгляд, составит научно обоснованную базу для формирования навыков по всем видам речевой деятельности, а также для создания программ и учебных пособий по русскому языку с учётом будущей специальности студентов.

Обучение русскому языку как иностранному в вузе – это совершенствование навыков общения, расширение общего кругозора, культуры, углубление профессиональных интересов. Задача преподавателя – определить направления и принципы самостоятельной работы и не менее важно, формы, в которых осуществляется контроль над ней. Формы самостоятельной работы по русскому языку и формы контроля над нею определяются теми задачами, которые мы перед нею ставим.

Дисциплина русский язык является предметом, открывающим для студентов экономического вуза разрешения их гуманитарных знаний. Речевые потребности студентов изучаются методом анкетирования. Существенной также представляется целенаправленная организация, систематизация лексического материала. Одним из принципов организации лексики является ситуативно тематический, которым мы руководствуемся при планировании и проведении наших практических занятий. Тематическая и ситуативная обусловленность обучения иноязычной речевой деятельности относится сегодня методистами-сторонниками коммуникативного подхода – к основным закономерностям обучения русскому как неродному. Темы и ситуации во многом определяют как отбор и организацию коммуникативного материала, так и характер его презентации. Использование на практических занятиях интерактивных методов, педагогических технологий дают положительный результат на занятиях русского языка.

Для включения в проведение ролевой игры элементов соревнования и охвата игрой большего количества студентов можно и в процессе подготовки выделив две группы участников в соответствии с уровнем их языковой подготовки. В слабых группах для составления диалога в форме развёрнутых реплик достаточно использовать лексику подготовительных заданий и информация текстов учебника, а в более сильной для выполнения тех же видов работы должно быть привлечена дополнительная информация из периодической печати, радио, телепередач.

Лингводидактическая основа данной методики базируется на принципах системности, функционально-семантического подхода, коммуникативной направленности. Методика национально–языковой ориентации преподавания неродного языка позволяет учитывать внутреннюю языковую систему и знания родного языка, оказывающих влияние на восприятие и усвоение русского как второго языка. Именно учет национального – языковой специфики восприятия и усвоения иностранного языка способствует отбору, организации, изложению и закреплению учебного материала в формировании и развитии речевых навыков у студентов. Формирование системы иностранного языка неизбежно проходит под влиянием сложившейся ранее системы родного языка. При этом интерференция имеет различные формы проявления.

Может возникнуть скрытая интерференция, она проявляется в том, что обучаемые избегают употреблять своей речи явления изучаемого языка, не имеющих аналогии в родном языке. Большие затруднения в усвоении явлений любого уровня неродного языка обучаемые испытывают при отсутствии данных явлений в родном. Интерференция создаёт специфические трудности усвоения соответствующего материала.

Следует помнить, что учёт характера межъязыковых соотношений позволит снять трудности овладения явлениями русского языка, предвидеть специфику возникающих при этом трудностей и прогнозировать ошибки в речи, а также позволит адекватно реализовать речевые навыки с учетом профессиональных целей общения. Для навыков элементарного общения необходим отбор речевых действий, связанных и с этикетом профессионального общения с коллегами, а также в быту.

В жизни людей она выполняет разные социальные роли: каждый человек является членом семьи, членом коллектива. Сферы общения охватывают определенный более или менее замкнутый круг участников. Это семейно-бытовые связи людей, производственно-специальные. Широкие сферы социального общения не столь замкнуты, в них участвует неопределенное множество людей. Данные сферы общения людей отличаются содержанием коммуникации (своими темами).

Для успешного общения человека попадающего в разные социальные группы, он должен владеть необходимым набором лексики, обслуживающий каждую из сфер коммуникации. Для общения в бытовой сфере человек вооружен лексикой с детства; для общения в производственной сфере он получает ее вместе с профессиональными знаниями в специальных учебных заведениях. Изучение языка как учебная дисциплина, своими целями и содержанием в большей или меньшей степени связана с другими учебными дисциплинами. И, конечно же, использование новейших педагогических технологий, направленных на усвоение грамматического и лексического материала, как системного явления русского языка, так и реализации ее в речь.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Кондрашов Н.А. Основные вопросы русского языка. - М.: Просвещение, 1988г.
2. Скворцов Л.И. Правильно ли мы говорим по –русски?: справочное пособие по произношению, ударению и словоупотреблению.- М.: Знание, 1994г.
3. Этерлей Е.Н., Кузнецова О.Д. Неизвестное в известном. - Л.: Наука, 1999г.
4. Холматова, Ш. М., & Мамадалиева, Ф. А. (2020). Таълим самарадорлигини ошириш баркамол авлодни тарбиялашнинг муҳим омили. Архив научных исследований.
5. Мамадалиева Ф.А. Системный подход к обогащению словарно-профессионального запаса речи студентов. CAJLPC, Central Asian Studies, All Rights Reserved. Nov 2022.
6. Мамадалиева Ф.А. Профессиональный подход при обучении русскому языку в нефилологических вузах. – Til va adabiyot ta’limi jurnali. 2023 2-son.

**INDOLIL MOY KISLOTASINING RUX METALI BILAN OLINGAN
TUZINING MAKKAJO'XORI DONINING UNUVCHANLIKGA TA'SIRI**

Elbek Jo'raboy o'g'li TO'YCHIYEV¹ (hilolaxon.0828@gmail.com),

Tulkin Arzikulovich DJURAYEV¹ (t_jurayev@mail.ru),

Guliston davlat universiteti, Guliston, O'zbekiston

KIRISH

Auksin atamasi yunoncha "auxein" so'zidan olingan bo'lib, "o'sish" degan ma'noni anglatadi. Auksin hujayra bo'linishi, hujayra kengayishi va hujayra differentsiatsiyasining kuchli regulyatori bo'lgani uchun, u o'simlik rivojlanishining deyarli barcha jihatlarida ishtirok yetadi[1]. Shuning uchun auksin darajasini va reaksiyasini tartibga solish normal o'simlik shakli va funktsiyasi uchun juda muhimdir. O'simliklar auksin darajasini va reaksiyasini tartibga solish uchun bir qator mexanizmlardan foydalanadi, jumladan transport, *de novo* biosintez va turli moddalar harakatini boshqaradi [2].

O'simlik gormoni auksin o'simliklarning o'sishi va rivojlanishining markaziy regulyatoridir. Auksin hujayra bo'linishi va hujayra kengayishida muhim rol o'ynaganligi sababli, o'simliklar auksin darajasini va reaksiyasini tartibga solish uchun bir qator hujayra mexanizmlaridan foydalanadi. Ushbu mexanizmlar orasida auksin indolil-3-moy kislotadan (IMK) va faol auksin indolil-3-sirka kislotasi (ISK) kirishi tartibga solinadi [3]. Ushbu sharhda biz IMK ni tashish va konversiyalash mexanizmlarini ko'rib chiqamiz va ba'zi rivojlanish hodisalarini boshqarishda IMK dan olingan auksinning o'ziga xos ta'sirini o'rganamiz. Biz yana IMK sohasi uchun makkajo'xiri donlaring unuvchanligiga ta'sirini kuzatamiz [4].

TAJRIBA QISMI

Indolil moy kislotasining ruxli tuzini sintez qilish. Indolil moy kislotasining ruxli tuzi sintez uchun 0,002 mol miqdorda indolil moy kislotasi va rux sulfatidan 0,001 mol analitik tarozida (FA220 4N) tortib olindi. Taroziida tortilgan moddalar 7:3 nisbatda aralashtirilib tayyorlangan 100 ml suv:spirt eritmasida eritildi. Olingan eritma 5 soat davomida 60°C haroratda magnit aralashtirgichda aralashtirildi. So'ngra xona haroratigacha sovilib, liofil qurutgichda qurutildi [67]. Unum: 95%

Indolil moy kislotasining ruxli tuzini turli konsentratsiyadagi eritmalarini tayyorlash. Lofil qurutgichda quritilib olingan, indolil sirka kislotasining ruxli tuzi analitik tarozida (FA220 4N) 0,235 g tortib olindi. Suv va spirtning teng nisbatda olingan 100 ml eritmasiga solinib yaxshilab aralashtirildi. Olingan aralashma asosida, 10^{-5} va 10^{-6} M konsentratsiyalari eritmaları tayyorlanib, turli o'simlik urug'larining unuvchanligi o'rganildi.

OLINGAN NATIJALAR TAHLILI

Indolil moy kislotasining rux bilan olingan tuzining makkajo‘xori donlarining unuvchaligini o‘rganish natijalari quyidagi jadvalda keltirilgan.

Indolil moy kislotasi ruxli tuzi konsentratsiyasi mol/l	Ekilgandan keyin 3 kun	Ekilgandan keyin 5 kun
10^{-5}	6/10	8/10
10^{-5}	7/10	8/10
10^{-6}	8/10	9/10
10^{-6}	7/10	8/10
Nazorat	5/10	7/10
Nazorat	5/10	7/10

3.1 – jadval. Indolil moy kislotasi ruxli tuzi makkajo‘xori doni unuvchaligiga ta’siri

Yuqoridgi jadvalga asosan, makkajo‘xori donlarining unuvchanligi nazoratga nisbatan o‘rganiladi. Indolil moy kislotasi ruxli tuzining 10^{-5} mol/l konsentratsiyali erimasi bilan ishlov berilgan makkajo‘xori donlarining unuvchaligi ekilgan kunning uchi kunida nazoratga nisbatan 15 foiz miqdorda yaxshiroq unuvchalik kuzatildi. Kuzatishlar davomida, makkajo‘xori donining unuvchaligi 10^{-6} mol/l konsentratsiyada, nazoratga nisbatan unuvchalik ekilgandan uchinchi kuni 25 foizga, beshinchi kuni esa 10 foizga yaxshiroq natija kuzatildi.

XULOSA

Indolil moy kislotasining rux sulfat bilan ruxli tuzi olindi. Olingangan ruxli tuzning turli konsentratsiyadagi eritmaları tayyorlanib, makkajo‘xori donlarining unuvchanligiga ta’siri o‘rganildi. Tajribalar davomida indolil moy kislotasi ruxli tuzining nazoratga nisbatan, makkajo‘xori donlarining unuvchaligi yaxshiroq ekanligi kuzatildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fourcroy P, Sisó-Terraza P, Sudre D et al.. 2014. Involvement of the ABCG37 transporter in secretion of scopoletin and derivatives by Arabidopsis roots in response to iron deficiency. *New Phytologist* 201, 155–167.
2. Hayashi M, Toriyama K, Kondo M, Nishimura M. 1998. 2,4-Dichlorophenoxybutyric acid-resistant mutants of Arabidopsis have defects in glyoxysomal fatty acid beta-oxidation. *The Plant Cell* 10, 183–195.
3. Enders TA, Strader LC. 2015. Auxin activity: past, present, and future. *American Journal of Botany* 102, 180–196.
4. Epstein E, Chen K-H, Cohen JD. 1989. Identification of indole-3-butyric acid as an endogenous constituent of maize kernels and leaves. *Plant Growth Regulation* 8, 215–223.

O'ZBEKISTON DARYOLARINING XO'JALIKDAGI AHAMIYATI VA ULARNI MUHOFAZA QILISH

Berdiyev G'ayratjon Xasanboyevich

Qo'qon davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

[*ghairatjohn@gmail.com*](mailto:ghairatjohn@gmail.com)

Jo'raboyev Abdulmalik Doniyorjon o'g'li

Qo'qon davlat pedagogika instituti talabasi

[*abdulmalikjoraboyev@gmail.com*](mailto:abdulmalikjoraboyev@gmail.com)

Vaxobova Madinabonu Murodiljon qizi

Qo'qon davlat pedagogika instituti talabasi

[*madinabonuvakhobova@gmail.com*](mailto:madinabonuvakhobova@gmail.com)

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqolada O'zbekiston daryolarining xo'jalik faoliyatining turli jabhalari uchun ahamiyati ko'rib chiqiladi hamda ularni muhofaza qilish bo'yicha tavsiyalar berilgan. Tadqiqot usullari daryolarning holati to'g'risidagi ma'lumotlarni tahlil qilish, ularning ekologik va iqtisodiy qiymatini baholash, inson faoliyatining daryolarga ta'sirini o'rganishdan iborat edi. Olingan natijalar daryolarni muhofaza qilish muhimligini va ularni muhofaza qilish choralarini ko'rish zarurligini tasdiqlaydi.

Tayanch so'zlar: daryolar, O'zbekiston, iqtisodiyot, muhofaza qilish, ekologik qiymati, iqtisodiy qiymati.

ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ РЕК УЗБЕКИСТАНА И ИХ ОХРАНА

Аннотация

В данной научной статье рассматривается значение рек Узбекистана для различных сторон хозяйственной деятельности и даются рекомендации по их охране. Методы исследования заключались в анализе информации о состоянии рек, оценке их эколого-экономического значения, изучении влияния деятельности человека на реки. Полученные результаты подтверждают важность охраны рек и необходимость принятия мер по их охране.

Ключевые слова: реки, Узбекистан, хозяйство, охрана, экологическое значение, хозяйственное значение.

ECONOMIC SIGNIFICANCE OF THE RIVERS OF UZBEKISTAN AND THEIR PROTECTION

ABSTRACT

This scientific article examines the importance of the rivers of Uzbekistan for various aspects of economic activity and gives recommendations for their protection. Research methods consisted of analyzing information about the state of rivers,

assessing their ecological and economic value, studying the impact of human activities on rivers. The obtained results confirm the importance of river protection and the need to take measures to protect them.

Key words: rivers, Uzbekistan, economy, protection, ecological value, economic value.

KIRISH

O‘zbekiston daryolari mamlakat xo‘jalik faoliyatida muhim o‘rin tutadi. Ular qishloq xo‘jaligi, sanoat va aholining maishiy ehtiyojlarini suv bilan ta‘minlaydi. Bundan tashqari, daryolar turizm, baliq ovlash va boshqa rekreatsion faoliyat uchun imkoniyatlar yaratadigan muhim tabiiy resurslardir. Biroq, inson faoliyatining atrof-muhitga salbiy ta‘siri tufayli O‘zbekiston daryolari turli xavf-xatarlarga duchor bo‘lib, ularni himoya qilish uchun darhol choralar ko‘rishni talab qiladi.

USULLAR

Tadqiqotni o‘tkazishda daryolarning holati to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni tahlil qilish, daryolarning ekologik va iqtisodiy qiymati to‘g‘risida ma‘lumotlar to‘plash, inson faoliyatining daryolarga ta‘sirini o‘rganish kabi turli usullardan foydalanilgan. O‘zbekistonning turli mintaqalaridagi daryolarning holatini qiyosiy tahlil qilish va ularning xalq xo‘jaligining turli tarmoqlari uchun ahamiyatini baholash o‘tkazildi.

NATIJALAR

Ma‘lumotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekiston daryolari muhim ekologik va iqtisodiy ahamiyatga ega. Ular qishloq xo‘jaligi yerlarini sug‘orish va tabiiy ekotizimlarda bioxilma-xillikni saqlash uchun zarur bo‘lgan chuchuk suv manbai hisoblanadi. Daryolar transport arteriyasi vazifasini ham bajaradi va sanoat va savdoning rivojlanishiga yordam beradi. Biroq inson faoliyatining ta‘siri, jumladan, suvning ifloslanishi va suv resurslarining ortiqcha yuklanishi O‘zbekiston daryolariga jiddiy zarar yetkazmoqda.

Tadqiqot quyidagi natijalarni olish imkonini berdi:

1. O‘zbekiston daryolarining xo‘jalik faoliyatidagi ahamiyati: O‘zbekiston daryolari qishloq xo‘jaligini suv bilan ta‘minlashda asosiy o‘rin tutadi. Ular qishloq xo‘jaligi yerlarini sug‘orish uchun chuchuk suv manbai bo‘lib, qishloq xo‘jaligi ekinlari yetishtirishni ko‘paytirish va mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini yaxshilashga xizmat qilmoqda. Daryolar sanoat va aholining maishiy ehtiyojlarini ham suv resurslari bilan ta‘minlaydi.

2. Daryolarning ekologik ahamiyati: O‘zbekiston daryolari bioxilma-xillik va tabiiy ekotizimlar faoliyatini qo‘llab-quvvatlagani uchun yuqori ekologik ahamiyatga ega. Ularda turli o‘simliklar va hayvonlar, jumladan, noyob va yo‘qolib ketish xavfi ostida turgan turlar yashaydi. Daryolarni saqlash tabiiy ekotizimlar va biologik xilma-xillikni saqlash uchun zarurdir.

3. Daryolarning xo'jalik ahamiyati: O'zbekiston daryolari katta iqtisodiy ahamiyatga ega. Ular transport arteriyalari rolini o'ynaydi, suv transporti va daryolar qirg'oqlari bo'ylab sanoat zonalarini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Daryolar sayyohlik, baliqchilik va boshqa rekreatsion faoliyatni rivojlantirishga ham hissa qo'shib, mamlakat iqtisodiyotiga muhim hissa qo'shadi.

4. Inson faoliyatining daryolarga ta'siri: Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston daryolari inson faoliyatining salbiy ta'siriga duchor bo'ladi. Suvning ifloslanishi, suv resurslarining ortiqcha yuklanishi, daryolar oqimining o'zgarishi va boshqa antropogen omillar daryolar ekotizimlari va ularning biologik xilma-xilligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Ushbu tavsiyalarning hayotga tatbiq etilishi O'zbekiston daryolarini samarali muhofaza qilish va ulardan mamlakat farovonligi va kelajak avlodlar uchun tabiiy boyliklarni asrab-avaylash yo'lida barqaror foydalanishni ta'minlaydi.

MUNOZARA

O'rganish natijalari O'zbekiston daryolarini muhofaza qilish choralari ko'rish zarurligini tasdiqlaydi. Daryolar ekotizimlarini saqlash va tiklash, jumladan, suvning ifloslanishini kamaytirish, suv resurslaridan foydalanishni nazorat qilish va tabiiy rekreatsion hududlarning barqaror rivojlanishiga ko'maklashish bo'yicha strategiya va rejalar ishlab chiqilishi kerak. Shuningdek, daryolarni muhofaza qilish chora-tadbirlarini samarali amalga oshirish uchun barcha manfaatdor tomonlar, jumladan, davlat organlari, ilmiy muassasalar, korxonalar va jamoatchilik hamkorligini talab qiladi.

O'zbekiston daryolarining xo'jalik faoliyatidagi ahamiyati va ularni muhofaza qilish masalalarini o'rganish natijalarini muhokama qilishda bir qancha muhim jihatlarga e'tibor qaratish lozim:

1. Iqlim o'zgarishining ta'siri: O'zbekiston so'nggi o'n yilliklarda iqlim o'zgarishiga, jumladan, qurg'oqchilik va suv toshqinlarining tez-tezligi va intensivligi oshishiga duch kelmoqda. Bu o'zgarishlar suv resurslari va daryolar ekotizimiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Muhokamada iqlim o'zgarishiga moslashish choralari va bu o'zgarishlarning iqtisodiy faoliyatga ta'siri va daryolarni muhofaza qilish masalalari ko'rib chiqilishi kerak.

2. Davlat siyosatining o'rni: Muhokamada O'zbekiston daryolarini muhofaza qilishda davlat siyosatining roliga e'tibor qaratish lozim. Bu daryo ekotizimlarini saqlash va tiklashga qaratilgan qonunchilik, siyosat va dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Suvni boshqarish va suv ifloslanishini nazorat qilish masalalari ham ko'rib chiqilishi kerak.

3. Hamkorlik va sheriklikning ahamiyati: Daryolarni muhofaza qilish barcha manfaatdor tomonlar, jumladan, davlat idoralari, ilmiy muassasalar, biznes va jamoatchilik hamkorligini talab qiladi. Muhokama chog'ida daryolarni muhofaza

qilish bo'yicha chora-tadbirlarni samarali amalga oshirish uchun ushbu tomonlar o'rtasidagi hamkorlik zarurligini ta'kidlash lozim.

4. Aholining o'rni va xabardorligi: Muhokamaning muhim jihati aholining o'rni va daryolarning ahamiyati va ularni muhofaza qilish zaruratidan xabardorligidir. Muhokama aholini daryolarning ahamiyati, ularning zaifligi va ularni qanday muhofaza qilish mumkinligi to'g'risida xabardorligini oshirish va o'rgatish bo'yicha chora-tadbirlarni o'z ichiga olishi kerak.

5. Xalqaro tajriba bilan taqqoslash: Munozarada daryolarni muhofaza qilish bo'yicha boshqa mamlakatlar tajribasini solishtirish va undan O'zbekiston sharoitida foydalanish mumkin. Bu O'zbekiston sharoitida qo'llanilishi mumkin bo'lgan ilg'or tajriba va yondashuvlarni aniqlashga yordam beradi.

XULOSA

O'zbekiston daryolari xo'jalik faoliyati va mamlakatning tabiiy muhiti uchun katta ahamiyatga ega. Ular suv ta'minotini ta'minlaydi, iqtisodiyotni rivojlantirishga hissa qo'shadi va dam olish uchun imkoniyatlar yaratadi. Biroq, inson faoliyatining salbiy ta'siri daryolarni darhol himoya qilishni va tegishli choralarni ko'rishni talab qiladi.

Tadqiqotlar asosida bir qator tavsiyalar taklif etiladi:

1. O'zbekiston daryolarini saqlash va tiklash, shu jumladan, ifloslanishini kamaytirish va suv resurslaridan samarali foydalanish strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish.

2. Daryolarga nisbatan, ayniqsa, sanoat zonalar va qishloq xo'jaligi hududlarida ekologik me'yor va me'yorlarga rioya etilishi ustidan nazoratni kuchaytirish.

3. Himoya choralari samaradorligini baholash va zarurat tug'ilganda yondashuvlarni o'zgartirish maqsadida daryolar holatining muntazam monitoringini o'tkazish.

4. Ekologik ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va aholini daryolarning ahamiyati va ularni muhofaza qilish zarurligi to'g'risida xabardor qilishga ko'maklashish.

5. Daryolarni muhofaza qilish tadbirlarini samarali amalga oshirish uchun davlat organlari, ilmiy muassasalar, tadbirkorlik sohasi va jamoatchilik o'rtasidagi hamkorlikni rag'batlantirish.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, O'zbekiston daryolarini muhofaza qilish birgalikdagi sa'y-harakatlarni, yanada chuqur izlanishlarni talab qiladigan muhim vazifadir. Daryolardan oqilona foydalanish va ularni muhofaza qilish orqaligina mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash, tabiiy boyliklarni kelajak avlodlar uchun asrab-avaylash imkoniyatiga ega bo'lamiz va bu bizning kelajak avlod oldidagi muhim vazifamiz hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Almatov, B., & Brouwer, R. (2017). Economic valuation of water resources in Uzbekistan: A contingent valuation approach. *Water*, 9(8), 600.
2. Alisherovich, Akbarov G'olibjon, and Meliev Muzaffar Saydakbarovich. "Ecological Condition and Development Problems of Recreation Zones of Fergana Region." *Web of Scientist: International Scientific Research Journal* 3.4 (2022): 803-807.
3. Berdiev G'.X., Akbarov G'.A. Farg'ona viloyatida demografik jarayonlarning qishloqlardagi xolati." *Internauka* 21.103 chast 3 (2019): 85.
4. Komilova N.K. Inson ekologiyasi va nozogeografik tadqiqotlar. Monografiya. – T.: “Universitet”, 2023. 21 bet.].
5. Komilova, Nilufar Kh, et al. "Medical Geographical Analysis of Population Health in Arid Climate Areas." *European Journal of Molecular & Clinical Medicine* 8.2 (2021): 1105-1116.
6. Komilova N.K., Muxammedova N.J. / Tanatogeografiyaning nazariy va amaliy masalalari/ Monografiya. – Navoiy: «Zebo prints», 2023. – 132 bet.
7. Mamanovich, Abdunazarov Lutfullo, B. G. A. Xasanboevich, and Nazarov Husniddin Yoqubovich. "Farg'ona vodiysida transchegaraviy suv muammolari." *Интернаука* 8.12 Часть 3 (2017): 45.
8. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar, and Berdiyev Gayratjon Hasanboyevich. "PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF EDUCATION OF ENVIRONMENTAL LITERACY OF SCHOOL STUDENTS." *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions* 3.12 (2022): 134-139.
9. Бердиев, Файратжон Хасанбоевич, and Феруза Солижоновна Мелибоева. "СУВ РЕСУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ТРАНСЧЕГАРАВИЙ МУАММОЛАРИ." *Интернаука* 10-4 (2017): 29-31.

YADROVIY QUOLLAR XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH

Berdiyev G'ayratjon Xasanboyevich

Qo'qon davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

ghairatjohn@gmail.com

Vaxobova Madinabonu Murodiljon qizi

Qo'qon davlat pedagogika instituti talabasi

madinabonuvakhobova@gmail.com

Jo'raboyev Abdulmalik Doniyorjon o'g'li

Qo'qon davlat pedagogika instituti talabasi

[*abdulmalikjoraboyev@gmail.com*](mailto:abdulmalikjoraboyev@gmail.com)

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqola yadro qurolining xavfsizligini o'rganib, saqlash, qayta ishlash, tashish va potentsial xavflar kabi asosiy jihatlariga e'tibor qaratadi. Tadqiqot xavfsizlik protokollari, baxtsiz hodisalar statistikasi va texnologik yutuqlar bo'yicha ma'lumotlarni to'plash uchun turli tadqiqot metodologiyalaridan foydalanadi. Natijalar yadro qurolini xavfsiz va nazorat ostida boshqarishni ta'minlash bo'yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlarni ta'kidlaydi. Muhokama xavfsizlikni ta'minlash bilan bog'liq muammolarni o'rganadi va xulosada baxtsiz hodisalar va ruxsatsiz foydalanishning oldini olishda qat'iy xavfsizlik protokollarining ahamiyati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: yadroviy qurol, xavfsizlik, saqlash, ishlov berish, tashish, xavflar

NUCLEAR WEAPONS SECURITY

ABSTRACT

This research paper examines the security of nuclear weapons, focusing on key aspects such as storage, handling, transport and potential hazards. The study uses a variety of research methodologies to collect data on safety protocols, accident statistics and technological advances. The result highlight the steps taken to ensure the safe and controlled handling of nuclear weapons. The discussion addresses security issues and concludes by emphasizing the importance of strong security protocols to prevent accidents and unauthorized access.

Key words: nuclear weapons, security, storage, processing, transportation, risks.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ ЯДЕРНОГО ОРУЖИЯ

АННОТАЦИЯ

В этом исследовательском документе рассматривается безопасность ядерного оружия с упорами на такие ключевые аспекты, как хранение, обращение, транспортировка и потенциальные опасности. В исследовании используются различные исследовательские методологии для сбора данных о протоколах безопасности, статистике несчастных случаев и технологических

достижениях. Результаты подчеркивают шаги, предпринятые для обеспечения с ядерным оружием. В обсуждении рассматриваются проблемы безопасности, а в заключении подчеркивается важность строгих протоколов безопасности для предотвращения несчастных случаев и несанкционированного доступа.

Ключевые слова: ядерное оружие, безопасность, хранение, переработка, транспортировка, риски.

KIRISH

Bugungi kunda siyosat maydonida bir qancha davlatlar manfaatlarining o'zaro to'qnashishi yadroviy qurollar xavfini yanada kuchaytiradi. Yadro qurollari ulkan buzg'unchi kuchi tufayli global xavfsizlikka jiddiy tahdid ko'rsatadi. Yadroviy qurolsizlanish bo'yicha sa'y-harakatlarning asosiy yo'nalishi hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib qolsa-da, mavjud qurollarni saqlash, qayta ishlash va tashish bilan bog'liq xavfsizlik choralari ko'rish bir xil darajada muhimdir. Ushbu maqola yadroviy qurol bilan bog'liq xavflarni minimallashtirish va xalqaro xavfsizlikni mustahkamlash uchun amaldagi xavfsizlik protokollarini o'rganishga qaratilgan.

USULLARI

Yadro qurollarining xavfsizligini tekshirish uchun mavjud adabiyotlar, hisobotlar va amaliy tadqiqotlarni har tomonlama ko'rib chiqish zarur. Xavfsizlik protokollari, baxtsiz hodisalar statistikasi va qurollarni boshqarishdagi texnologik yutuqlar haqidagi ma'lumotlar nufuzli manbalardan, jumladan, davlat idoralari, ilmiy nashrlar va xalqaro tashkilotlarda to'plangan. Tahlil xavfsizlikning umumiy amaliyotlarini aniqlash va ularning baxtsiz hodisalar va ruxsatsiz kirishning oldini olishda samaradorligini baholashga qaratiladi.

NATIJALAR

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, yadroviy qurollarni xavfsiz boshqarishni ta'minlash uchun keng qamrovli xavfsizlik protokollari amalga oshirilgan. Ushbu protokollar kirishni qattiq nazorat qilish, mustahkam saqlash tizimlari, xodimlar uchun qattiq treninglar, muntazam tekshiruvlar va ilg'or kuzatuv texnologiyalarini o'z ichiga oladi. Baxtsiz hodisalar statistikasi yadro quroli bilan bog'liq hodisalarining kamayish tendentsiyasini ko'rsatadi, bu xavfsizlik choralarining yaxshilanishi va xalqaro hamkorlikning kuchayishi bilan bog'liq. Buzg'unchilikka chidamli dizaynlar va kuchaytirilgan xavfsizlik tizimlari kabi texnologik yutuqlar ushbu qurollarning umumiy xavfsizligiga yanada ko'proq hissa qo'shadi.

1. Kirish nazorati: Yadro qurollarini saqlash ob'ektlari bir nechta xavfsizlik qatlamlarini, jumladan, cheklangan kirish joylari, identifikatsiya tizimlari, biometrik autentifikatsiya va qurolli qo'riqchilarni qo'llaydi. Ushbu chora-tadbirlar faqat vakolatli xodimlarning qurollarga kirishini ta'minlaydi, bu ruxsatsiz foydalanish yoki o'g'irlik xavfini kamaytiradi.

2. Saqlash tizimlari: Yadro qurollari optimal xavfsizlikni ta'minlaydigan maxsus mo'ljallangan inshootlarda saqlanadi. Bu inshootlarda temir-beton devorlar, portlashga chidamli eshiklar, bosqinlarni aniqlash tizimlari, qurollarning yaxlitligi va xavfsizligini ta'minlash uchun atrof-muhit monitoringi kabi xususiyatlar mavjud.

3. Xodimlarni tayyorlash: Yadro qurollarini boshqarish va boshqarish bilan shug'ullanuvchi xodimlar keng qamrovli o'quv dasturlarini o'tkazadilar. Ushbu dasturlar quroldan foydalanish tartib-qoidalarini, xavfsizlik protokollari, favqulodda vaziyatlarga javob berish va xavfdan xabardorlik kabi sohalarni qamrab oladi. Muntazam o'quv mashg'ulotlari va simulyatsiyalar yuqori darajadagi tayyorgarlikni saqlashga yordam beradi va xodimlarning har qanday mumkin bo'lgan xavfsizlik tahdidlariga javob berishga yaxshi tayyorgarlik ko'rishini ta'minlaydi.

4. Tekshiruvlar: Yadro qurollari va ularni saqlash joylarining holatini baholash uchun muntazam tekshiruvlar o'tkaziladi. Ushbu tekshiruvlar har qanday buzilish, nosozliklar yoki zaiflik belgilarini to'liq tekshirishni o'z ichiga oladi. Potentsial muammolarni proaktiv tarzda aniqlash va hal qilish orqali baxtsiz hodisalar yoki kutilmagan portlashlar xavfi minimallashtiriladi.

5. Kuzatuv texnologiyalari: Yadro qurollarini saqlash ob'ektlarini doimiy ravishda kuzatib borish uchun ilg'or kuzatuv tizimlari qo'llaniladi. Bu tizimlarga yopiq elektron televizor (CCTV), harakat sensorlari va signalizatsiya tizimlari kiradi. Bundan tashqari, ba'zi ob'ektlar qurol xavfsizligini oshirish va ruxsatsiz kirishga urinishlarni tezda aniqlash uchun biometrik identifikatsiya va real vaqtda monitoring kabi ilg'or texnologiyalardan foydalanadi.

Baxtsiz hodisalar statistikasi yadro quroli bilan bog'liq hodisalarning kamayish tendentsiyasini ko'rsatadi, bu xavfsizlik choralarning yaxshilanishi va xalqaro hamkorlikning kuchayishi bilan bog'liq. Biroq, hatto bitta baxtsiz hodisa yoki xavfsizlikning buzilishi halokatli oqibatlariga olib kelishi mumkinligini tan olish kerak. Shu sababli, xavfsizlik protokollarini saqlash va takomillashtirish uchun doimiy harakatlar zarur. Buning uchun butun dunyo mamlakatlari o'zaro birlashib, hamjihatlikda ish ko'rishlari lozim.

Texnologik taraqqiyot yadro quroli xavfsizligini oshirishda hal qiluvchi rol o'ynadi. Ruxsatsiz kirish va qurollardan foydalanishning oldini olish uchun buzg'unchilikka chidamli dizaynlar amalga oshirildi. Ushbu dizaynlar tegishli ruxsatsiz yadro qurolini buzish yoki ishga tushirishni juda qiyinlashtiradi.

Bundan tashqari, potentsial kibertahdidlardan himoya qilish uchun rivojlangan xavfsizlik tizimlari va texnologiyalari ishlab chiqilgan. Raqamli landshaft rivojlanar ekan, kompyuter tizimlari bilan bog'liq zaifliklarni bartaraf etish va mustahkam kiberxavfsizlik choralari ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, natijalar yadro qurolining xavfsizligi vaqt o'tishi bilan sezilarli darajada yaxshilanganligini ko'rsatadi. Qattiq xavfsizlik protokollarining amalga

oshirilishi texnologik taraqqiyot bilan birgalikda baxtsiz hodisalar, ruxsatsiz kirish va kutilmagan portlashlar xavfini minimallashtirdi. Biroq, hushyor bo'lish, xavfsizlik amaliyotlarini doimiy ravishda qayta ko'rib chiqish va yadroviy qurol xavfsizligini ta'minlash va har qanday potentsial halokatli oqibatlarining oldini olish uchun paydo bo'ladigan tahdidlarga moslashish juda muhimdir.

MUHOKAMA

Tadqiqotda yadroviy qurol xavfsizligini ta'minlash bilan bog'liq bir qancha muammolar o'rganiladi. Bu muammolarga potentsial insayder tahdidlar, kiber zaifliklar va tasodifiy portlash xavfi kiradi. Mavjud xavfsizlik protokollari mustahkam bo'lsa-da, yuzaga keladigan xavflarni bartaraf etish va doimiy takomillashtirishni ta'minlash uchun doimiy harakatlar talab etiladi. Xalqaro hamkorlik, axborot almashish va xavfsizlik amaliyotlarini muntazam ko'rib chiqish potentsial tahdidlarni yumshatish va o'zgaruvchan xavfsizlik dinamikasiga moslashishda muhim ahamiyatga ega.

1. Insayder tahdidlar: Yadro qurollari xavfsizligidagi muhim tashvishlardan biri bu ichki tahdidlar potentsialidir. Bu quroldan foydalanish huquqiga ega bo'lgan shaxslar ularni qasddan suiiste'mol qilish yoki ruxsatsiz shaxslar bilan maxfiy ma'lumotlarni almashish xavfini nazarda tutadi. Ushbu xavfni kamaytirish uchun xodimlarni qattiq tekshirish jarayonlari, doimiy monitoring va keng qamrovli o'quv dasturlari zarur. Muntazam psixologik baholashlar va davriy xavfsizlik ruxsatnomalari potentsial zaifliklarni aniqlashga va ichki tahdidlarning oldini olishga yordam beradi.

2. Kiber zaifliklar: texnologiya taraqqiyoti sari yadroviy qurol tizimlariga kiber tahdidlar xavfi tobora ortib bormoqda. Kiberhujumlar qurollarni boshqarish tizimlari, saqlash ob'ektlari tarmoqlari yoki aloqa kanallarini nishonga olib, qurollarning xavfsizligi va xavfsizligini xavf ostiga qo'yishi mumkin. Kiber xavfsizlikning mustahkam choralari, jumladan xavfsizlik devorlari, shifrlash, tarmoq monitoringi va tizimni muntazam yangilash, kiber zaifliklardan himoya qilish va yadroviy qurol tizimlariga ruxsatsiz kirish yoki manipulyatsiyani oldini olish uchun zarurdir.

3. Tasodifiy portlash xavfi: qat'iy xavfsizlik protokollariga qaramay, tasodifiy portlash xavfi tashvish bo'lib qolmoqda. Uskunaning noto'g'ri ishlashi, inson xatolari yoki kutilmagan holatlar kutilmagan portlashga olib kelishi mumkin, bu esa halokatli oqibatlarga olib kelishi mumkin. Doimiy xavfsizlik bo'yicha treninglar, qat'iy texnik xizmat ko'rsatish dasturlari va keng qamrovli tizim tekshiruvlari baxtsiz hodisalar ehtimolini minimallashtirish uchun juda muhimdir. O'tgan hodisalardan olingan saboqlar asosida xavfsizlik protokollarini muntazam ko'rib chiqish va takomillashtirish ham ushbu xavfni kamaytirishda muhim ahamiyatga ega.

Mavjud xavfsizlik choralari baxtsiz hodisalar va ruxsatsiz kirish hodisalarini sezilarli darajada kamaytirgan bo'lsa-da, xavfsizlikning har qanday buzilishi jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkinligini tan olish juda muhimdir. Rivojlanayotgan xavflarni va texnologik yutuqlarni bartaraf etish uchun doimiy tadqiqot va ishlanmalar

zarur. Xalqaro hamkorlik, axborot almashish va yadroviy qurolga ega davlatlar o'rtasidagi hamkorlik xavfsizlik va xavfsizlik bo'yicha jamoaviy majburiyatni ta'minlashda juda muhimdir.

Bundan tashqari, yadroviy qurollarni boshqarish bilan shug'ullanuvchi xodimlarning fikr-mulohazalarini o'z ichiga olgan xavfsizlik protokollarini muntazam ko'rib chiqish va tekshirish qimmatli tushunchalarni berishi va doimiy takomillashtirishga hissa qo'shishi mumkin. O'tmishdagi hodisalardan saboq olish, ilg'or tajribalarni almashish va olingan saboqlarni amalga oshirish yuqori darajadagi xavfsizlikni ta'minlashning muhim tarkibiy qismidir.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, yadro qurolining xavfsizligi global xavfsizlikning muhim jihati hisoblanadi. Keng qamrovli xavfsizlik protokollari, jumladan kirishni boshqarish, saqlash tizimlari, xodimlarni o'qitish, tekshiruvlar va kuzatuv texnologiyalari joriy qilingan bo'lsa-da, muammolar saqlanib qolmoqda. Insayder tahdidlar, kiber zaifliklar va tasodifiy portlash xavfi doimiy e'tibor va xavfsizlik amaliyotlarini doimiy ravishda takomillashtirishni talab qiladi. Qattiq xavfsizlik choralari, xalqaro hamkorlik va texnologik yutuqlarga sodiqlik yadro quroli xavfsizligini ta'minlash va halokatli oqibatlarining oldini olishda juda muhimdir.

Insoniyat xavfsizligini saqlash uchun bugungi kunda yadroviy qurollar nazoratini kuchaytirish lozim. Yadro qurollarining xavfsizligi global xavfsizlik uchun muhim ahamiyatga ega. Qattiq xavfsizlik protokollarining amalga oshirilishi texnologik yutuqlar bilan birgalikda baxtsiz hodisalar va ruxsatsiz foydalanish xavfini sezilarli darajada kamaytirdi. Biroq, paydo bo'ladigan tahdidlardan oldinda turish uchun doimiy tadqiqot va ishlanmalarni talab qiladigan muammolar saqlanib qolmoqda. Xalqaro hamkorlik va xavfsizlik amaliyotlariga qat'iy rioya qilish yadro quroli xavfsizligini ta'minlash va halokatli oqibatlarining oldini olish uchun juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Smith, R. (Ed.). (2018). Nuclear Weapons: A Very Short Introduction. Oxford University Press.
2. IAEA. (2019). Nuclear Security Series: Recommendations on Physical Protection of Nuclear Material and Nuclear Facilities (INFCIRC/225/Rev.5). International Atomic Energy Agency.
3. Бердиев, Файратжон Хасанбоевич, et al. "ПЛАНЕТАМИЗДА ТИРИК ОРГАНИЗМЛАРНИ ТАРҚАЛИШ ЧЕГАРАЛАРИНИНГ АСОСИЙ ҚОНУНИЯТЛАРИ." *Интернаука* 20-2 (2018): 52-54.
4. Berdiev G'.X., Akbarov G'.A. Farg'ona viloyatida demografik jarayonlarning qishloqlardagi xolati." *Internauka* 21.103 chast 3 (2019): 85.
5. Komilova N.K. Inson ekologiyasi va nozogeografik tadqiqotlar. Monografiya. – T.: “Universitet”, 2023. 21 bet.].

6. Komilova, Nilufar Kh, et al. "Medical Geographical Analysis of Population Health in Arid Climate Areas." *European Journal of Molecular & Clinical Medicine* 8.2 (2021): 1105-1116.
7. Komilova N.K., Muxammedova N.J. / Tanatogeografiyaning nazariy va amaliy masalalari/ Monografiya. – Navoiy: «Zebo prints», 2023. – 132 bet.
8. Mamanovich, Abdunazarov Lutfullo, B. G. A. Xasanboevich, and Nazarov Husniddin Yoqubovich. "Farg'ona vodiysida transchegaraviy suv muammolari." *Интернаука* 8.12 Часть 3 (2017): 45.
9. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar, and Berdiyev Gayratjon Hasanboyevich. "PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF EDUCATION OF ENVIRONMENTAL LITERACY OF SCHOOL STUDENTS." *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions* 3.12 (2022): 134-139.
10. Бердиев, Ғайратжон Хасанбоевич, and Феруза Солижонова Мелибоева. "СУВ РЕСУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ТРАНСЧЕГАРАВИЙ МУАММОЛАРИ." *Интернаука* 10-4 (2017): 29-31.

MIGRATSIYA JARAYONLARI VA UNING MAMLAKAT IJTIMOIY-IQTISODIY TARAQQIYOTIGA TA’SIRI

Esonaliyeva Gulnoza Dilmurod qizi

*O’zbekiston Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar
fakulteti 2-bosqich talabasi.*

Annotatsiya : Ushbu maqolada migratsiya jarayonlarining mohiyati , uning kelib chiqish sabablari , ichki va tashqi mehnat migratsiyasi , uning tashkiliy huquqiy asoslari haqida xulosa , taklif va tavsiyalar bayon etilgan. Shuningdek , migratsiyaning mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga ta’siri haqida ham qisqacha fikr yuritilgan.

Kalit so’zlar : Migratsiya , inson kapitali , demografik o’sish , adolatli mehnat sharoitlari , migrantlar , internatsionallashuv , xalqaro mehnat migratsiyasi.

Migratsiya jarayonlari davlat tomonidan boshqariladi va u davlat siyosatining asosiy muhim sohasidir. Bunda davlat ma'muriy-huquqiy, tashkiliy-iqtisodiy, axborotva boshqa uslublardan foydalanadi. Davlat ham ichki, ham tashqi migratsiyani tartibga solishi kerak. Migratsiya-insoniyatning rivojlanishi tarixida azaldan muhim ahamiyatga ega bo'lgan holatdir.

Aholining, xususan, mehnatga layoqatli qatlamning bir joydan ikkinchi joyga ko'chishi har doim demografik o'sish, texnologik o'zgarishlar, siyosiy mojarolar va hatto urushlarga olib kelgan. Shu nuqtai nazardan, mehnatga layoqatli aholining o'z xohishi bilan bir mamlakatdan boshqa mamlakatga ko'chib o'tishi, jahon iqtisodiyotida ommaviy kuzatilayotgan hodisa sifatida olimlar uchun e'tibor qaratish kerak bo'lgan asosiy mavzulardan biri hisoblanadi. Hozirgi kunga kelib, ilmiy adabiyotlarda migratsiya tushunchasining bir qator ta'riflarini uchratishimiz mumkin. Xususan, ushbu tushunchaga ilk ilmiy ta'rifni 1885 yili nemis geografi

E. Ravensteyn o'zining “Migratsiya qonunlari” asarida berib o'tgan. Unga ko'ra migratsiya-“kishilarning o'z yashash joylarini doimiy yoki vaqtinchalik muddatga o'zgartirishi”dir. Rossiyalik olim O.D.Vorobiyovanning qarashlariga ko'ra, aholi migratsiyasi aholining ma'lum ma'muriy-hududiy birliklarni, xoh ichki, xoh tashqi bo'lsin, kesib o'tish bilan bog'liq har qanday hududiy ko'chishi. Bunda ko'chib o'tayotgan aholi maqsadi doimiy yoki vaqtincha yashashmi, inobatga olinmaydi.

O'zbek olimlaridan Yo.V.Abdullaev ishchi kuchi migratsiyasini “ishchi kuchining yangi ishga joylashib, ko'proq daromad ko'rish maqsadida mexanik ko'chishi”, sifatida talqin qiladi. Aholi migratsiyasi - xalqaro iqtisodiy munosabatlarning dastlabki ko'rinishi sanaladi. Migrantlar yaxshi yashash sharoitlarini topish maqsadida yo'lga chiqishlari, ya'ni mamlakatlar orasida mehnat resurslari

migrasiyasini amalga oshirsalar tashqi migrasiya sanaladi, agar bu bir mamlakat doirasida yuz bersa, ichki migrasiya” hisoblanadi. Z.A.Qodirova esa, barcha yondashuvlarni birlashtirishga harakat qilgan holda, quyidagilarni ta’kidlaydi. “Xalqaro mehnat migrasiyasini keltirib chiqaruvchi omil va sabablar ikki turda ya’ni, iqtisodiy va noiqtisodiy shaklda namoyon bo’ladi. Uningcha, iqtisodiy omillarga mamlakatlarning iqtisodiy taraqqiyot darajasi, aholi turmush darajasi va daromadlar o’rtasidagi tafovutlar, noiqtisodiy omillarga esa, diniy, siyosiy, oilaviy, etnik kabi omillarni kiritish maqsadga muvofiq bo’ladi.¹

Xalqaro mehnat migratsiyasini nazariy va amaliy jihatdan tadqiq etishda aynan shu omillarga alohida e’tibor qaratish va mamlakatlarning o’ziga xos xususiyatlari va manfaatlaridan kelib chiqib, mazkur omillar ta’sirini kuchaytirish yoki bu ta’sirlarning oldini olish maqsadga muvofiq”.

Migratsiya tashqi va ichki migrasiyaga taqsimlanadi. Mamlakatlar aholisining soni va tarkibiga bo’ladigan ta’siri nuqtai nazardan tashqi migratsiyalarning ahamiyati beqiyosdir. Tashqi migratsiya katta hajmga ega mamlakatlarda, uning aholi soni va tarkibiga bo’lgan ta’siri sezilarli oqibatlariga olib kelishi mumkin. Hozirgi vaqtda ikkinchi turdagi migratsiyalar asosiy ahamiyat kasb etadi. Davom etishi bo’yicha doimiy vaqtinchalik va mavsumiy migratsiya turlari mavjud. Shartnoma asosida amalga oshirilayotgan migratsiyalar vaqtinchalik migratsiyalar deb ataladi.

Insoniyat xo’jalik va ijtimoiy-madaniy faoliyatida ro’y berayotgan internatsionallashuv va demokratiyalashuv jarayonlari, shuningdek, mamlakatlararo, millatlararo ayrim ziddiyatlar, to’qnashuvlar, favqulodda vaziyatlar va tabiiy ofatlar oqibatida aholi hamda mehnat resurslarining mamlakat ichida mamlakatlararo keng miqyosda bir joydan ikkinchi joyga ko’chib yurishi ro’y beradi. Bular bir tomondan, jahon sivilizatsiyalash va xalqaro mehnat bozorlari, turar joy va ish joy tashlash uchun yaratib bergan huquq va imkoniyatlaridan foydalanuvchi ko’pchilik migratsiyalardan iborat bo’lsa, ikkinchi tomondan, o’z xohishi bilan emas, balki sharoit taqozosi bilan tug’ilib o’sgan joyini tashlab ketishga majbur bo’lgan qochoqlar hamda zo’raki migrantlardan iboratdir. Ayrim tarixiy yerlarda migrantlar oqimining ko’lami hamda ahvolining murakkabligini juda katta muammolarni yuzaga keltiradi. Bu muammolarni echish esa keng miqyosda xalqaro hamkorlikni taqozo etadi. Aholi va mehnat resurslarining mamlakatlararo migrasiyalash ishchi kuchini qabul qiluvchi va uni chetga chiqaruvchi mamlakatlarning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotda darajalarida hamda aholining tabiiy o’sish sur’atlarida anchagina tavofutlar mavjud bo’lgan chog’da ro’y beradi. AQSh, Kanada, Avstraliya kabi yuqori darajada rivojlangan mamlakatlar, G’arbiy Evropa mamlakatlarning ko’pchiligi shuningdek, neftdan katta daromad olib,

¹ O’zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil

iqtisodiyoti tez rivojlanayotgan mamlakatlar (Saudiya Arabistoni, Bahrayn, Quvayt, BAA va boshq.) immigratsiyalash geografik markazlari hisoblanadi.²

Tashqi migratsiyaning asosiy sabablari iqtisodiy qiyinchilik, siyosiy beqarorlik, milliy-diniy nizo va urushlardir. Ichki migratsiyaning sabablari ham shunga o'xshab ketadi va quyidagilardan iborat: iqtisodiy qiyinchilik, mavsumiy ish, milliy nizolar, urushlar va boshqalar. Migratsiya siyosatida tashqi migratsiyani tartiblash alohida o'ringa egadir. Davlat bu sohada quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirishi zarur:

1. Migrantlarning huquqiy, siyosiy va kasbiy maqomi to'g'risidagi qonunlarni qabul qilish.

2. Ishchi kuchining immigratsiyasi bilan shug'ullanuvchi institusional xizmatlar faoliyatini tashkil qilish.

3. Ishchi kuchi migratsiyasi to'g'risidagi o'zaro manfaatli davlatlararo kelishuvlar asosida faoliyat yuritish.

Ishchi kuchining migratsiya jarayonining boshqarilishi quyida keltirilgan tartibda bo'lishi kerak. Tartibga solish jarayonida:

1. Mamlakatdan chiqib ketayotgan immigrantlarni nazorat qilish.

2. Mamlakatga kelayotgan immigrantlarning mehnat faoliyatini amalga oshirishlariga ruxsat berish.

3. Xorijga ishga yollovchi vositachilar faoliyatiga litsenziya berish va nazorat qilish.

4. Ishlayotgan immigrantlarning kasbi, malakasi mamlakatda bo'lish muddati o'rganiladi.

O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi aholi bandligi, mehnat migratsiyasi va mehnat munosabatlari sohasida yagona siyosat olib boruvchi davlat boshqaruvi organi hisoblanadi. Bugungi kunda dunyo mamlakatlari tomonidan amalga oshirilayotgan ijtimoiysiyosiy sohalaridagi islohatlar zamirida tashqi mehnat migratsiyasini tartibga solish borasidagi ishlarni takomillashtirish jahon hamjixatligining oldida turgan asosiy vazifalaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Asosiy e'tiborli jihatlardan biri shundaki tashqi mehnat migratsiyasida ishtirokchi davlatlar sonining so'ngi yillarga nisbatan ortishi bugungi kunda ushbu masalaga yanada ko'proq e'tibor berish zarurligini talab qilmoqda. Tahliliy ma'lumotlar shuni ko'rsatmoqdaki, migratsiya jarayoni muayyan vaqtlarda kuchayib-pasayish tendensiyasiga ega bo'lib, ma'lum hudud, mamlakat, mintaqalar ijtimoiy hayotida o'zining ijobiy, salbiy, kerak bo'lsa, siyosiy ta'sirini o'tkazish xususiyatiga ega. Mazkur masalani tahlil qilishda so'nggi yillarda O'zbekistonda tashqi mehnat migratsiyasini tartibga solish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Mustahkam qonunchilik asoslari yaratilgan holda xorijda mehnat faoliyatini amalga oshiruvchi

² История создания. Федеральная миграционная служба. <https://fmsnso.ru/ufms/history/>

fuqarolarga ko'plab imkoniyat va sharoitlar yaratishga e'tibor qaratilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyuldagi “Tashqi mehnat migratsiya tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”³ qarorining qabul qilinishi tashqi mehnat migratsiyasi jarayonlarini tartibga solish, xorijda mehnat faoliyatini amalga oshirish uchun xalqaro shartnomalar tuzish, ularning respublika tashqarisida ish joylariga xavfsiz tarzda etib borishini ta'minlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish kabi muhim masalalarga e'tibor qaratish lozimligini ko'rsatmoqda.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, so'nggi yillarda davlatimiz tomonidan tashqi mehnat migratsiya siyosatini takomillashtirish va tartibga solish borasida olib

borilayotgan chora-tadbirlar zahirida xorijda ishlayotgan fuqarolarga nisbatan munosabat tubdan o'zgarib, mehnat migrantlari bilan muloqot o'rnatilmoqda,

ularning muammo va ehtiyojlarini o'rganish hamda hal qilish bo'yicha yangicha tizimda ishlash joriy qilingan. Jumladan, Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi tomonidan tashqi mehnat migratsiyasida faoliyat olib borayotgan O'zbekiston fuqorolariga amaliy yordam berish maqsadida xorijda mehnat faoliyatini amalga oshiruvchi shaxslarni qo'llab-quvvatlash hamda huquq va manfaatlarini himoya qilish jamg'armasi tashkil etildi. Bugungi kunda ushbu jamg'arma mablag'lari hisobidan mingdan ortiq fuqarolarga yordam ko'rsatilib, xorijda qiyin ahvolda qolgan mehnat migrantlarini vatanga qaytarish, ularga yuridik yordam berish, jumladan, ish beruvchilar tomonidan to'lanmagan ish haqlarini undirish bo'yicha amaliy ishlar olib borilmoqda. Jumladan, ushbu ishlar zahirida mehnat migrantlarining hayoti va sog'lig'ini sug'urtalash, ularning oila a'zolari uchun ipoteka kreditlarini ajratish, vaqtinchalik mehnat faoliyatini amalga oshirish uchun xorijga ketayotgan fuqarolarning transport xarajatlarini subsidiyalash, shuningdek, xorijda ishlamoqchi bo'lgan shaxslarni talab yuqori bo'lgan kasblarga o'qitish, qaytib kelgan mehnat migrantlarining bandligini ta'minlash maqsadida band bo'lmagan yoshlar va ayollarning kasbga o'qitish xarajatlarini qoplash uchun ish beruvchilarga subsidiya taqdim etish bo'yicha keng ko'lamli loyihalar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, ishsiz aholini kasbga tayyorlashda Koreya xalqaro hamkorlik agentigi (KOICA) tajribasi asosida «Ishga marhamat» monomarkazi hamda uning hududiy filiallari yordamida tashqi mehnat migrantlarini xorijiy tillarga, kasbga va xorijiy mamlakatlar qonunchiligini o'rgatish bo'yicha amaliy tizim yaratilgan.

Aniqlangan tahliliy xulosalarga ko'ra bugungi kunda aholi orasida chet elga borib ishlashning asosiy sabablari misolida doimiy yashash hududlarida iqtisodiy o'sish darajasining pasligi, joylarda ishga kirish imkoniyatlarining etishmasligi, kelajakda uy-xo'jaliklarining oilaviy rejalashtirgan maqsadlari uchun

³. O'zbekiston Respublikasining tashqi mehnat migratsiya tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida <https://lex.uz/docs/-3811317>

daromadlarning etmayotganligi sabab bo'lmoqda. Masalan, OBSE/YUNESKO tomonidan MDH davlatlari misolida tashqi migratsiya jarayonlari o'rganilganda chet elda mehnat faoliyatini amalga oshirayotgan migrantlarning doimiy yashash hududlarilarida o'rtacha oylik ish haqi 61,1 AQSh dollarini tashkil etganligi qayd qilingan. Qozog'istonda mehnat faoliyatini amalga oshirayotgan migrantlarning o'rtacha oylik ish haqi esa 213,6 AQSh dollari bilan farqlanganligi kuzatilgan.

Xususan, Respublikamiz sharoitida ushbu ma'lumotlarni tahlil qilishda migrantlarning yashash joyida yuqori haq to'lanadigan ishning yo'qligi sababli chet elga mehnat qilish uchun ketayotganlar soni 2017 yilga nisbatdan 2018 yilda 22,1 %ga ortgan bo'lsa, 2019 yil davomida bu tendensiya respublika bo'yicha deyarli o'zgarmagan holda 55,5%ni tashkil etganligini kuzatish mumkin.⁴

Aniqlangan davriy dinamikaning o'zgarish natijalariga ko'ra bu ko'rsatgich 2020 yilda 2019 yilga nisbatan 3,6 foizga ortgan va 59,1 foizga etganligi kuzatilgan. Shuningdek, ishlab chiqarish sohalaridagi iste'mol tovarlari, kommunal, transport, maishiy va boshqa xizmatlarning narxlarini aholi daromadlariga nisbatan tez sur'atlarda oshishi ham bugungi kunda migrantlar sonining ko'payishiga sabab bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ishsizlar va iqtisodiy nafaol aholi sonining 2022 yilgacha bo'lgan davrga prognozi 2022 yilga kelib, iqtisodiyotda ishsizlar va iqtisodiy nafaol aholining soni prognoz bo'yicha, hisob kitoblarga ko'ra, 6,0 mln. kishini tashkil qilishi mumkinligi kutilmoqda, ya'ni iqtisodiyotda ishsizlar va iqtisodiy nafaol aholi soni 2017 yilga nisbatan 2022 yilda 16,4 foizga oshishi prognoz qilinmoqda yoki ishsizlar va iqtisodiy nafaol aholi soni qo'shimcha 847,7 ming kishiga oshishi mumkin. Bu esa yangi ish o'rinlarini yaratish masalasida jiddiy ishlar amalga oshirilishi lozimligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
2. История создания. Федеральная миграционная служба.
<https://fmsnso.ru/ufms/history/>
3. O'zbekiston Respublikasining tashqi mehnat migratsiya tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida
<https://lex.uz/docs/-3811317>
4. Трудовая миграция в Центральной Азии. ОБСЕ.
<https://www.osce.org/ru/magazine/250406>

⁴ Трудовая миграция в Центральной Азии. ОБСЕ. <https://www.osce.org/ru/magazine/250406>

ВКЛАД БИОХИМИКОВ В БИОХИМИЮ УЗБЕКИСТАНА

*Мухиддинова Сурайё Азаматовна
Бахрамова Мусалламхон Адхамовна
Рахимова Хусния Кромиддиновна
Акбарходжаева Хуриида Нажмиддиновна*

Аннотация: Биохимия использует методы «молекулярных» наук, химии, физико-химии и молекулярной физики, и в соответствии с этими аспектами сама биохимия считается молекулярной наукой. Но объект изучения биохимии в основном связан с биологией, а достижения науки последних лет широко используются в некоторых новых областях биологии, молекулярной биологии и генетики, в биотехнологии. Поэтому основной задачей науки является изучение химического состава живых организмов и химических процессов, протекающих в них и имеющих значение для их жизнедеятельности. В основе этих процессов лежит обмен веществ и энергии в организме и его структурных структурах.

Ключевые слова: биохимия, живые организмы, органическое вещество, процесс синтеза, физиология, органика, клетка.

Известно, что в основе жизни любого живого организма лежит процесс обмена веществ. Этот процесс состоит из нового органического синтеза и ассимиляции из свойственных данному организму питательных веществ и веществ и диссимиляции, одновременного повторного разложения органических веществ в организме. Они происходят в организме одновременно и образуют две неразрывные стороны обмена веществ. Биохимия — относительно молодая наука по сравнению с другими науками, она возникла как самостоятельная наука в конце 19 — начале 20 вв. До этого времени органическая химия и физиология всесторонне изучали вопросы, связанные с биохимией. Органическая химия учит особенностям строения и синтеза соединений, содержащих элемент углерод. Эти вещества в основном распространены в живых организмах. Физиология изучает биологическое значение химических реакций, связанных с обменом веществ, а также с процессами жизнедеятельности в организме и отдельных его частях, органах, тканях и клетках. Таким образом, биохимия является развитием или производным органической химии и физиологии. Сегодня это наука со своими методами исследования. Биохимия входит в число медицинских наук. Без сведений биохимии невозможно понять патологические изменения обмена веществ в живом организме. До середины 20 века теоретическую основу медицины составляли в основном морфологические и физиологические науки. В настоящее время к ним добавилась медицинская

биохимия. Она включает в себя все общие биохимические направления, в основном ту часть, которая связана со здоровьем и болезнями человека. Наука Б. тесно связана с науками физиологии, органической химии, фармакологии, гигиены труда, физической культуры, микробиологии, ветеринарии, генетики. Опираясь на результаты и достижения, достигнутые в области биохимии в последние годы, можно считать начатыми такие молодые направления биологии, как молекулярная биология и генная инженерия. В то время не существовало представлений об этих веществах и порядке их появления в организме. Период развития биохимии, продлившийся до середины 20 века, заключался в открытии новых веществ в живой природе, их строении и как они изменяются в организмах. Пройдено с осмотром. В этот период большое значение приобрело изучение плана общего строения белков и нуклеиновых кислот и путей химических превращений веществ в организме. В это время в связи с увеличением применения результатов, достигнутых в области биохимии, происходит дальнейшее расслоение науки: статическая биохимия, изучающая химический состав организмов; динамическая биохимия, изучающая обмен веществ; стала выделяться функциональная биохимия, изучающая связь химических процессов с физиологическими функциями. Середина 20 века стала поворотным пунктом в истории биохимии. В этот период были всесторонне изучены структура и свойства отдельных представителей белков и нуклеиновых кислот, определена функция каждого отдельного белка и нуклеиновой кислоты в живой клетке. Функциональная биохимия возникла в прошлом и только начала развиваться, но и сегодня остается ведущим направлением в биохимии. Поддерживаются и укрепляются связи с органической химией. Но в то же время резко возрастает значение связи биохимии с цитологией, физиологией и генетикой. Область биохимии, изучающая физико-химические и молекулярно-физические основы жизни, называется физико-химической биологией. В 1921 г. под руководством академика А. Н. Баха был создан первый научно-исследовательский институт биохимии при Наркомздраве, и этот институт теперь носит его имя. Позже, в 1925 г., под руководством А. В. Палладина был создан Институт биохимии АН УССР. Большой вклад в развитие науки внесли научные открытия в области биохимии таких зарубежных ученых, как Д. Дж. Уотсон, Ф. Сэндджер, Э. Чаргафф, Ф. Крик. Наряду с зарубежными и российскими учеными, среди наших ученых, внесших большой вклад в развитие различных областей биохимии в Узбекистане, можно назвать Йо.Х.Торакулова, К.Х.Ходжиева, Т.С.Соатова, Д.Х.Хамидова, А.К.Мирхамидова. Одним из наших ученых был Х. Торакулов, который первым возглавил открытие Института биохимии в Узбекистане (1967 г.) и стал его первым директором. Миру известны открытия ученого о биохимии тиреоидных гормонов и процессах обмена

йода. Огромное значение имеют научные исследования члена-корреспондента УзРФА профессора Т.С.Соатова в области биохимии липидов. Изучение роли ученого в механизме контроля клеточной активности мембранных липидов, образования различных видов линосом и их научное исследование в области выполнения транспортной роли в транспорте лекарственных веществ в организме примечательный. Профессор А. Иброхимов, член-корреспондент Уз.Рес.ФА в области молекулярной генетики, добился больших успехов в области биохимии в изучении белков хлопчатника и функциональной активности и химической структуры геномов. Несмотря на крайне малые размеры органоидов в клетках, они до 40-х годов 20 века считали, что растительная клетка состоит из ядра, цитоплазмы, клеточного столба, пластид, плазмодесм, межклеточного пространства, митохондрий и вакуоли. Для этого необходимо было отделить клеточные органоиды друг от друга. Для решения этой проблемы созданы ультрацентрифуги, вращающиеся со скоростью несколько тысяч раз в минуту. Были обнаружены ультрамикротоны, которые производят чрезвычайно тонкие срезы органоидов размером в миллимикроны, которые можно наблюдать под электронным микроскопом. После введения электрического микроскопа, ультрацентрифугирования и ультрамикротонов определяли наличие эндоплазматического ретикулума, рибосомного ретикулума, диктасом, аппарата Гольджи, лизосом, сферасом и других мелких телец в структуре клеток и их внешнем и внутреннем строении. В метрической системе один мм составляет одну тысячную часть 1 м (10⁻³ м), одна тысячная часть одного мм составляет один микрометр (мкм 10⁻⁶ м), одна тысячная часть 1 мкм определяется как 1 нонومتر (нм 10⁻⁹ м). Очень маленькие объекты, размером с атомарные молекулы, расстояния между ними также обозначаются символом ангстрем (А). 1А равна 10 тысячным от 10 миллионных долей микрона 1 мм или 0,1 нанометра (10⁻¹⁰ м). Световой микроскоп, снабженный стеклянным объективом и электрическим током, который освещает только структуру клетки и ее органелл под увеличением можно рассмотреть под микроскопом. Принципиальная схема электрического микроскопа не отличается от светового микроскопа. Только в электрическом микроскопе длина волны объекта составляет примерно 0,5 мкм, т.е. 50 нм. Вместо световых лучей он освещается электрическим током очень короткой длины волны. В электрическом микроскопе должен быть вакуум, чтобы электроны не отклонялись от своего пути, сталкиваясь с атомами и молекулами, с которыми они сталкиваются. Направление потока электронов можно менять в зависимости от внешних условий с помощью сильных электрических полей или магнитных полей. Также электронный микроскоп имеет конденсор, собирающий лучи окуляра объектива, что увеличивает расстояние между двумя точками как световой микроскоп.

Вместо только световых линз используются магнитные линзы. Электронные токи по-разному поглощаются компонентами клетки в зависимости от разницы их плотности, проходя через разрез и возвращаясь на светочувствительную пластину или экран, и фотография объекта создается в виде электронной микрофотографии. Электромикрография дает возможность полностью описать тонкие системы клеточных структур, которые показывают объекты при большом увеличении. Сила обзора увеличительных устройств определяется расстоянием между двумя отдельными точками зрения, расположенными близко друг к другу. В нормальных условиях наши глаза не могут видеть их как некие точки, когда расстояние между двумя точками меньше 0,1 мм. Зрительная способность приборов зрения зависит от длины волны света, направленного на линзу.

Резюме:

Выяснение того, как протекают процессы в клетке и участие в этих процессах тех или иных структурных единиц, имеет важное значение и в биохимии. Для этого важно изолировать компоненты клетки отдельно, не повреждая их. В этом процессе первоначально гомогенизаторы превращаются в гомогенаты клеток. Затем полученный гомогенат разделяют на отдельные фракции на ультрацентрифуге. Этот этап называется дифференциальным центрифугированием. В этом случае при вращении пробирок с большой скоростью (75000 в 1 мин) в ультрацентрифуге более тяжелые осколки обладают меньшей центробежной силой и оседают за меньшее время, а более легкие, наоборот, называют седиментацией. Скорость оседания компонентов клеток при ультрацентрифугировании называется коэффициентом идентификации.

Использованная литература:

1. Ю.Х. Торакулов "Общая биохимия", Ташкентское издательство Узбекистана, 1996[1]
2. Касимов А., Кочкаров К. "Биохимия" Ташкент, "Учитель" 1988[2]
3. И.К. Проскурина «Биохимия». Учебное пособие. "Владос" 2003[3]
4. А.А. Уродливый "Практикум по биохимии". Москва "Новое знание" 2000[4]
5. Кальман Я., Рем К.Г. «Наглядная биохимия». Москва "Мир" 2000[5]

PSIXOLOGIK TRENINGNING MAQSADI VA VAZIFALARI, PSIXOLOGIK TRENINGDA YECHILADIGAN MUAMMOLAR

Najmiddinova Gulnoza Sadriddinovna

Buxoro viloyati G'ijduvon tumani

7-umumta'lim maktabi amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Keyingi 10 yil ichida psixologiya sohasida juda katta yangiliklar kirib kelmoqda, ana shunday yangiliklardan biri psixologik treninglar bo'lib hisoblanadi. Psixologik treninglarning asosiy vazifasi shaxsda mavjud bo'lgan yoki vujudga keladigan muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma malakalarni hosil qilish maqsadida bahs-munozara, o'yin va mashqlar orqali o'tkaziladigan mashg'ulotlar yig'indisidir. Bugungi kunda maktabda o'quvchilar va o'qituvchilar jamoasida sog'lom psixologik muhitni shakllantirishda, shaxslararo munosabatlarni yaxshilashda, ularda ijobiy emotsional holatini yaxshilashda psixologik treninglar eng yetakchi o'rinda turadi.

Kalit so'zlar: Psixologik treninglar, guruh, trener, metodika, shaxs, ko'nikma, malaka, ruhiy zo'riqish, shaxs psixologiyasi.

KIRISH

Xalqimizning milliy ongi, milliy g'ururi, milliy iftixori o'sib, ma'naviy dunyosi kundan kunga boyib bormoqda. Bu esa mustaqil davlatimizning ma'naviy asosini yanada mustahkamlashga imkoniyat yaratib bermoqda. Lekin bundan ma'naviyat sohasida hech qanday muammo yo'q degan xulosani chiqarib bo'lmaydi. Bugungi kunda erkin fuqaro ma'naviyati, ozod shaxsni shakllantirish masalasi oldimizda turgan eng dolzarb vazifadir. “Boshqacha qilib aytganda, - deydi Prezidentimiz – o'z kuchi va imkoniyatlariga tayanadigan, atrofda sodir bo'layotgan voqea va hodisalarga mustaqil munosabat bilan yondoshadigan, ayni zamonda shaxsiy manfaatlarni mamlakat va xalq manfaatlari bilan uyg'un holda ko'radigan, erkin jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalashimiz kerak”.

Dunyo miqyosidagi hozirgi ijtimoiy-siyosiy hayot kishilik jamiyati taraqqiyotining ayni bosqichi shunday o'ziga xos xususiyatga egaki, unda harbiy qudrat emas, balki intellektual salohiyat, aql-idrok, fikrlash, yangi texnika va texnologiyalar hal qiluvchi ahamiyat kasb-etadi. YOshlarni mustaqil ijodiy fikrlashga o'rgatish tufayli ular kelgusida o'z oldilarida vujudga kelishi kutiladigan muammolarni ijodiy ravishda hal qilish orqali xalq xo'jaligining rivojlanishiga, Respublikamizning ilg'or texnologiyali jahon davlatlari qatoridan munosib o'rin egallashiga hissa qo'shishga erishish mumkin.

Davlat va jamiyat tomonidan yoshlarning, ta’lim muassasalari mutaxassislari hamda ota-onalarning oldiga qo’yilayotgan vazifalar bevosita psixologiya sohasida yaratilayotgan turli psixodiagnostik metodlar (trening, diagnostika, psixoterapevtik suhbatlar, intervyu, anketa usuli, test usuli)yordamida amalga oshiriladi.

Psixologiya sohasi keyingi 10 yillar mobaynida anchagina rivojlandi. SHuningdek, psixologiya sohasining alohida yo’nalishlari sifatida trening tarmog’i ham rivojlandi. Fan sifatida rivojlanayotgan trening o’tkazish metodikasi mazmun jihatdan aynan treninglarni qanday tartibda tashkil etilishi va o’tkazilishi borasidagi masalalarni yoritishga bag’ishlanadi.

Psixologik treningning maqsadi va vazifalari, psixologik treningda yechiladigan muammolar.

Treningning asosiy maqsadi: shaxsni psixologik (ruhiy) ozod qilish, bunda tabiiy erkinlikni his etishni, o’z guruhida va undan tashqarida o’zaro munosabat va aloqa o’rnata olishdan iborat.

Demak-ki, trening — shaxsda mavjud bo’lgan yoki vujudga keladigan muammolarni hal qilish uchun zarur bo’lgan bilim, ko’nikma malakalarni hosil qilish maqsadida bahs-munozara, o’yin va mashqlar orqali o’tkaziladigan mashg’ulotlar yig’indisidir.

SHuni alohida qayd etish lozimki, trening jarayonida muammolarni echish ham, bu boradagi bilim, ko’nikma va malakalarni hosil qilish ham trenerdan shaxs psixologiyasi, shaxs individual psixologiyasi bilan ishlashni taqozo etadi. SHuning uchun psixologiyada bunday treninglar psixologik treninglar deb ataladi.

Hozirgi davrda odamlar orasida ruhiy zo’riqish hollari avvalgi paytlardagiga nisbatan ancha ko’p uchrayotganligi va buning natijasida ko’pgina hayotiy muammolar vujudga kelayotganligi ko’pchilikni, ayniqsa keng jamoatchilikni, shuningdek aynan psixolog mutaxassislarni ham tashvishga solayotganligi bejiz emas. Aytish mumkinki bunday holatlar turli darajadagi zo’riqishlar natijasida vujudga kelmoqda.

Ayni kunlarda asabiylashish holatlari kuzatilayotgan quyidagi kishilar guruhini alohida ta’kidlab o’tish joiz:

I. Bolalar orasida:

1. Bog’cha bolalari orasida kuzatiladigan asabiylik holatlari;
2. Maktab o’quvchilari orasida kuzatiladigan asabiylik holatlari;
3. O’smirlar orasida kuzatiladigan asabiylik holatlari;

II. Kattalar orasida:

1. Ish joylarida (rahbar yoki xodimlar orasida) kuzatiladigan asabiylik holatlari;
2. Oilada (er-xotin, qaynona-kelin, ota-ona va farzandlar orasida) kuzatiladigan asabiylik holatlari;

3. Keksalar orasida (psixologik o'zgarishlar natijasida) kuzatiladigan asabiylik holatlari.

Yuqorida sanab o'tilgan asabiylashishlardan kelib chiqadigan muammolar mavjud bo'lib, bu muammolarni echish imkonini topa olmaslik natijasida psixologik maslahat va psixologik korreksiyaga muhtoj bo'lib qoladigan bir necha xil guruhlar vujudga keladiki, bular:

1. Muloqotchanlikning etishmasligi muammosidan siqilgan kishilar guruhi.
2. Iqtisodiy etishmovchilikdan siqilgan kishilar guruhi.
3. O'z yaqinlarini yo'qotib siqilgan kishilar guruhi.
4. Turli baxtsiz hodisalardan keyin qandaydir kasallik orttirib olgan kishilar guruhi.
5. Begona joyga ko'chib kelib, tub aholining bosimidan siqilgan kishilar guruhi.
6. Rahbarlar tomonidan yoki o'zidan kattalar tomonidan shaxsiyatiga tegilgan hollarda siqilishga duch kelgan kishilar guruhi.
7. YAngi o'qish yoki ish joyiga moslasha olmasdan siqilishga duch kelgan kishilar guruhi.
8. Chekish, ichish, narkotik moddalar iste'mol qilishdan qutula olmasdan siqilayotgan kishilar guruhi.

Yuqorida sanab o'tilgan muammolarni hal qilishda psixologik trening deb ataluvchi o'yin va mashqlar seriyasidan iborat mashg'ulotlar yordam beradi.

Yuqoridagi guruhlar o'zi istab, o'z xohishi bilan treningga keladi va trenerning ko'rsatmalariga amal qiladi. Lekin ba'zi guruhlar bo'ladiki, bu guruh a'zolari treningga istamasdan, xohlamasdan keladi: M, jinoyatchilar, bezorilar, o'g'rilar, narkotik bilan shug'ullanuvchilar. Lekin guruh a'zolarining istagidan qat'iy nazar treningning vazifasi ularning muammolarini hal etishga qaratilgan bo'ladi.

Har qanday psixologik treninglarni tashkil etish quyidagi bosqichlardan tashkil topadi.

1. Guruhni tashkil etish yoki yig'ish bosqichi.
2. Boshlang'ich bosqich.
3. Ishni olib borish bosqichi.
4. Yakunlash bosqichi.

Eng muhimi guruhni tashkil qilish bosqichi bo'lib, bunda quyidagi jihatlarga e'tibor berish kerak:

- Har qanday treningda (faqat nogironlar bilan o'tkaziladigan maxsus treninglarni hisobga olmaganda) tashqi jismoniy defektga ega bo'lgan va psixik holatida buzilishlar bo'lgan kishilar ishtirok etmasligi lozim. Negaki, bunday holatlarda aynan ana shunday kamchilikka ega bo'lganlarda aks ta'sir bo'lishi ehtimoli kuchliroqligi har qanday mutaxassis uchun tushunarli bo'lsa kerak.

- guruh a'zolarining soni 8 tadan 12 tagacha (ba'zi hollardagina 20 tagacha) bo'lgani ma'qul.

- ishtirokchilarning yoshi iloji boricha taxminan teng bo'lishi, ya'ni ular orasidagi farq 4-5 yoshni tashkil etishi mumkin (Alohida qayd etish lozim, 45-50 yoshdan kattalar uchun trening juda katta va ahamiyatli ta'sirga ega bo'lmasligi va ular kutganchalik natija bermasligi ham mumkin).

- ishtirokchilar orasida ayol va erkaklar soni imkoni boricha teng bo'lishi kerak.

Bundan tashqari yana quyidagilarga xam e'tibor berish lozim bo'ladi:

Treningda muammosi bir xil bo'lgan odamlarni to'plash kerak. Trening ishtirokchilari iloji boricha bir-biriga notanish bo'lishlari lozim. Trening o'tkaziladigan xona albatta izolyasiyalangan bo'lishi shart, ya'ni hech kim ularni bezovta qilishi mumkin emas va ular ham boshqalarga halaqit bermasligi kerak.

Rasmiylashgan guruh bo'lishiga yo'l qo'ymaslik lozim. Trenerdan auditoriya erkin bo'lishini ta'minlash va auditoriyani yaxshi bilish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gorbushina O.P. Psixologicheskiy trening. Sekrety provedeniya. SPb.: Piter, 2007. - 176 s: il. - (Seriya «Prakticheskaya psixologiya»).
2. Zaxarov V.P., Xryasheva N.YU. Sotsialno-psixologicheskiy trening. L., 1990.
3. Praktikum po sotsialno-psixologicheskому treningu. Pod.red. B.D.Пагыгина. Sankt-Peterburg, 1994.
4. Emilyanov YU.N. Aktivnoe sotsialno-psixologicheskoe obuchenie. L.; LGU. 1985.

KASBIY QIZIQISH

Shodiyeva Gulrux Dimurodovna

Buxoro viloyati G'ijduvon tumani

7-umumta'lim maktabi amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Kasbiy qiziqish har bir insonning individual xususiyatlaridan biri bo'lib, bu xususiyat bolaning 3-4 yoshlarida o'yin faoliyatlarida kuzatish mumkin. Kasbiy qiziqishning o'ziga xos xususiyati uning mazmuni va yo'nalishi, shaxsning o'quv va kasbiy faoliyati hamda natijalari bilan bog'liqligidir. Agarda bolada kasbiy qiziqishlar qanchalik erta aniqlanib, uni yo'naltirilsa kelajakda bunday insonlardan yetuk mutaxassislar yetishib chiqadi. Bolalarni kasbiy qiziqishlarini erta aniqlash psixologlar va ota onalar tomonidan aniqlanadi.

Kalit so'zlar: Kasbiy qiziqish, qiziqishlar tarkibi, qobiliyat, qiziqish moyillik, kognitiv qiziqishlar, kasb-hunar maktabi, akademik litsey va universitet

Kirish

Mamlakatimiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar ta'lim-tarbiya sifatining yuqori darajada bo'lishini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, bu o'z o'rnida ta'lim tizimini tubdan isloh qilishni taqozo etmoqda, chunki mukammal ta'lim tizimi Respublikamizning kelajakdagi intellektual imkoniyatlarini va rivojlanishini belgilab beruvchi o'quvchi yoshlarni har tomonlama ijodkor, mustaqil faoliyat yuritadigan qilib tarbiyalashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish va yetuk mutaxassis sifatida shakllantirish masalalari barkamol shaxsni tarbiyalashning muhim omilidir.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida joriy etilgan to'garak mashg'ulotlari shaxsning barkamol kamol topishiga, o'sib kelayotgan avlodning ijodiy qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirishga, o'quvchilarga mehnatsevarlikni singdirishga, shuningdek, ularning bo'sh vaqtdan oqilona foydalanishga yo'naltirilgan. Ushbu to'garaklar uzluksiz ta'lim tizimining tarkibiy qismi bo'lib, uning asosiy vazifasi o'quvchi yoshlarga qo'shimcha ta'lim va tarbiya berish bilan birga yoshlarning darsdan tashqari bo'sh vaqtlarini sarmazmun o'tkazish, ularning ongiga milliy g'oya va vatanparvarlik tuyg'ularini singdirishdan iboratdir. Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarini kasb-hunarga yo'naltirishning asosiy maqsadi yoshlarni o'zining hayot yo'lini to'g'ri belgilashlarida o'z qobiliyatlari, qiziqishlari va moyilliklarini hamda ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda kasb tanlashlariga ko'maklashishdan iboratdir.

“Kasbiy qiziqish” tushunchasi turli xil talqinlarga ega. Bular: “Kasbni o'rganish va egallashga moyillik”, “Kasbga barqaror boshlang'ich qiziqish”, “Kasbga o'qitishning muhim vositalari” va h.k.z.

Kasbiy qiziqish-kishining “Kasblar olami”ga, insonning mehnat faoliyatidagi muayyan mehnat turlariga, bir yoki bir nechta kasblarga qiziqishi kabi tushunchalarni anglatadi.

Kasbiy qiziqish, kelajakdagi kasbni tanlash, ushbu kasbni o‘quv yurtida (kasb-hunar maktabi, akademik litsey va universitet) o‘zlashtirish, o‘z kasbi doirasida ishlarni muvaffaqiyatli bajarish bilan chambarchas bog‘liqdir.

Adabiyotlarda kasbiy qiziqish “shaxsning muayyan mehnat faoliyatiga, kasbga va ixtisosiga, ularning ahamiyati va hissiy mosligi tufayli ularni o‘zlashtirish jarayoniga tanlab yo‘naltirilganligi” deb ta’riflanadi. Kasbiy qiziqish (kasblarda, kasbiy faoliyatda) kognitiv qiziqishlar bilan bog‘liq.

Kasbiy qiziqishning o‘ziga xos xususiyati uning mazmuni va yo‘nalishi, talabalarning o‘quv va kasbiy faoliyati hamda natijalari bilan bog‘liqligidir. Kasbiy qiziqish to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita bo‘lishi mumkin.

To‘g‘ridan-to‘g‘ri qiziqish kasbning o‘ziga xos tomonlari bilan belgilanadi, masalan, obro‘-e’tibor, daromad, professional shaxsning maqomi, kasbiy o‘shish istiqbollari, mehnat martaba va boshqalar.

Bilvosita qiziqish-bu ta’lim va kasbiy faoliyatning usullari, o‘quv jarayoni va uning natijalari tufayli o‘quvchilarni kasbga tayyorlash. Kasbiy qiziqishning ahamiyati, hissiy jozibasi va ijtimoiy ahamiyati tufayli mehnat faoliyatining muayyan turlariga, kasbga, ixtisosiga va ularni o‘zlashtirish jarayoniga tanlab yo‘naltirilganligidir.

“Qiziqishlar tarkibi” usuli bo‘yicha test o‘tkazish.

Ushbu uslub o‘quvchilarga shaxsiy qiziqishlar tarkibini aniqlashga imkon beradi.

Berilgan jummalarning har birining qarshisiga ularning siz uchun mos kelish darajasiga qarab 1, 2, 3, 4 raqamlarni qo‘ying.

1-mutlaqo nomaqbul,

2-qiziq emas

3-qiziq

4-juda qiziq.

1. Klassik musiqa sport mashg‘ulotlarida ruhlantiruvshi vosita sifatida.
2. Sport va siyosat o‘rtasidagi munosabatlar.
3. Chastotani tanlash va h.k.z. Yengil musiqa simsiz uzatilishi bilan bog‘liq jismoniy muammolar.
4. Geografiyani o‘rganish misolida nisbiy va mutloq haqiqatlarning nisbati.
5. Besh qit‘aning hayvonot va o‘simliklar olami.
6. Avtomatlashtirish yordamida mahsulot ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish.
7. Chet elga sayohat paytida valyuta ayirboshlash.
8. Jahon adabiyoti asarlari kinoda.
9. Qiz va o‘g‘il bolalarning birgalikdagi ta’til sayohatlari.
10. Motorli sport turlari.
11. Raqqoslarning yurak mushaklariga tushadigan yuklama.
- 12: Buyuk fiziklarda ijodiy fikrlash jarayonlarining psixologik muammolari.
13. Turli sport turlari bo‘yicha sportchilar uchun zamonaviy sport kiyimlari.
14. Kinoda odamlarning tasviri.
15. Tibbiyotda va biologiyaning boshqa sohalarida axloqiy muammolar.
16. Qizlar va o‘g‘il bolalar o‘rtasidagi sport do‘stligi.

17. Kinostudiyalarda kostyumlarni modellashtirish:
18. Tog‘li hudud va tekisliklarda foydali qazilmalarni qazib olish uchun texnik uskunalarning xususiyatlari.
19. Zamonaviy qo‘shiqlar (xitlar) yozilgan albomlar.
20. Musiqaning mehnat unumdorligiga ta‘siri
21. Insonning o‘zini o‘zi anglashida modaning ahamiyati.
22. Kinodagi siyosiy voqealar.
23. Psixologik urushning maqsadlari va shakllari.
24. Opera spektakllarida ovozni uzatish va yorug‘lik effektlarining fizik muammolari.
25. Konsert uchun liboslar.
26. Armiya mudofaasi vositalari.
27. Oilaviy munosabatlar, ota-onalar va bolalar o‘rtasidagi munosabatlar.
28. Filmlardagi ko‘ngilochar musiqalarni tinglash.
29. Filmlarni ko‘rib chiqish orqali ob‘ektiv fikrni shakllantirish.
30. Evropa mamlakatlarining tog‘lari va ko‘llariga sayohat.
31. Atmosfera va yer ostidagi nurlanishlar.
32. Chang‘ichining tramlindan sakrash traektoriyasi va sportdagi boshqa muammolar.
33. Qisqa metrajli filmlarda fizika faniga oid tajribalar.
34. Temperament va asab tizimining o‘zaro bog‘liqligi.
35. Libos va salomatlik .
36. Sport jamoalarining safari.
37. Yirik korxonalar ish faoliyati haqida kinoreportajlar.
38. Temperament va raqs uslubi.
39. Fizik olimlarning ixtiro va kashfiyotlarni qo‘llashda mas‘ulligi.
40. O‘ziga o‘ta jalb etuvchi va kamtarona liboslar.
41. Sport filmlari.
42. Raqs mehnat faoliyatining ramzi sifatida.
43. Maxsus ish kiyimlari.
- 44: Zamonaviy raqs haqidagi kitoblar.
45. Kushining irodasi va boshqa aqliy xususiyatlarini o‘lchash uchun texnik qurilmalar.
46. Noyob hayvonlar va o‘simliklar haqida filmlar.
47. Sportchining o‘pka, yurak va boshqa organlarida sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar.
48. Geografiyaga oid kitoblar.
49. Dunyoni bilishda fizikaning ro‘li.
50. Musiqani yozib olish uchun texnik qurilmalar.
51. Moda taraqqiyoti jarayonlaridan xabardorlik.
52. Sport rekordlarining tasodifiyligi va muntazamligi.
53. Insonlarning tabiati, sadoqati va to‘g‘riso‘zligi.
54. Mashhur badiiy asarlarda hayotning haqqoniy aks etishi
55. Matbuot erkinligi.

56. Klassik balet musiqasi.
57. Kino qahramonlari odamlarning axloqiy namunalari sifatida.
58. Ritmi his qilish musiqiy qobiliyati.
59. Raqs musiqasi.
60. Bakteriologik qurollardan foydalanish.
61. Ekspeditsiya natijalari farazlarning to‘g‘riligini tasdiqlovshi dalil sifatida.
62. Mashinalardan foydalanishni o‘rganish muammolari.
63. Musiqiy asarlardagi jonivorlarning ovozi.
64. Operani sahnalashtirish harajatlari.
65. Musiqa hamrohligida libos modellarining namoyishi.
66. Sayyohlar almashinuvidagi to‘siqlar.
67. Konsertlarni o‘tkazish texnikasi.
68. Poezdda engil musiqa tinglash.
69. Sportda xarakterni shakllantirish.
70. Hayotning paydo bo‘lishi haqidagi xurofot va haqiqat.
71. Yorug‘likning sinishi va kiyim ranglarining kontrasti.
72. Baletda richag (tutqich) muammolari.
73. Siyosat jamiyat qonunlarining aksi sifatida.
74. Opera lug‘ati.
75. Raqs aks ettirish shakli sifatida.
76. Turli mamlakatlar liboslari.
77. Oqshom tadbirlari haqida.
78. Yangi to‘qimachilik dastgohlari yordamida tayyorlangan zamonaviy kiyim-keshaklar.
79. Elektr apparatlari.
80. Qulay va did bilan yaratilgan safar kiyimlari.
81. Sport haqidagi roman va hikoyalar.
82. Turli kasbdagi odamlar xarakterlarining shakllanishi.
83. Evropa mamlakatlarida foydali qazilmalar, tovar ishlab chiqarish va savdo.
84. Raqs oqshomi uchun liboslar.
85. Film-baletlar.
86. Yengil musiqa va shlyagerlar.
87. Avia va kemasozlik sohasidagi texnik yechimlar.
88. Jaz musiqasining kayfiyatga ta’siri.
89. Insonning ma’naviy hayotini bilish.
90. Xalqlarning ozodlik uchun kurashi.
91. Simfonik orkestrlarning gastrollari.
92. Iqtisodiy rivojlanish qonuniyatlarining isboti.
93. Hayotda texnik ixtirolardan axloqsiz ravishda foydalanish.
94. Turli xalqlarning temperament xususiyatlari.
95. Gimnastikaning raqs elementlari.
96. Libos va odamning xarakteri.
97. Evropaning landshaftlari haqidagi filmlar.
98. Axloqiy mavzudagi romanlar.

99. Raqsning tabiati jamiyat siyosatidagi vaziyatning aksi sifatida.
100. Yadro fizikasi yutuqlarini tinch maqsadlarda qo‘llash shartlari.
101. Alohida hududlar va xalqlarga xos sport turlari.
102. Sport mashg‘ulotlarining mehnat unumdorligini oshirishga ta’siri.
103. Odam anatomiyasiga oid kitoblar.
104. Korxonalarda ichki tartib-qoidalar va mehnat intizomi.
105. Musiqiy asarlarni idrok etishda hissiy va ratsional elementlarning nisbati.
106. Turli xalqlarning urf-odatlar va qadriyatlari.
107. Yirik qoramollarni boqish va yerga ishlov berish usullari.
108. Havo bosimi, shovqin va yorug‘likning mehnat jarayoniga ta’siri.
109. Evropa, Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasi raqslari.
110. Insonni bilish jarayoni haqidagi bir qator maqolalar.
111. Operalar davr urf-odatlarining aksi.
112. Savdo, transport va moliya tizimi haqida kitoblar va jurnallar.
113. O‘zaro iqtisodiy yordamning shakllari va natijalari.
114. Texnika bo‘yisha yillik qo‘llanma.
115. Sayohat paytida ish ,o‘yin-kulgi.
116. Axloqiy ta’limot misolida ob’ektiv haqiqatning joy va vaqtga bog‘liqligi.
117. Odamlarning fe’l-atvori, tabiati va iste’dodlari haqidagi kitoblar.
118. Noyob o‘simlik va hayvonlarni o‘rganish bo‘yicha eksreditsiyalar.
119. Elektr tokining paydo bo‘lishi.
120. Turli mamlakatlarning yengil musiqasi
121. Film-operalar.
122. Pop musiqasi jamiyat manfaatlarini ifoda etish vositasi sifatida
123. Musiqa bilan birga olib boriladigan sport mashqlari.
124. Estrada musiqasida aranjirovka muammolari.
125. Atom fizikasi bo‘yicha ommabop adabiyotlar.
126. Sayohatlar haqidagi filmlar.
127. Turli xil odamlar tomonidan simfonik musiqani idrok etish.
128. Sayohatning tavsifi.
129. Kruiz paytida raqs va sport.
130. Raqs jarayonida harakatlarga yordam beruvchi texnik qurilmalar.
131. Yangi texnik ixtirolar haqida film-reportajlar.
132. Evropa mamlakatlarining opera musiqasi.
133. Opera ijrolarini taqiqlash.
134. Moda jurnallari.
135. Fizikaviy ilmiy-tadqiqot institutlariga o‘quv ekskursiyalar.
136. Aviatsiya va yo‘lovchilar tashishning boshqa zamonaviy texnik vositalari.

Natijalarni kalit bo‘yisha qayta ishlash

Kalit.

1. Geografiya: 4, 5,18, 30, 31, 48, 76, 83, 90, 94, 97,101, 106, 109, 120, 132.
2. Fizika: 3, 12, 24, 31, 32, 33, 39, 49, 71, 72, 79, 100, 108, 119, 125, 135.
3. Biologiya: 5, 11,15, 34, 35, 46, 47, 58, 60, 63, 70, 87, 103, 107, 117, 119.

4. Texnika: 6, 10, 18, 26, 45, 50, 62, 67, 78, 79, 87, 93, 114, 130, 131, 136
5. Siyosat: 2, 21, 22, 23, 26, 27, 55, 60, 66, 73, 90, 99, 100, 113, 122, 133.
6. Axloq: 9, 15, 16, 27, 39, 40, 53, 57, 77, 86, 93, 98, 104, 106, 111, 116
7. Iqtisodiyot: 6, 7, 20, 37, 42, 43, 64, 82, 83, 92, 102, 104, 107, 108, 112, 113.
8. Falsafa: 4, 21, 29, 49, 51, 52, 54, 61, 70, 73, 75, 89, 92, 105, 110, 116.
9. Psixologiya: 12, 14, 23, 34, 38, 45, 53, 69, 82, 88, 89, 94, 96, 115, 118, 127.
10. Adabiyotlar: 8, 19, 44, 18, 55, 74, 81, 98, 103, 110, 112, 114, 118, 125, 128, 134
11. Yengil musiqa: 3, 19, 20, 28, 50, 54, 58, 59, 65, 68, 8b, 88, 120, 122, 123, 124.
12. Klassik musiqa: 1, 24, 25, 56, 63, 64, 67, 74, 91, 105, 111, 121, 124, 127, 132, 133.
13. Moda: 13, 17, 21; 25, 35, 40, 43; 51, 65, 71, 76, 78, 80, 84, 96, 134-sonlar.
14. Xoreografiya: 11, 38, 42, 44, 56, 59, 72, 75, 77, 84, 85, 95, 99, 109, 129, 130.
15. Kino san’ati: 8, 14, 17, 22, 28, 29, 33, 37, 41, 46, 57, 85, 97, 121, 126.
16. Sayohat: 7, 9, 30, 36, 61, 66, 68, 80, 91, 115, 117, 126, 128, 129, 135, 136
17. Sport turlari: 1, 2, 10, 13, 16, 32, 36, 41, 47, 52, 69, 81, 95, 101, 102, 123

O’quvchilar natijalarni sarhisob qiladilar. Qaysi yo‘nalishlar ularni ko‘proq yoki kamroq jalb qilishi, javoblarni darajalar bo‘yicha tartibga solib kelishlari va xulosalarni daftarga yozib kelishlari, haqida topshiriq beriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gorbushina O.P. Psixologicheskiy trening. Sekrety provedeniya. SPb.: Piter, 2007. - 176 s: il. - (Seriya «Prakticheskaya psixologiya»).
2. Zaxarov V.P., Xryasheva N.YU. Sotsialno-psixologicheskiy trening. L., 1990.
3. Praktikum po sotsialno-psixologicheskomu treningu. Pod.red. B.D.Parыgina. Sankt-Peterburg, 1994.
4. Emilyanov YU.N. Aktivnoe sotsialno-psixologicheskoe obuchenie. L.; LGU. 1985.

TRIGONOMETRIK TENGLAMALARNI YECHISH USULLARI

Maxmudov A'zam Qudratovich

Mamaraimov Bekzod Qodirovich

TerDU akademik litseyining matematika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ko'p yillik pedagogik tajribadan shu narsa ma'lumki, o'quvchilar trigonometriyaga oid bilim va ko'nikmalarni egallashda ancha qiynaladi. Ana shuni nazarda tutib ushbu maqolada o'quvchilarning trigonometrik tenglamalar, ularning turlari va yechish usullari, yechishning oson hamda qulay usullarini bayon qilishda muhtaram o'quvchi tez o'zlashtirib oladigan qirralarga e'tibor qaratishga harakat qilindi.

Kalit so'zlar: Trigonometriya, trigono, metrio, tengsizlik, matematika, $\cos^2 x = \cos^2 x - \sin^2 x$, formulalar.

Аннотация: Из многолетнего педагогического опыта известно, что учащимся очень сложно усваивать знания и навыки, связанные с тригонометрией. С учетом этого в данной статье сделана попытка акцентировать внимание на аспектах, которые уважаемый студент может быстро освоить при описании тригонометрических уравнений, их видов и способов решения, простых и удобных способов решения.

Ключевые слова: тригонометрия, тригоно, метрион, неравенство, математика, $\cos 2x = \cos^2 x - \sin^2 x$, формулы.

Abstract: It is known from many years of pedagogical experience that it is very difficult for students to acquire knowledge and skills related to trigonometry. With this in mind, in this article, an attempt was made to focus on aspects that the respected student can quickly master while describing trigonometric equations, their types and methods of solving, easy and convenient methods of solving.

Key words: Trigonometry, trigono, metrio, inequality, mathematics, $\cos 2x = \cos^2 x - \sin^2 x$, formulas.

KIRISH

Trigonometrik ifodalarni qiymatini topish, soddalashtirish o'quvchidan qisqa ko'paytirish formulalarini, trigonometrik formulalarni va trigonometrik funksiyalarning qiymatlar jadvalini puxta bilishni talab qilsa, trigonometrik tenglama va tengsizliklarni yechish esa trigonometrik funksiyalarning xossalari (aniqlanish va qiymatlar sohasini, o'sish va kamayish oraliqlarini, davriyligini, juft-toqligini, eng katta va eng kichik qiymatini, nollarini va h.k.), tenglamani (tengsizlikni), eng sodd trigonometrik tenglama ko'rinishiga keltirib, yechimlarini (yechimlar to'plamini) topish formulalarini bilishni, tenglamani yechish jarayonida ildizlarning yo'qolib

ketish hollarini yoki begona ildizlarning paydo bo‘lib qolish hollarini tahlil qila bilishni talab qiladi.

ASOSIY QISM

Uzluksiz ta‘limning barcha bosqichlaridagi o‘quvchi va talabalarni teran fikrlovchi bilimli va mantiqiy xulosa chiqara oluvchi sifatida tarbiyalash bugungi kunda ta‘lim beruvchilar oldidagi eng muhim vazifa hisoblanadi. Kelajak uchun har tomonlama yetuk mutaxassis kadrlar tayyorlashning mohiyati, zaruriyati, zamonaviy fan va texnikaning rivojlanish talablariga mos barkamol avlodni tarbiyalash masalalarini izchillik bilan tashkil etish, bu boradagi dolzarb masalalar va ularni amalga oshirish chora tadbiri milliy dasturda belgilab berilgan. Shu ma’noda trigonometrik tengsizliklarni o‘rganishning innavatsion usulini misol tariqasida keltirishni lozim topdik. Ma’lumki, trigonometriya matematikaning muhim bo‘limlaridan biri hisoblanib, geometriya va astronomiya fanlarining ham asosi hisoblanadi. “Trigonometriya” atamasi grekcha “trigono” - uchburchak va “metrio” – o‘lchayman so‘zlaridan olingan bo‘lib, birgalikda “uchburchakni o‘lchash” ma’nosini anglatadi. O‘quvchilar eng sodda trigonometrik tenglamalar va tengsizliklarni yecha oladilar; tenglamalar va tengsizliklar va ularning sistemalarini yechadi, yechimini tekshiradi.

Yangi O‘zbekiston va Uchinchi Rennesans poydevorini qurishning tarkibiy qismi sifatida uzluksiz ta‘lim tizimini yanada takomillashtirish yo‘lini davom ettirish, o‘rta ta‘limni mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq moslashtirish maqsadida ta‘lim sifatini oshirish biz o‘qituvchilar zimmasida ekan, hurmatli prezidentimiz Sh. Mirziyoyevning “Maktab ta‘limini rivojlantirish buyuk umummilliy maqsadga, umumxalq harakatiga aylanishi zarur” degan ta’kidlariga o‘z hissamizni qo‘shamiz.

Ushbu maqola yoshlar uchun sifatli ta‘limni ta’minlashda, iqtidorli yoshlar qobiliyatini rivojlantirishda, ijodkor, ijtimoiy faol, kreativ, ma’naviy boy shaxsni shakllantirishda, hamda, yuqori malakali raqobatchi kadrlar tayyorlashda yordam beradi degan umiddamiz.

Maqola umumta‘lim maktablari, akademik litseylarda faoliyat yuritayotgan aniq fanlar metod birlashmalarida o‘rganib chiqilib, darslarda foydalanilsa, albatta, ta‘lim sifati oshishida o‘z hissamizni qo‘shganimizdan baxtiyormiz.

Trigonometrik tenglamalarni ko‘rinishiga qarab yechishning bir qancha usullari mavjud. Bularga o‘rniga qo‘yish, ratsionallashtiradigan o‘rniga qo‘yishlar, trigonometrik tenglamalarni yechishning har xil xususiy hollari, sun’iy shakl almashtirishlardan foydalanib trigonometrik tenglamalarni yechish va hokazo. Ba’zi hollarda berilgan tenglamalarni biz bilgan usullar bilan yechish ancha murakkab bo‘ladi.

Murakkab trigonometrik tenglamalarni yechishda:

- aniqlanish sohasi topiladi;

-uning aniqlanish sohasida shakl almashtirishlar orqali teng kuchli tenglamalarga keltiriladi;

-bu sodda tenglamalar yechilib, topilgan yechimlar ichidan berilgan tenglamaning yechimi aniqlanadi.

Tenglamalarni yechishga doir baʼzi misollarni tahlil qilamiz.

1-misol. $2\sin^2x - \sin x - 6 = 0$ tenglamani yeching.

Yechilishi: Bu tenglamani yechishda $\sin x = t$ deb belgilash kiritamiz, u holda tenglama $2t^2 + t - 6 = 0$ koʻrinishdagi kvadrat tenglamaga keladi. Uning ildizlari

$t_1 = -2$; $t_2 = 1,5$. Demak, dastlabki tenglamani yechish eng sodda $\sin x = -2$ va $\sin x = 1,5$ tenglamalarni yechishga keltiriladi. Bu tenglamalarda $|-2| > 1$ va $1,5 > 1$ boʻlganligi uchun tenglama yechimga ega emas.

Javob: tenglama yechimga ega emas.

2-misol. $3\cos^2x + \sin^2x + 5\sin x \cos x = 0$ tenglamani yeching.

Yechilishi: $\cos^2x = \cos^2x - \sin^2x$ formuladan foydalanamiz. U holda dastlabki tenglama $3(\cos^2x - \sin^2x) + \sin^2x + 5\sin x \cos x = 0$ koʻrinishiga ega boʻladi. Bundan

$2\sin^2x - 5\sin x \cos x - 3\cos^2x = 0$ Endi tenglikning har ikki tamoni $\cos^2x$ ($\cos x \neq 0$) ga boʻlamiz, natijada $2\tg^2x - 5\tg x - 3 = 0$ tenglama hosil boʻladi. $Tg x = y$ deb belgilash kiritib, $2y^2 - 5y - 3 = 0$ tenglamani yechamiz. Uning ildizlari $y_1 = 3$; $y_2 = -\frac{1}{2}$.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, matematika, geometriya fanlarida trigonometrik tenglamalardan foydalanib darsni qiziqarli va mazmunli tashkil etish, matematika oʻqitishning yangi pedagogik texnologiyalari va trigonometrik funksiyalar qatnashgan tenglamalarni oʻrganish oʻquvchilardan oʻz ustida koʻp ishlashni talab qiladi, bu esa oʻz navbatida oʻquvchilarning oʻz isteʼdodini namoyon etishiga yordam beradi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Jumanioyov, Q., Muhammedova, G. (2014). Matematikadan misol va masalalar yechish metodikasi. Oʻquv qoʻllanma T: Brok class servis.
2. Mamatova, Z. M., Tolibov, I. S., & Nishonov, F. M. (2019). To the question of science approach to the construction of outsourcing business model of modern enterprise structure. Достижения науки и образования, 22.
3. Nishonov, F. M., Shaev, A. K., (2021). Some questions of the organization of individual works of students in mathematics in the conditions of credit training. Theoretical & Applied Science, (4), 1-7.
4. Nishonov, F.M. (2018). Some questions of design of tasks in mathematics. ISJ Theoretical & Applied Science, 09 (65): 41-44. Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2018.09.65.7>

5. Говорова, К. Ф. (2018). Формирование базисных компетенций по решению тригонометрических уравнений и неравенств. Научный электронный журнал Меридиан, (4), 15-17.
6. Груздева, Е. А. (2020). О нестандартных способах решения тригонометрических уравнений. Некоторые вопросы анализа, алгебры, геометрии и математического образования, (10), 59-60.
7. Набиева, Д. Г. (2021). Методика решения нестандартных тригонометрических уравнений в курсе начала математического анализа. Научные исследования XXI века, (1), 16-19.
8. Нишонов, Ф. М. и др. (2016). Конструирование систем задач по математике. Международный журнал гуманитарных и естественных наук № 10-1, 82.
9. Нишонов, Ф. М., Эхсонова, Н. Т., & Толибов, И. Ш. У. (2019). Некоторые вопросы профессионального роста преподавателя математики в условиях цифровой экономики. Проблемы современной науки и образования, (4 (137)), 6-11.
10. Олехник, С. Н., Потапов, М. К., & Пасиченко, П. И. (1997). Уравнения и неравенства. Нестандартные методы решения: Справочник.
11. Севрюков, П., & Смоляков, А. Н. (2008). Тригонометрические, показательные и логарифмические уравнения и неравенства. Ставрополь.
12. Ященко, И., & Шестаков, С. (2018). Подготовка к ЕГЭ по математике в 2019 году. Базовый уровень. Методические указания. Litres.

**EFFECT OF INDIVID AND KAEPFEROL FLAVANOIDS ON LIPID
PEROXIDATION PROCESSES IN LIVER MITOCHONDRIA**

Karimova Irodakhon Ibrokhimjonovna

Yangiboyeva Oyjamol Pirim kizi

iro.fiziology@gmail.com

*Human and animal physiology, Faculty of Biology,
National University of Uzbekistan*

Key words: mitochondria membrane potential, lipid peroxide oxidation, induvid, cyclosporine, antitoxic, kaempferol, flavonoid, oschozone.

Introduction. As a result of any disease in the body, the formation of free radicals increases. Biologically active compounds isolated from plants are of great importance among medicinal substances used in medicine, which are characterized by high physiological activity and pharmacological effects. Therefore, extensive research has been conducted on various plants and their anti-diabetic effects have been studied. Currently, patients with diabetes are the most important cause of death in developed and developing countries. Among them, diseases caused by hormone deficiency in the pancreas are the most common in the world. Currently, it is one of the fourth most common diseases, recognized as the second leading cause of death.

Research data on cell mitochondria and small intestinal carbohydrases, effects of flavonoids: kaempferol and induvid on the organism. was prepared using information from the literature of recent years. In the following years, in our republic and in the world, to create new effective antidiabetic, cardioprotective and similar pharmacological agents in the treatment of various diseases, including diabetes, saturitis, cardiovascular, cancer, autoimmune, higher and central nervous system diseases, to apply them to medicine, and to launch expert expertise in our country putting remains one of the hot topics. The demand for flavonoids isolated from plants, which have relatively few side effects, is increasing year by year among the drugs created for the treatment of various diseases. Substances obtained from plants are safer and more effective than preparations obtained by various chemical methods. Among the obtained flavonoid substances, polyphenolic compounds are distinguished by their unique properties, and they are receiving great attention. Therefore, it is important to determine the mechanisms of action of polyphenol substances on intestinal and pancreatic cells, mitochondria at the molecular level.

The purpose of the study. The aim of the study is to describe the mechanisms of action of kaempferol and induvidin on lipid peroxide oxidation, calcium-dependent cyclosporin A-sensitive pore and oxidative phosphorylation process of rat pancreas mitochondria.

Materials and methods of research. Mitochondria of the rat pancreas, which were used during the research, were separated in two stages - by the method of differential centrifugation. Peroxide oxidation of lipids in pancreatic mitochondria was

determined in vitro by the Fe²⁺/ascorbate system. The effect of flavonoids was studied in pancreatic mitochondria, in which calcium-dependent cyclosporin A-sensitive pore state was induced by exposure to mitochondrial calcium ions. In addition, the effect of kaempferol on the process of oxidative phosphorylation of pancreatic mitochondria was studied.

Research results and their discussion. The correction of lipid peroxide oxidation with kaempferol and induvid substances was studied in comparison. When determining the physiological state of the cell mitochondria membrane in various pathological conditions of the body, it is important to study the permeability of the mitochondrial membrane to various ions and the peroxidation of lipids. The main reason for this is that changes in the antioxidant system in the mitochondria can lead to various irreversible processes in the body. As a result, oxidation-phosphorylation processes in mitochondria change and the balance of free radicals formation is disturbed as a result of biomembrane dysfunction.

From the obtained results, we can say that different concentrations of kaempferol flavonoid were obtained in the conducted in vitro experiments, and it was found that it had an inhibitory effect on mitochondria contraction induced by Fe²⁺/ascorbate (Fig. 3.1). In experiments, addition of Fe²⁺/ascorbate to the incubation medium caused a sharp increase in lipid peroxide oxidation in mitochondria. In the experiments, it was found that kaempferol and induvid have membrane-active properties by influencing the LPO process called by Fe²⁺/ascorbate system. Kaempferol inhibited Fe²⁺/ascorbate-induced LPO by 40.4% at 0.5 μ M concentration, 72.0% at 1 μ M concentration, 80.6% at 5 μ M concentration, and 92.7% at 10 μ M concentration compared to control. , it was found to be inhibited by 86.2% at a concentration of 15 μ M, and by 30.2% at a concentration of 20 μ M (Fig. 3.1).

Kaempferol concentration %

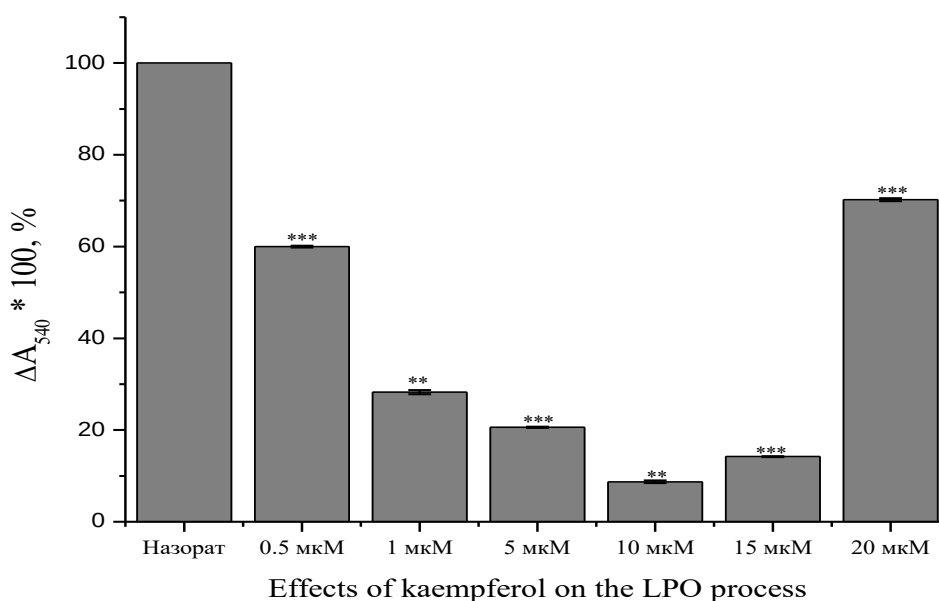

Figure 3.1. Effect of kaempferol on mitochondrial lipid peroxidation induced by Fe²⁺/ascorbate. Note: On the ordinate axis - mitochondrial damage under the

influence of Fe²⁺/ascorbate is shown, on the abscissa axis - the applied concentrations of kaempferol are expressed. Incubation medium - 125 mM KCl, 10 mM Tris-NSCl, pH 7.4. (***) - R<0.001; n=4).

The obtained results showed that kaempferol flavonoid inhibited the LPO process in small concentrations, showed high antioxidant property, and as the dose of the substance increased. It showed prooxidant property.

In our next experiments, the effect of different concentrations of the second substance induvid on the process of LPO induced by Fe²⁺/ascorbate was studied (Fig. 3.2). Induvid inhibited Fe²⁺/ascorbate-induced LPO by 3.0% at 0.5 μM, 10.0% at 1 μM, 14.0% at 5 μM, and 15.0% at 10 μM compared to control and at 20 μM concentration. it was found to be inhibited by 19.6% and at 50 μM concentration by 89.7% (Fig. 3.2).

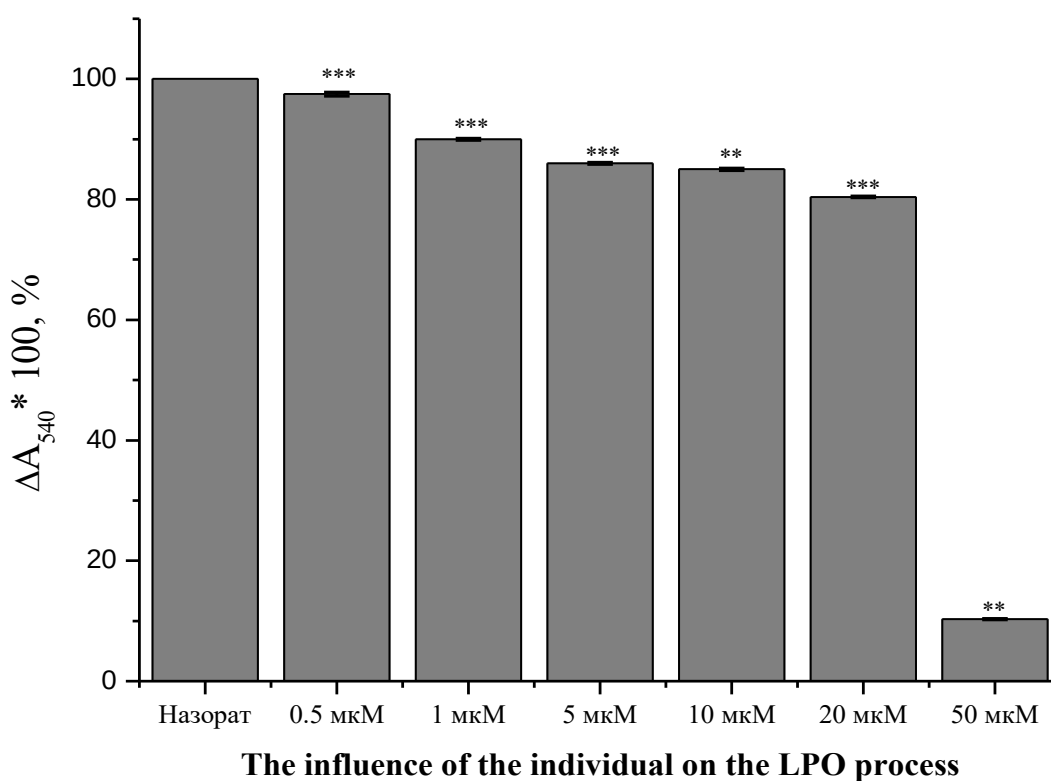

Figure 3.2. Effect of induvid on Fe²⁺/ascorbate-induced mitochondrial lipid peroxidation. Note: On the ordinate axis - mitochondrial damage under the influence of Fe²⁺/ascorbate is shown, on the abscissa axis - the applied concentrations of kaempferol are expressed. Incubation medium - 125 mM KCl, 10 mM Tris-NSCl, pH 7.4. (***) - R<0.001; n=4).

Therefore, induvid flavonoid was shown to exhibit weaker antioxidant properties than kaempferol. We know that various flavonoid substances prevent the formation of free radicals, neutralize the effect of active forms of oxygen and prevent the peroxidation of lipids.

CONCLUSIONS

In a vitro model of biologically active compounds studied, inorganic phosphate ions that play an important role in the manifestation of the functional state of the Ca^{2+} -dependent TssA-sensitive megapore located in the mitochondrial membrane, and together with Ca^{2+} ions, phosphate ions also control the physiological and dysfunctional states of the mitochondrial megapore. It was determined to participate. At the same time, kaempferol flavonoid showed prooxidant activity at a concentration of 50 μM .

In conclusion, the effects of kaempferol and induvid flavonoids on the peroxidation of pancreatic mitochondrial lipids, the calcium-dependent cyclosporin A-sensitive pore and the process of oxidative phosphorylation, and the activity of intestinal carbohydrases are explained by elucidating the mechanisms. From the obtained results, it became known that it enriches the current ideas about the effects of flavonoids on the body, and it allows to create new cytoprotective and antitoxic agents based on the high antioxidant properties of flavonoids: kaempferol and induvid.

LIST OF REFERENCES

1. Мамадалиева Н. И., Мустафакулов М. А., Соатов Т. С. Влияние фактора нервного роста на показатели антиоксидантной системы в тканях мозга крысы //Environmental Science. – 2021. – Т. 723. – С. 022021.
2. Ishankhodjaev T. et al. Study on Effects of Liposomal Quercetin on Biochemical Parameters of the Nigrostriatal System of Rats with Experimentally Induced Neurodegenerative Disease //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. –2021. – С. 6128-6143.
3. Мустафакулов М. А. и др. Изучение антиоксидантной и антирадикальной активности листьев *isatis tinctoria* l //Universum: химия и биология. – 2022. – №. 7-1 (97). – С. 40-44ф

Summary.

Kaempferol and induvid flavonoids exerted an inhibitory effect on lipid peroxidation process and showed unique antioxidant properties. From the results obtained for LPO, it can be seen that kaempferol showed the highest antioxidant activity, while induvid showed the lowest antioxidant activity. When the effect of kaempferol and induvid on mitochondrial megapore was studied, despite the sharp difference in their antioxidant properties, it was found that both flavonoids inhibited mitochondrial megapore to a certain extent, although induvid had a slightly weaker effect on mitochondrial megapore than kaempferol. It was found that kaempferol flavonoid has a partial effect on oxidative phosphorylation in mitochondria. In conclusion, it can be said that the studied flavonoids are very important biologically active compounds. In the conducted experiments, kaempferol and induvid substances show high antioxidant properties, which allows to create new cytoprotector, antitoxic agents based on them.

РЕЗЮМЕ

Кемпферол и индувид флавоноиды оказывали ингибирующее действие на процессы перекисного окисления липидов и проявляли уникальные

антиоксидантные свойства. Из результатов, полученных для ПОЛ, видно, что кемпферол проявлял наибольшую антиоксидантную активность, тогда как индунд проявлял наименьшую антиоксидантную активность. При изучении действия кемпферола и индунда на митохондриальную мегапору, несмотря на резкое различие их антиоксидантных свойств, было установлено, что оба флавоноида в определенной степени ингибируют митохондриальную мегапору, хотя индунд оказывал несколько более слабое влияние на митохондриальную мегапору, чем кемпферол. Было обнаружено, что кемпферол флавоноид частично влияет на окислительное фосфорилирование в митохондриях. В заключение можно сказать, что изученные флавоноиды являются очень важными биологически активными соединениями. В проведенных экспериментах вещества кемпферол и индунд проявляют высокие антиоксидантные свойства, что позволяет создавать на их основе новые цитопротекторные, антитоксические средства.

ALLOMALAR – TARIXIMIZ VA MA’NAVİY MEROSIMIZ

*Axmedov K.M.- TKTI Yangiyer filiali,
“Avtomatika va texnologik jarayonlar”
kafedrası dotsenti;*

*Axmedov E.K. – TKTI dotsenti v.v.b.,
falsafa fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD)*

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Allomalar-tariximiz va ma’naviy merosimiz” mavzusi har tomonlama o’ganib chiqildi. Ajdodlarimiz tafakkuri bilan yaratilgan, barcha sohalarni o’zida qamragan qimmatbaho asarlar bizning buyuk ma’naviy boyligimiz va tariximizdir. Mazkur boylik va tarixni baholi qudrat o’z vorislari – yoshlarga etkazish, ularning ongi va qalbiga singdirish orqali ularda milliy g’ururni uyg’otib, milliy o’zlikni anglashdek bir vazifani bajarishni amalga oshirish bizning vazifamizdir.

Kalit so’zlar: ma’rifat, alloma, mutafakkir, meros, ajdod, voris, mustamlaka.

Ilmu fan, ma’rifatu madaniyat asrlar davomida insoniyat olamining so’nmas mash’ali bo’lib kelgan. Bu mash’alaning yanada yorqinroq va yorug’roq shula sochishini ta’minlash uchun tarix zarvaraqlaridagi durdona fikrlari va ma’rifiy-ma’naviy g’oyalari bilan tarbiyashunoslik faniga katta hissa qo’shgan alloma va mutafakkirlarimizning pedagogik qarashlarini chuqurroq o’rganish, tadqiq qilish va yoshlarimiz e’tiboriga yetkazish bugungi kunning dolzarb vazifalaridir. O’sib kelayotgan yosh avlod har tomonlama mukammal irodali, sof vijdon bilan kamolga yetishi uchun, eng avval, ma’naviy-ma’rifiy faoliyatimizni yuksak darajaga ko’tarishning ahamiyati beqiyos ulug’dir. Tabiiyki, bu talabni amalga oshirishda yosh avlod ma’naviy-ma’rifiy faoliyatning zaminini bilishi kerak, albatta. Bu zamin esa, milliy qadriyatlarimizga, o’tmishi boy va rang-barang merosimizga borib taqaladi.

Jamiyatimizda ma’naviy, axloqiy muhit sog’lomlashayotgan, milliy qadriyatlar, inson huquqlari va erki tiklanayotgan, ijodiy kuch-qudrati namoyon bo’layotgan sharoitda barkamol shaxs - bu o’zida ma’naviy - axloqiy xislatlar majmuini mujassamlashtirgan, jamiyatda o’zligini va o’z qobiliyatini har tomonlama namoyon eta oladigan, ma’rifatli, dunyoviy bilimlarni mukammal egallagan, aqlan yetuk, yuksak iste’dod va salohiyatga ega bo’lgan ijodkor yoshlarni tarbiyalashni amalga oshirish davrimizning ustuvor masalalaridan hisoblanadi. Bilamizki, xalqimizning barcha ezgu niyatlari markazida farzandlar kamoli-ularni ham jismoniy, ham ma’naviy jihatdan sog’lom qilib o’stirish, baxt-saodati, farovon kelajagini ko’rish, dunyoda hech kimdan kam bo’lmaydigan avlodni tarbiyalash orzusi turadi.

Bu orzuni amalga oshirish omillaridan biri yoshlarimizga o'z Vatani tarixini bilishi, donishmand xalqimizning ko'p asrlik tajribalarini va jamiyatning ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyoti bilan bog'liq an'alarini ifodalab kelgan pedagogika tarixining o'tmishi va allomalarimiz ma'naviy-axloqiy g'oyalari hamda ta'lim-tarbiyaga oid qarashlariga bevosita bog'liq ekanligini anglatishdir.

Bugungi talaba-yoshlarning pedagogik fikr taraqqiyotini o'rganish orqali o'tmish merosimizdan, islom ta'limoti asosida yaratilgan axloqiy–ma'naviy boyliklardan xabardor bo'lishi quvonarli holdir. Imom Ismoil al-Buxoriy, Imom Iso at-Termiziy, Bahovuddin Naqshband, Xo'ja Axmad Yassaviy, Najmiddin Kubro kabi islom olami buyuk namoyandalarining adolat, insonparvarlik, mehnatsevarlik, Vatanga muhabbat, axloq, odob, imon va e'tiqod haqidagi ta'limoti va fikrlaridan xalqimizning farzandlari, talaba-yoshlarning bahramand bo'lishi-umuminsoniy qadriyatlarni anglab olishlari, ular haqida tasavvurga ega bo'lishlari uchun tarbiyaviy ahamiyat kasb etadigan omil bo'ladi.

Tarixdan bizga ma'lumki, O'rta Osiyoda Arab xalifaligining ta'siri susayib, yerli feodallar, xususan, tohiriylar hamda somoniylarning nufuzi kuchaya bordi. IX asr oxiriga kelib O'rta Osiyo mustaqillikka erishadi va bu yerda arablar ta'siridan qutilgan birinchi feodal davlat-Somoniylar hukmronligi shakllandi. So'ngra bu hududda Xorazmshohlar, G'aznaviylar, Saljuqiylar, Qoraxoniylar davlatlari faollik ko'rsatdi. Buxoro, Samarqand, Marv, Ko'hna Urganch, Xiva kabi shaharlar o'z davrining madaniyat markazlari sifatida ma'lum bo'ldi. Bu yerlarda savdo-sotiq, ijtimoiy-siyosiy hayot bilan bir qatorda madaniy aloqalar, bilim o'choqlari rivoj topdi.

O'rta Osiyo ilm-fani, ma'daniyati rivojida X asr oxiri–XI asr boshlarida faoliyat ko'rsatgan va Xorazmda shoh Ma'mun boshchiligida tashkil qilingan “Bayt ul-hikma” (“Donishmand uyi”) akademiyasi ham muhim rol o'ynadi.

Umuman olganda, “Ipak yo'lining Sharq va G'arbni bog'lashga omil – aloqa o'choqlari sifatida mashhur bo'lishi, feodal davlatlarning tuzilishi, “Ma'mun akademiyasi”ning faoliyati natijasida zabardast olimlar yetishib chiqdi. IX-XII asrlardagi yuksalish mahsuli sifatida Muso Al-Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Ahmad Yugnakiy, Imom al-Buxoriy, Iso at-Termiziy, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Maxmud Koshg'ariy, Mahmud az-Zamaxshariy, Ismoil Jurjoni, Burhoniddin al-Marg'inoniy, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Nashqband, Najmiddin Kubrolarni sanab o'tish mumkin.

XIII asr boshida Chingizxon O'rta Osiyoga yurish boshladi va undagi eng yirik Xorazmshohga qarshi hujum qilib, Temir Malik va Jaloliddin Manguberdi kabi jasur sarkardalar qarshiligi va qahramonligini yengib, hozirgi Afg'onistongacha bo'lgan yerlarni o'ziga qaratdi. Shaharlar va madaniy markazlarni vayron qildi, aholini qirdi. O'lka to'lig'icha mo'g'illar mustamlakasiga aylandi. Zulm kuchaydi, mustamlakachilikka qarshi mahalliy xalq noroziligi oshib bordi va turli xalq

qo'zg'alonlari boshlandi. Bularning hammasi mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy ahvoliga salbiy ta'sir ko'rsatdi, madaniyat o'choqlari so'ndi.

XIV asr o'rtalarida mayda feodal hokimlar o'rtasida nizolar kuchaydi, iqtisod va siyosatda o'ta pasayish yuzaga keldi. Ana shu paytda Amir Temur siyosat maydoniga chiqdi. U mamlakatni mo'g'ullardan ozod qilish va birlashtirish uchun kurash olib bordi. Movarounnahr va Xurosonda katta mustahkam davlat barpo etdi va uni 1370 yildan 1405 yilgacha boshqardi.

Amir Temur va Temuriylar davrida naqshbandiya tariqati keng tarqaldi va targ'ib etildi. Temuriy zodagonlarning ko'pchiligi shoir, olim, fozil, hunarmand va kosiblar bu ta'limotga amal qildilar. Temuriylar davrida Xo'ja Axror Vali shuhrat qozondi. Bu davrning Eng mashhur shoirlari Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiylar ham Naqshbandiya ta'limotini targ'ib qilish va uni rivojlantirish yo'lida faol ish olib bordilar.

XIV asr oxiri va XV asrlarda yashab ijod etgan Lutfiy, Atoiy, Sakkokiy, Jomiy, Jurjoni, Taftazoniy, Ulug'bek, Qozizoda Rumiy, Ali Qushchi, Davoniy, Koshiy, Behzod, Alisher Navoiy, Voiz Koshifiy kabi qator olim, mutafakkir, badiiy so'z ustalari, san'atkorlar bu davr ma'daniyati taraqqiyotiga katta hissa qo'shdilar.

XV asrdagi ma'naviy yuksalish an'analari uzoq vaqtga qadar o'z izlarini saqlab qoldi. Bu davrda o'zbek va tojik adabiyoti tarixida katta iz qoldirgan Sayid Nasafiy, Turdiy, Mashrab, Bedil va So'fi Olloyor kabi mashhur shoirlar etishib chiqdi.

Qo'qon xonligida XVIII asr oxiri - XIX asrning birinchi yarmida G'oziy, Maxmur, Uvaysiy, Nodirabegim, Gulxaniy kabi shoirlar yashab ijod etdilar. Ular o'z g'azallari, devonlari bilan Movarounnahr va Turkiston madaniyati rivojida muhim rol o'ynadilar va umumiy o'zbek ma'naviy merosini boyitishga katta hissa qo'shdilar.

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida O'rta Osiyo xonliklari o'rtasida o'zaro qarama – qarshilik kuchaydi. Bundan foydalangan chor hukumati o'zining yovuz niyatlarini amalga oshirishga kirishib, 1853-1895 yillar davomida O'rta Osiyoni bosib oldi, mustamlakachilik siyosatini kuchaytirdi, bu siyosatga qarshi ko'tarilgan xalq qo'zg'alonlari ayovsiz bostirildi.

O'lkada yuz bergan bu o'zgarishlar ilg'or ziyolilar dunyoqarashida ma'lum darajada o'z ifodasini topdi. Ular o'lkada chor ma'murlari qo'llagan jabr- zulm va ko'rsatgan qarshiliklariga qaramay, ilm-fan va madaniyatning umumiy rivojiga o'z hissalarini qo'shdilar. O'zlaridan oldin o'tgan ulug' mutafakkirlarning insonparvarlik va pedagogik fikr g'oyalarini davom ettirdilar. Buni Ahmad Donish, Furqat, Muqimiy, Avaz O'tar, Zavqiy va boshqalarning ijodida ko'rish mumkin.

Rus mustamlakachilik siyosati tufayli hayotda ro'y berayotgan turli fojiali voqea-hodisalar o'lkada jadidchilik harakatining yuzaga kelishiga turtki bo'ldi. Bu harakat XX asr boshlarida shakllanib, tez orada butun turkiy va xorijiy sharq o'lkalaridagi musulmonlar orasida keng yoyildi.

Jadidlar tarix maydoniga avvalo milliy mustaqillik uchun mustamlakachilikka qarshi shior bilan chiqdilar. Shu bois bu harakat aholining ziyoli qismi e'tiborini tezda o'ziga jalb qildi. Ayniqsa yosh ziyolilar—olimlar, shoirlar, yozuvchilar, jurnalistlar, huquqshunoslar, matbaachilar, ilg'or fikrli savdogarlar jadidchilik harakatining oldingi saflarida bo'ldilar.

Umuman, Turkistonda jadidchilik harakatining shakllanishi va rivojlanishida “Yosh buxoroliklar” katta faoliyat ko'rsatdilar. Abduvohid Burhonov, Usmon Xo'jaev, Behbudiy, Fitrat, Fayzulla Xo'jaev va Sadridin Ayniyar ushbu harakatga rahbarlik qildilar. Qori Abduvohid, Abduqodir Shakuriy, Mullo Ismatillo Rahmatullozoda kabi ma'rifatparvar ziyolilar ham ular rahbarlik qilgan ishlarda faol ishtirok etdilar.

Keyinchalik jadidchilik g'oyalari ta'siri ostida pedagogik fikr taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan va yangi usul maktablariga jonkuyarlik qilgan bir qator ma'rifatparvar adib va allomalar ham yetishib chiqdilar. Hamza Hakimzoda Niyoziy, Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy va boshqalar shular jumlasidandir.

Xalqimiz o'z mustaqilligini qo'lga kiritgach, mamlakat o'tmishiga, boy tarixiy merosiga, ma'naviy qadriyatlar va an'analarga bo'lgan munosabat tubdan o'zgardi. Osori-atiqalarimizni asrash, milliy qadriyatlarimizni tiklash, qadimiy tariximizni to'laonli yoritish imkoniyati tug'ildi. Ajdodlar merosini o'rganishning ma'naviy va huquqiy asoslari ishlab chiqildi va hayotga tatbiq etila boshlandi.

Ajdodlarimiz tafakkuri bilan yaratilgan, barcha sohalarni o'zida qamragan qimmatbaho asarlar bizning buyuk ma'naviy boyligimizdir. Mazkur boylikni baholi qudrat o'z vorislari – yoshlarga etkazish, ularning ongi va qalbiga singdirish orqali ularda milliy g'ururni uyg'otib, milliy o'zlikni anglashdek bir vazifani bajarishni amalga oshirish bizning vazifamizdir.

Faydalanilgan adabiyotlar

1. Xayrullayev M. O'rta Osiyo ilk o'yg'onish davri madaniyati.-T.: Fan, 1994.
2. Cho'lpon. Yana oldim sozimni. -T: G'ofur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.
3. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova I., Hasanov R. Pedagogika tarixi. -T.:O'qituvchi, 1996.
4. Ma'naviyat yulduzlari(nashrga tayyorlovchi O'zFA akademigi M.M.Xayrullayev). -T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2001.
5. Al-Buxoriy. Al-Adab al-Mefrad. -T.: O'zbekiston, 1990.
6. Abu Iso Muhammad at-Termiziy. Sunani Termiziy. 1-jild.-T.: Адолат, 1999.
7. Alisher Navoiy. Xamsa.-T.: Fan, 1960.
8. Amir Temur. Temur Tuzuklari.-T.: G'ofur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.
9. Ahmad Donish. Havodur ul-vaqos.-T.: Fan, 1984.
10. Баратов М. Абу Али ибн Сино – буюк мутафаккир. Тошкент, “Фан”, 1980.
11. Baratov N., Aliqulov X. O'rta Osiyo mutafakkirlari axloq haqida.- T.: O'zbekiston, 1974.
12. Donishmahdlar tarbiya xususida.-T.: O'qituvchi, 1982.

TERAPIYA VA ASAB KASALLIKLARIDA XAMSHIRALIK ISHI

Ikromova Dilrabo, Rajabova Barno

G'ijduvon tuman tibbiyot kasb-hunar kolleji

“ Terapiya va asab kasalliklarida xamshiralik ishi”

fani o'qituvchilari

Annotatsiya: ushbu maqolada terapiyada Xempshir tushunchasi va uning asab kasalliklarini bartaraf etishdagi ahamiyati ko'rib chiqilgan. Unda ruhiy farovonlikni targ'ib qilish va tashvish va depressiyani engishda yaxlit yondashuvni, shu jumladan terapiya va o'z-o'zini parvarish qilish amaliyotini qo'llash muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Hamshiran, terapiya, asab kasalliklari, ruhiy salomatlik, davolash, izoh, usullar, natijalar, munozara, xulosalar, takliflar.

Annotation: this article at Hampshire concept in therapy and its importance in the elimination of nervous disorders is considered. The spirit of India discusses promoting well-being and applying a holistic approach to overcoming anxiety and depression, including therapy and self-care practices.

Kalite words: nurse, therapy, nervous disorders, mental health, treatment, annotation, axillary, results, discussion, conclusions, suggestions.

Аннотация: В этой статье рассматривается концепция Хэмпшира в терапии да и его важность в лечении неврологических расстройств. Индийский дух обсуждается содействие благополучию и применение целостного подхода к преодолению тревоги и депрессии, включая терапию и практику ухода за собой.

Ключевые слова: медсестра, терапия, неврологические расстройства, психическое здоровье, лечение, аннотация, подмышечная впадина, результаты, обсуждение, выводы, предложения.

Qadimgi an'analarga asoslangan terapevtik usul bo'lgan Hamshiran so'nggi yillarda asab kasalliklarini bartaraf etish va ruhiy farovonlikni oshirish salohiyati bilan tan olindi. Ushbu maqola Hamshiranning terapiyada qo'llanilishini, shu jumladan uning izohli tarixi, asosiy usullari, empirik natijalari, topilmalarni muhokama qilish va kelajakdagi tadqiqotlar va amaliyot uchun yakuniy takliflarni har tomonlama o'rganishga qaratilgan.

Hamshiran terapiyasi va uni asab kasalliklarida qo'llash bo'yicha tarixiy, madaniy va nazariy tushunchalarni to'plash uchun ilmiy maqolalar, kitoblar va tegishli manbalarni har tomonlama ko'rib chiqish.

Empirik tadqiqotlar: Hamshiranning turli xil asab kasalliklariga ta'sirini o'rganadigan empirik tadqiqotlarni tekshirish, shu jumladan randomizatsiyalangan nazorat ostida sinovlar, amaliy tadqiqotlar va sifatli tadqiqotlar.

Ma'lumotlarni tahlil qilish: takroriy mavzularni, umumiy natijalarni va Hamshiran terapiyasining mumkin bo'lgan cheklovlarini aniqlash uchun adabiyotlarni o'rganish va empirik tadqiqotlardan to'plangan ma'lumotlarni sintez qilish va tahlil qilish.

Terapiya va hamshiralik asab kasalliklarini boshqarish va davolashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Asab kasalliklari asab tizimiga ta'sir qiluvchi turli xil sharoitlarni o'z ichiga oladi, shu jumladan tashvishlanish, kayfiyatning buzilishi, neyrodejenerativ kasalliklar, neyrodejenerativ kasalliklar va psixiatrik kasalliklar. Ham terapiya, ham hamshiralik aralashuvi ushbu kasalliklarni bartaraf etish uchun kompleks yondashuvning muhim tarkibiy qismidir.

Psixoterapiya yoki nutq terapiyasi kabi terapiya ko'pincha asab kasalliklari bo'lgan odamlarga yordam berish uchun ishlatiladi. Muayyan buzuvchilik va shaxsning ehtiyojlariga qarab turli xil terapevtik yondashuvlardan foydalanish mumkin. Terapiyaning ba'zi keng tarqalgan turlariga quyidagilar kiradi:

- Kognitiv-xulq-atvor terapiyasi (CBT): CBT asab buzilishi bilan bog'liq salbiy fikr shakllari va xatti-harakatlarini aniqlash va o'zgartirishga qaratilgan. Bu odamlarga kurashish mexanizmlarini rivojlantirishga, simptomlarni boshqarishga va umumiy farovonlikni yaxshilashga yordam beradi.

- Dialektik xulq-atvor terapiyasi (DBT): DBT ko'pincha chegaradagi shaxsiyat buzilishi yoki surunkali o'z joniga qasd qilish fikrlari kabi kasalliklarni davolash uchun ishlatiladi. U CBT elementlarini hissiy tartibga solish, qayg'uga chidamlilik va shaxslararo samaradorlik kabi sohalarda ko'nikmalarni o'rgatish bilan birlashtiradi.

- Qabul qilish va majburiyat terapiyasi (ACT): ACT odamlarga o'z fikrlari va his-tuyg'ularini qabul qilishga yordam berishga qaratilgan bo'lib, ularning qadriyatlariga mos keladigan xatti-harakatlarni o'zgartiradi. Anksiyete buzilishi yoki obsesif-kompulsiv buzuvchilik kabi holatlar uchun foydali bo'lishi mumkin.

- Oilaviy terapiya: oilaviy terapiya aloqa, tushunish va qo'llab-quvvatlashni yaxshilash uchun butun oila birligi bilan ishlashni o'z ichiga oladi. Bu, ayniqsa, neyrorivojlanish buzilishi yoki ovqatlanish buzilishi kabi oila dinamikasiga ta'sir qiluvchi kasalliklar uchun foydali bo'lishi mumkin.

- Hamshiralik parvarishi asab kasalliklari bo'lgan shaxslarni davolanish davomida qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega. Hamshiralar bir qator xizmatlarni taqdim etadilar, jumladan:

- Dori-darmonlarni boshqarish: hamshiralar sog'liqni saqlash mutaxassislari tomonidan buyurilgan dori-darmonlarni qabul qilishda muhim rol o'ynaydi. Ular dori-darmonlarning ta'sirini kuzatadilar, bemorlarga dori-darmonlar haqida ma'lumot berishadi va har qanday yon ta'sir yoki asoratlarni boshqarishga yordam berishadi.

- Bemorni o'qitish: hamshiralar odamlarga va ularning oilalariga buzilish, davolash usullari va o'z-o'zini parvarish qilish usullari to'g'risida ta'lim va yordam

beradi. Ular bemorlarga ularning holatini tushunishga, simptomlarni boshqarishga va sog'liqni saqlash tizimida samarali harakat qilishga yordam beradi.

- Hissiy qo'llab-quvvatlash: hamshiralar asab kasalliklari bo'lgan shaxslarga hissiy yordam berishadi, chunki bu holatlar ko'pincha odamning hissiy farovonligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ular tinglash qulog'ini beradi, yo'l-yo'riq beradi va rahm-shafqatli va tushunadigan muhitni targ'ib qiladi.

- Monitoring va baholash: hamshiralar bemorlarning hayotiy ko'rsatkichlarini, ruhiy salomatlik holatini va umumiy farovonligini kuzatadilar. Ular simptomlardagi har qanday o'zgarishlarni baholaydilar, sog'liqni saqlash guruhiga xabar berishadi va tegishli aralashuvlar amalga oshirilishini ta'minlaydilar.

Terapevtlar, hamshiralar va boshqa sog'liqni saqlash mutaxassislari o'rtasidagi hamkorlik asab kasalliklari bo'lgan shaxslarga har tomonlama yordam ko'rsatishda juda muhimdir. Ushbu holatlarning psixologik va jismoniy jihatlarini hal qilish orqali terapiya va hamshiralik tadbirlari odamlarga simptomlarni boshqarish, hayot sifatini yaxshilash va tiklanish yo'lida ishlashga yordam beradi.

Hamshiran terapiyasining kelib chiqishini va uning madaniyatlar va tsivilizatsiyalar bo'ylab an'anaviy davolash amaliyotiga qo'shilishini kuzatish.

Asosiy usullar: meditatsiya, nafas olish mashqlari, tana harakati, energiya ishi va ongni anglash kabi Hamshiran terapiyasida qo'llaniladigan asosiy texnikalarga umumiy nuqtai.

Empirik natijalar: empirik topilmalarni taqdim etish, Hamshiran terapiyasining asab kasalliklari alomatlarini kamaytirishga, hissiy farovonlikni yaxshilashga va hayotning umumiy sifatini oshirishga ijobiy ta'sirini ta'kidlash.

Topilmalarni muhokama qilish: natijalarni talqin qilish, Hamshiranning terapevtik ta'siriga asoslangan potentsial mexanizmlarni o'rganish va boshqa belgilangan terapevtik usullar bilan taqqoslash.

Nazariy tushuntirishlar: Hamshiran terapiyasi asab kasalliklari alomatlarini engillashtirishi mumkin bo'lgan mexanizmlarni tushuntiruvchi nazariy asoslarni tahlil qilish.

Klinik natijalar: Hamshiran texnikasining mavjud terapevtik yondashuvlarga potentsial integratsiyasini va samarali davolanishni amalga oshirishda malakali mutaxassislarning rolini muhokama qilish.

Cheklovlar va kelajakdagi yo'nalishlar: mavjud tadqiqotlardagi cheklovlarni aniqlash, masalan, namuna hajmi va o'quv dizayni va ushbu cheklovlarni hal qilish uchun kelajakdagi tadqiqotlar uchun takliflar.

Madaniy sezgirlik: Hamshiran terapiyasini turli madaniy sharoitlarda amalga oshirishda zarur bo'lgan madaniy mulohazalar va potentsial moslashuvlarni tekshirish.

Xulosa va takliflar:

Topilmalar xulosasi: Hamshiranning asab kasalliklarini davolashda asosiy topilmalar va terapevtik salohiyatining qisqacha xulosasi.

Amaliyot uchun tavsiyalar: ruhiy salomatlik bo'yicha mutaxassislar uchun Hamshiran texnikasini o'zlarining terapevtik tadbirlariga kiritishni ko'rib chiqish uchun amaliy takliflar, shu jumladan tegishli tayyorgarlik va xabardor rozilik.

Kelajakdagi tadqiqotlar: hamshiran terapiyasining samaradorligi, uzoq muddatli ta'siri va o'ziga xos qo'llanilishini o'rganadigan keyingi tadqiqotlar uchun takliflar, shuningdek boshqa belgilangan terapevtik usullar bilan qiyosiy tadqiqotlar.

Hamkorlik va xabardorlik: Hamshiran terapiyasini asosiy ruhiy salomatlik amaliyotiga tushunish, qabul qilish va mas'uliyatli integratsiyani kuchaytirish uchun tadqiqotchilar, amaliyotchilar va madaniyat mutaxassislari o'rtasida hamkorlikni rag'batlantirish.

Xulosa qilib aytganda, Hamshiran terapiyasi asab kasalliklarini bartaraf etish va ruhiy farovonlikni oshirish uchun istiqbolli yo'llarni taklif etadi. Uning tarixi, usullari, empirik natijalari va keyingi muhokamalarini o'rganish orqali ushbu maqola hamshiran texnikasini terapevtik aralashuvlarga qo'shishning potentsial afzalliklarini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, turli populyatsiyalarda Hamshiran terapiyasining ko'lami va samaradorligini to'liq amalga oshirish uchun qo'shimcha tadqiqotlar, hamkorlik va madaniy sezgirlik zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ziyayeva M.F., Xodjasheva M.D., Kasimova D.I., Xamedova M.A., Ochilov O'.B. Kattalarda hamshiralik parvarishi. 1-qism. - T.: «Niso poligraf» nashriyoti, 2014.
2. Yusupova L.Yu., Burixodjayeva H.S., Shadiyeva Sh. Kattalarda hamshiralik parvarishi. 3-qism. - T.: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2012.
3. Барыкина Н.В., Зарянская В.Г. Сестринское дело в хирургии. - Ростовна-Дону: «Феникс», 2010.
4. Yunusjonova Z.S., Mirzayeva S.A., Bositxonova E.I. Psixologik parvarish. «O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati», - T., 2010.
5. Hamrayev A.J., Xamedova M.A. Xirurgiya. - T.: «O'qituvchi», 2009.

**FARG‘ONA VILOYATI TIBBIY-GEOGRAFIK SHAROITINI O‘RGANISH
VA KASALLANISHLAR TARKIBI TAHLILI**

Berdiyev G‘ayratjon Xasanboyevich

Qo‘qon davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

[*ghairatjohn@gmail.com*](mailto:ghairatjohn@gmail.com)

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqot Farg‘ona viloyatining tibbiy-geografik sharoitini o‘rganish va hududdagi kasalliklar tarkibini tahlil qilishga qaratilgan. Natijalar mintaqada kasalliklarning tarqalishi va tarqalishi haqida keng qamrovli tushunchani ochib beradi. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, muayyan kasalliklarning paydo bo‘lishi va tarqalishiga balandlik, iqlim, atrof-muhit sharoitlari kabi ma‘lum tibbiy-geografik omillar ta‘sir qiladi. Bundan tashqari, tadqiqot kasallik shakllarini shakllantirishda ijtimoiy-iqtisodiy omillar, turmush tarzini tanlash va sog‘liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishning ahamiyatini ta‘kidlaydi.

Kalit so‘zlar: Farg‘ona viloyati, tibbiy-geografik sharoitlar, kasalliklar tarkibi, tarqalishi, tarqalishi, ijtimoiy-iqtisodiy omillar, sog‘liqni saqlash xizmatlari.

**STUDYING THE MEDICAL AND GEOGRAPHICAL CONDITIONS OF THE
FERGANA REGION AND ANALYSIS OF THE COMPOSITION OF DISEASES**

ABSTRACT

This study is aimed at studying the medical and geographical conditions of the Fergana region and analyzing the composition of diseases in the region. The results show a comprehensive understanding of the prevalence and spread of the disease in the region. The analysis shows that the occurrence and spread of certain diseases are influenced by certain medical and geographical factors, such as altitude, climate and environmental conditions. In addition, the study highlights the importance of socioeconomic factors, lifestyle, and health care seeking in shaping the disease pattern.

Keywords: Fergana region, medical and geographical conditions, composition of diseases, distribution, distribution, socio-economic factors, health care.

**ИЗУЧЕНИЕ МЕДИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ ФЕРГАНСКОЙ
ОБЛАСТИ И АНАЛИЗ СОСТАВА ЗАБОЛЕВАНИЙ**

АННОТАЦИЯ

Данное исследование направлено на изучение медико-географических условий Ферганской области и анализ состава заболеваний региона. Результаты

показывают всестороннее понимание распространенности и распространения болезни в регионе. Анализ показывает, что на возникновение и распространение некоторых заболеваний влияют определенные медико-географические факторы, такие как высота над уровнем моря, климат и условия окружающей среды. Кроме того, в исследовании подчеркивается важность социально-экономических факторов, образа жизни и обращения за медицинской помощью в формировании модели заболевания.

Ключевые слова: Ферганская область, медико-географические условия, состав болезней, распространение, распространение, социально-экономические факторы, здравоохранение.

KIRISH

Farg'ona viloyati o'zining o'ziga xos tibbiy-geografik sharoiti va aholining xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Ushbu mintaqadagi geografik omillar va kasalliklar tarkibi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tushunish sog'liqni saqlashni samarali rejalashtirish, resurslarni taqsimlash va kasalliklarning oldini olish strategiyalarini ishlab chiqish uchun juda muhimdir. Ushbu tadqiqot Farg'ona viloyatining tibbiy-geografik sharoitini o'rganish va uning hududlarida kasalliklar tarkibini tahlil qilishga qaratilgan.

Farg'ona viloyati turli geografik ob'yektlarni, jumladan, tekisliklar, tog'lar va daryolar havzalarini o'z ichiga oladi. Bu omillar mahalliy iqlimga, atrof-muhit sharoitlariga va turli kasalliklarning tarqalishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bundan tashqari, mintaqada noyob ijtimoiy-madaniy, ovqatlanish odatlari va turmush tarziga ega bo'lgan turli xil aholi yashaydi. Bu omillarning barchasi Farg'ona viloyatida geografiya va sog'liqni saqlash natijalari o'rtasidagi murakkab bog'liqlikka yordam beradi.

Tibbiy-geografik sharoitlarni o'rganish orqali ushbu tadqiqot kasalliklarning hududiy tarqalishini yoritishga, har qanday geografik guruhlar yoki o'zgarishlarni aniqlashga va ayrim kasalliklar bilan bog'liq potentsial xavf omillarini o'rganishga intiladi. Tahlil davomida aholining sog'lig'i holati to'g'risida har tomonlama tushunchaga ega bo'lish uchun kasalliklarning tarqalish darajasi, o'lim ko'rsatkichlari, tibbiy xizmatlardan foydalanish kabi turli xil sog'liqni saqlash ko'rsatkichlari hisobga olinadi.

USULLAR

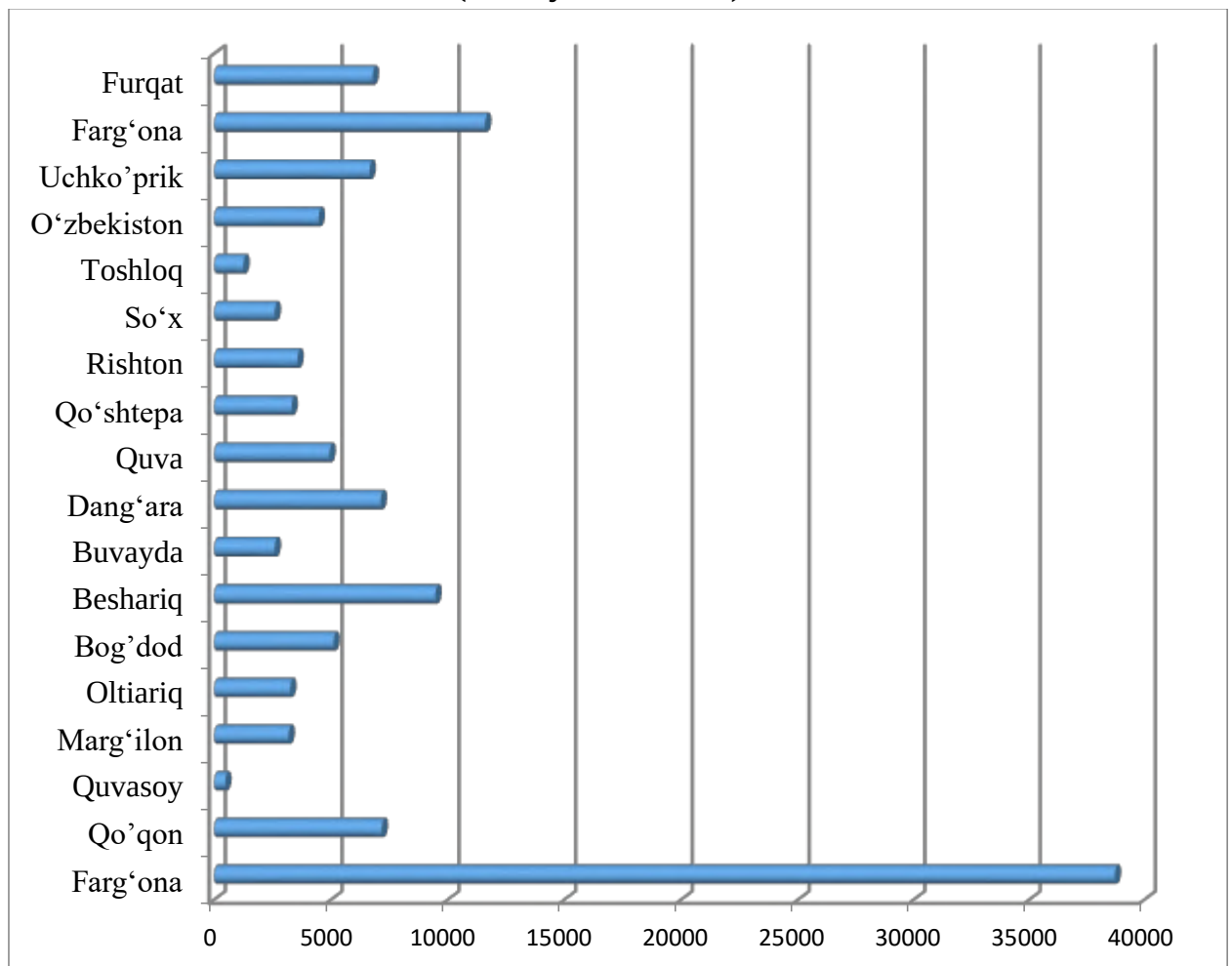
Farg'ona viloyatidagi turli geografik hududlarni qamrab olishni ta'minlash uchun tabaqalashtirilgan tasodifiy tanlab olish usuli qo'llanildi. Mintaqaning balandligi, iqlimi va urbanizatsiya darajasi kabi geografik xususiyatlariga ko'ra alohida qatlamlarga bo'lingan. O'rganilayotgan aholining demografik xususiyatlarini va turli kasalliklarning tarqalishini umumlashtirish uchun tavsifiy statistik tahlil o'tkazildi.

NATIJALAR

2021 yilda eng keng tarqalgan kasalliklar nafas olish aʼzolari kasalliklari boʻlib, viloyatda 492451 ta xolat qayd etildi. Bundan tashqari, qon va qon yaratish aʼzolari kasalliklari va immun mexanizmiga taʼsir etuvchi ayrim buzilishlar (233545 ta holat), shuningdek, qon aylanish tizimi kasalliklari aholining katta qismiga taʼsir qiluvchi muhim sogʻliq muammolari ekanligi aniqlandi.

1-chizma*

Fargʻona viloyatida qon aylanish tizimi kasalliklari (2021 yil, birlikda)

*Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi maʼlumotlari asosida tuzildi.

Fargʻona viloyati turli geografik mintaqalarida kasallanishlar turi va darajasida farq mavjud. Masalan, 1-chizmadan koʻrish mumkinki, Fargʻona shaxrida qon aylanish tizimi kasalliklari boshqa hududlaridan yuqoriligi koʻrinib turibdi, bunga asosiy sabab qilib viloyat markazida urbanizatsiyaning yuqoriligi, shahar turmish tarzi, shuningdek, malakali tibbiy xizmatning viloyat markazida toʻplanganligi kabi omillar taʼsir koʻrsatmoqda. Nafas olish aʼzolari kasalliklari ham soʻngi 10 yilda Fargʻona shaxrida 30 foizga oshgan, eng koʻp oʻsish Beshariq tumanida qayd etilgan (59 foiz). Beshariq

tumani “Qo‘qon shamoli” ta’siridagi hudud hisoblanadi. Tog‘li hudud So‘x tumanida nafas olish a’zolari kasalliklari 42 foizga kamaygan.

MUHOKAZA

Ushbu tadqiqot natijalari Farg‘ona viloyatining tibbiy-geografik sharoiti va ularning kasalliklar tarkibiga ta’sirini tushunishimizga yordam beradi. Muhokama asosiy natijalar, ularning oqibatlari va mavjud adabiyotlar bilan mos kelishiga qaratiladi.

Farg‘ona viloyatida tabiiy geografik omillar ayrim kasalliklarning tarqalishi bilan bog‘liq. Ayrim kasalliklar hududlarning rel’efi, iqlimi va gidrografik to‘r bilan qanchalik darajada qoplanganligi bilan bog‘liqdir, jumladan nafas olish kasalliklari va yurak-qon tomir kasalliklariga ta’sirini ta’kidlaydigan oldingi tadqiqotlar bilan mos keladi. Kislorod darajasining pasayishi va haroratning o‘zgarishi kabi baland tog‘larning fiziologik ta’siri bu hududlarda kasallik yukini oshirishi mumkin.

Harorat va yog‘ingarchilik kabi iqlim o‘zgaruvchilari ham o‘ziga xos kasalliklar bilan bog‘liqligini ko‘rsatdi. Issiqroq harorat va yog‘ingarchilikning yuqori darajasi bezgak va dang isitmasi kabi vektor yuqadigan kasalliklarning tarqalishi bilan bog‘liq. Farg‘ona viloyatining iqlimi nafas olish organlari kasalliklari, yurak – qon tizimi kasalliklarining tarqalishi va tarqalishi uchun qulay sharoitlarni ta’minlashi mumkin. Profilaktik chora-tadbirlar va kuzatuv tizimlarini ishlab chiqishda ushbu iqlim omillarini hisobga olish aholi salomatligini yaxshilash uchun juda muhimdir.

Farg‘ona viloyatida kasalliklar tarkibiga ijtimoiy-iqtisodiy omillar muhim hissa qo‘shadi. Ushbu xulosa sog‘liqni saqlash sohasidagi nomutanosibliklarning mavjudligini va sog‘liqni saqlash, tibbiy ta’lim va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish imkoniyatlaridan adolatli foydalanish zarurligini ta’kidlaydi. Kasallik yukini kamaytirish va mintaqada sog‘liqni saqlash tengligini ta’minlash uchun ushbu ijtimoiy-iqtisodiy omillarni hal qiluvchi tadbirlarni amalga oshirish juda muhimdir.

XULOSA

Ushbu tadqiqotda Farg‘ona viloyatining tibbiy-geografik sharoiti o‘rganildi va uning hududlaridagi ayrim kasalliklar tarkibi tahlil qilindi. Ma’lumotlar balandlik, iqlim va atrof-muhit sharoitlari kabi tibbiy-geografik omillarning kasallik shakllariga sezilarli ta’sirini aniqladi.

Ijtimoiy-iqtisodiy omillar va sog‘liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish kasalliklar tarkibiga asosiy hissa qo‘shadigan omillar sifatida aniqlandi. Ayrim geografik hududlarda ijtimoiy-iqtisodiy holatning pastligi va sog‘liqni saqlash infratuzilmasining cheklanganligi kasalliklarning yuqori tarqalish ko‘rsatkichlari bilan bog‘liq bo‘lib, sog‘liqni saqlashdagi nomutanosibliklarni bartaraf etish va tibbiy xizmatdan foydalanish imkoniyatlarini yaxshilash zarurligini ta’kidlaydi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot Farg‘ona viloyatining tibbiy-geografik sharoiti va ularning kasallik tarkibiga ta’siri haqida qimmatli ma’lumotlar beradi.

Ushbu omillarni tushungan holda, sog'liqni saqlash sohasidagi siyosatchilar va mutaxassislar Farg'ona viloyati aholisi duch keladigan noyob sog'liqni saqlash muammolarini samarali hal qilish uchun maqsadli tadbirlarni ishlab chiqishlari mumkin. Dalillarga asoslangan strategiyalarni amalga oshirish orqali biz ushbu mintaqa aholisining salomatligi va hayot sifatini yaxshilashga intilishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Alisherovich, Akbarov G'olibjon, and Meliev Muzaffar Saydakbarovich. "Ecological Condition and Development Problems of Recreation Zones of Fergana Region." Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3.4 (2022): 803-807.
2. Bo'riyeva M.R. Demografiya asoslari. Toshkent, 2001 y.
3. Komilova N.K. Inson ekologiyasi va nozogeografik tadqiqotlar. Monografiya. – T.: “Universitet”, 2023. 21 bet.].
4. Komilova, Nilufar Kh, et al. "Medical Geographical Analysis of Population Health in Arid Climate Areas." European Journal of Molecular & Clinical Medicine 8.2 (2021): 1105-1116.
5. Komilova N.K., Muxammedova N.J. / Tanatogeografiyaning nazariy va amaliy masalalari/ Monografiya. – Navoiy: «Zebo prints», 2023. – 132 bet.
6. Komilova N., Ravshanov A., Muhammedova N. Tibbiyot geografiyasi va global salomatlik. T., 2018.
7. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar, and Berdiyev Gayratjon Hasanboyevich. "PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF EDUCATION OF ENVIRONMENTAL LITERACY OF SCHOOL STUDENTS." ResearchJet Journal of Analysis and Inventions 3.12 (2022): 134-139.
8. Xasanboevich, Berdiev G'ayratjon, and Akbarov G'olibjon Alisherovich. "farg'ona viloyatida demografik jarayonlarning qishloqlardagi xolati." *Интернаука* 21.103 часть 3 (2019): 85.

ФИЗИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ЗАМОНАВИЙ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Ахмадов Мажиджон Ашраф ўғли
Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги ТАТУ
E-mail: m.axmadov@tuit.uz

Ахборот - коммуникацион технологияларини таълим жараёнига қўллаш ҳозирги вақтдаги энг долзарб муаммоларидан бири бўлиб келмоқда, сабаби ҳар бир соҳада ўрганиш, изланиш ва тажриба орттириш учун турли усуллардан фойдаланиш керак бўлади. Шунинг учун боғчадан тортиб то юқори савиядаги ишларни ўрганишда ҳозир янги ахборот - коммуникацион технологияларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир [1-3].

Таълим жараёнларида замонавий ахборот технологиялардан фойдаланган ҳолда дарсларни ташкиллаштириш учун махсус дастурий таъминотлар бўлиши керак. Бугунги кунда ўқитишнинг ананавий кўринишидан фарқ қиладиган замонавий ахборот технологияларини қўллаш орқали ўқитишни ташкил этиш юқори самарадорликка эришишга имконият яратади. Физика фанини ўқитиш борасида ўқувчилар онгида назарий моделнинг тасаввурларини шакллантириш, ҳодисалар ва жараёнлар билан таништиришнинг самарали методларини ишлаб чиқиш муҳимдир. Физик ва математик жараёнларни компьютерда моделлаштириш учун информатсион технологияга оид билимлардан кенг фойдаланилади [4-7]. Таълим тизимида мультимедияли электрон ўқув адабиётлар, маърузалар, виртуал лаборатория ишлари, ҳар хил анимацион дастурлар ва яна бошқа ишларни яратишда керак бўладиган махсус дастурлар мавжуд. Физик жараёнларни моделлаштириш имкониятини берадиган дастурларга: Origin, MathCad, MatLab, Maple, Crocodile Physics, Electronics, Workbench, Interactive Physics ва бошқа дастур пакетларини мисол келтириш мумкин. Шу билан бирга тайёр очик кодли Phet педагогик дастурий таъминоти ҳам мавжуддир. Phet педагогик дастурий пакетини Калорада уинверситети олимлари томонидан ишлаб чиқилган ва кенг оммога очик код билан тарқатилган. Бу дастур пакетининг афзалликлари жуда кўп бўлиб шулардан:

-лаборатория шароитида амалга ошира олмайдиган физик, математик, кимёвий ва биологик жараёнларни моделлаштирилган ҳолатда кузатишимиз мумкин,

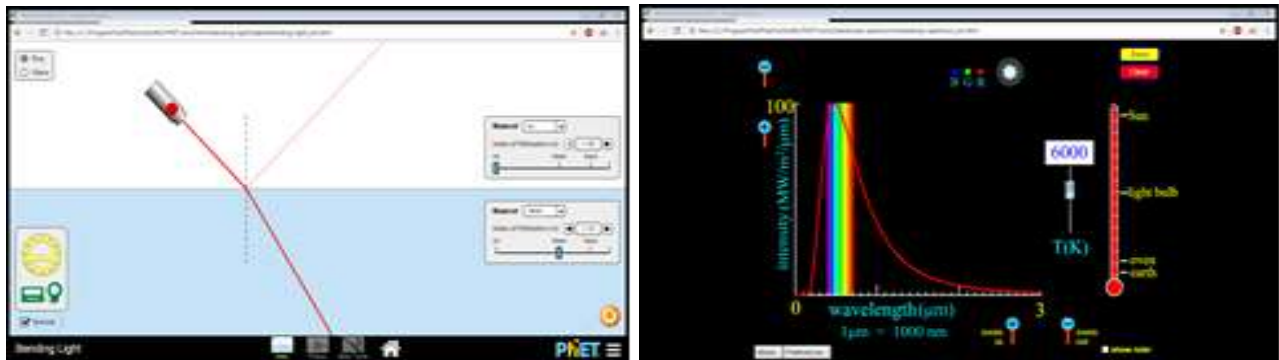
-бу ишларни амалга оширишимиз учун реал ва ва ортиқча ресурс талаб қилинмайди (моделлаштирилган ишларни қайта ва қайта компьютерда бажаришимиз мумкин)

-дастур иловасини бир марта ўрнатиб оффлайн кўринишида фойдаланаверишимиз мумкин

-дастурнинг компьютер версияси билан бир қаторда мобил версияси ҳам мавжуддир

Бу педагогик датурий воситалар ёрдамида ўрганувчи ўқувчилар исталган пайтда физик жараёнларни тўхтатиб қўйиши, орқага қайтариши ҳамда дастлабки параметрларни ўзгартириб жараённинг иштирокчисидек ҳис қилиши мумкин.

Физик жараённи ўрганиш албатта маълум бир модел, яъни мазкур жараённинг мавҳумлаштирилган, соддалаштирилган образи асосида олиб борилади. Реал физик жараённинг имитацион компьютер моделини яратишда маълум бир модел асос қилиб олинади [8-11].

Моделлаштирилган физик жараёнлар

Шунингдек моделлаштиришнинг ўзига хос муҳим томонлари шундаки, турли хил физик қурилма ва асбоблар тайёрлаш шарт эмас, ҳодисаларни жонли ва табиий кўринишда тасвирланиши, тажрибани оз фурсат ичида исталган марта такрорлаш мумкинлиги, кузатиш қийин бўлган ёки умуман кузатилиши мумкин бўлмаган жараёнларни ҳам намойиш эта олиш имкониятига эгаллиги. Ўқитувчига бу педагогик дастурий воситалар компьютер мониторида шунингдек, мультимедиа проектори ёрдамида кўпгина физик эффектларни намойиш этишнинг ҳамда янги ноанъанавий ўқитиш турини такомиллаштиришнинг имконини беради. Бугунги кунга келиб инфорацион технологиялардан фойдаланиш кўзга кўринмас, тез ёки секин ўтувчи жараёнларнинг, мураккаб ҳодисаларнинг физик механизмларни анимация қилиш имконини яратади.

Шундай экан таълим жараёнига замонвий технологияларни қўллаш орқали таълимнинг сифат ва самарадорлигини оширишимиз мумкин. Фундаментал физик назарияларга асосан физика курси материаллари тўғри ва ягона системага келтирилган. Бу эса фан оламидаги барча илмий йўналишларнинг ғоялари асосидаги илмий билимлар ўқувчиларнинг илмий дунёқарабини шакллантириш учун асос бўлади, деган хулосага олиб келади.

Адабиётлар

1. Э.З.Имамов Х.Н.Каримов, С.С.Халилов, А.Э.Имамов. // Будущее за обучением с активным процессом самообразования студентов. //«Science and innovation» international scientific journal. (ISSN: 2181-3337) 2022. № 5. -С. 479-482. (https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=i5SoNTcAAAAJ&citation_for_view=i5SoNTcAAAAJ:YOwf2qJgpHMC)
2. Имамов Э.З., Имамов А.Э., Холмедов Х.М. //Значение парадигмы самообразования в совершенствовании системы современного высшего образования. //Высшая школа: научные исследования. Материалы Межвузовского международного конгресса (г. Москва, 12 ноября 2020 г.). – Москва: Издательство Инфинити, 2020. –176 с. В42ISBN 978-5-905695-98-8С.61-69.
3. X.N.Karimov, M.M.Asfandiyorov, M.A.Axmadvov. //Zamonaviy yondashuvlar asosida fizika o'qitishni rivojlantirish.// Engineering problems and innovations. 2023. –P. 113-115

(https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=i5SoNTcAAAAJ&citation_for_view=i5SoNTcAAAAJ:M3ejUd6NZC8C)

4. Kh.N.Karimov. // Methods of self-education in teaching students physics using ict-information and computer technologies. // International Interdisciplinary Research Journal, 11(2), - C. 471–475. (<https://giirj.com/index.php/giirj/article/view/4889>).

5. B.B.Turdiqulov, O‘S.Nazirov, Yu.N.Karimov. // Atom va molekullarning yorug‘likni yutishi va nurlanishi // UIF = 8.1 | SJIF = 5.685. 2022. –C. 1252-1258. (https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=WD0PvtcAAAAJ&citation_for_view=WD0PvtcAAAAJ:u5HHmVD_uO8C)

6. E.Z.Imamov, A.Karimkhodjaev, A.E.Imamov. // The place and role of vocational education in the 21st century. // Perspectives of higher education development/ The proceeding №7. 2019. With the support of the Erasmus+ Programme of the Evropean Union. p.p.32-40.

7. X.Sh.Asadova, Yu.N.Karimov. // [Effective organization of the educational process based on new modern technologies](#). //«Science and innovation» international scientific journal. Volume 1 Issue 7. 2022. -S. 230-233. (<https://cyberleninka.ru/article/n/yangi-zamonoviy-tehnologiyalar-asosida-uv-zharayonini-samarali-tashkil-etish>).

8. E.Z.Imamov, Kh.N.Karimov, S.SXalilov, A.E.Imamov. // [The future belongs to learning with an active process of self-education of students](#) // //«Science and innovation» international scientific journal. Volume 1 Issue 5. 2022. -C. 479-482. (<https://scientists.uz/view.php?id=1272>)

9. Э.З. Имамов, Х.Н.Каримов, А.Э.Имамов. // Янги Ўзбекистонда қайта тикланувчи энергия манбаларини жорий этиш билан боғлиқ муаммолар. //«Science and innovation» international scientific journal. (ISSN: 2181-3337) 2022. № 3. -C. 367-372. (<https://cyberleninka.ru/article/n/yangi-zbekistonda-ayta-tiklanuvchi-energiya-manbalarini-zhoriy-etish-bilan-bo-li-muammolar>)

10. X.N.Karimov. // [Fizika fanini o‘qitishda virtual laboratoriya ishidan foydalanish](#).// Engineering problems and innovations. 2023. –P. 102-104 (<https://fer-teach.uz/index.php/epai/article/view/130>).

11. X.N.Karimov, A.E.Imamov, E.Z.Imamov, //Development of creative thinking in higher education.// Science and innovation» international scientific journal. (ISSN: 2181-3337) 2023. №3. - C. 359-361. (<http://scientists.uz/view.php?id=3836>)

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA TA'LIM SIFATINI “LESSON-STUDY” METODIKASI ORQALI TAKOMILLASHTIRISH

Muradova Feruza Abdurazak qizi

A.Avloniy nomidagi pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish

milliy-tadqiqot instituti 1-bosqich tayanch doktoranti

Tel: +99 895 002-40-90,

E-mail: feruzabonu_muradova@mail.ru

Annotatsiya: Shiddat bilan rivojlanib borayotgan zamonda umumta'lim maktablarida ta'lim sifatini yanada oshirish eng muhim vazifalarimizdan biri hisoblanadi. Shu sababli turli xil metodikalarni ta'lim tizimida sinab ko'rish va eng maqbulini ta'lim tizimi foydalanuvchilariga taqdim qilish darkor. Shu maqsadda “LESSON-STUDY” metodikasi orqali ta'lim tizimini yanada rivojlantirish zarur deb hisoblaymiz.

Kalit so'zlar: LESSON-STUDY, tadqiqot, o'qituvchi, o'quvchi, dars jarayoni, model.

Аннотация: Повышение качества образования в общеобразовательных школах является одной из важнейших наших задач в стремительно развивающуюся эпоху. Поэтому необходимо протестировать различные методы в образовательной системе и представить наиболее подходящий пользователям образовательной системы. Для этого мы считаем необходимым дальнейшее развитие системы образования по методологии «LESSON-STUDY».

Ключевые слова: LESSON-STUDY, исследование, учитель, ученик, учебный процесс, модель.

Annotation: Improving the quality of education in secondary schools is one of our most important tasks in the rapidly developing era. Therefore, it is necessary to test different methods in the educational system and present the most suitable one to the users of the educational system. For this purpose, we believe that it is necessary to further develop the education system through the "LESSON-STUDY" methodology.

Keywords: LESSON-STUDY, research, teacher, student, teaching process, model.

Lesson study – bu Uzoq Sharqdagi sinfdagi so'rovning shakli bo'lib, u hamkorlikda uzoq muddatli o'rganish orqali o'qitish va o'rganishning bir jihatini yaxshilashga qaratilgan. Pit Dadli uning kelib chiqishi va Angliyada foydalanish uchun qanday moslashtirilganligini tasvirlaydi.

Ta'lim va o'rganish bo'yicha tadqiqot dasturi (TLRP) "Sinflarda, maktablarda va tarmoqlarda qanday o'rganishni o'rganish" loyihasi davomida o'qituvchining ta'lim

strategiyalarini baholashdan foydalanish bo'yicha amaliyotini ishlab chiqish va amaliyotchilar o'rtasida qanday o'tkazish mumkinligini o'rgandi. Loyihaning bir qismi darslarni o'rganish deb ataladigan kasbiy ta'lim va amaliyotni o'tkazishning o'ziga xos yondashuvini o'rganishni o'z ichiga oldi. Tadqiqot davom etmoqda, ammo sinov bosqichi yakunlandi va ushbu maqolaning mavzusi bo'lib, unda quyidagilar tasvirlangan:

- Lesson study nima?
- U qanday ishlaydi?
- Va nima uchun bu o'qituvchilar, maktablar va siyosatchilar uchun

ahamiyatini oshiradi.

Lesson study nima?

Lesson study o'zining ildizlari Uzoq Sharqda joylashgan bo'lib, u yerda Xitoy va Yaponiyada keng qo'llaniladi. Bu g'arb o'qituvchilarining e'tiboriga 1990-yillarda uchinchi xalqaro matematika va fanlarni o'rganish (TIMSS) davomida deyarli tasodifan tushdi. Ikki amerikalik tadqiqotchi Ketrin Lyuis va Richard Xiyeber Yaponiyada bo'lganlarida o'qituvchilar va maktablar orasida "Lesson study" keng tarqalgan amaliyotiga duch kelishdi. Lesson study jarayonida o'qituvchilar guruhlarida o'quvchilarning bilim olishi va o'z sinflarida yaxshilanishi kerak bo'lgan rivojlanish sohasini aniqlaydilar. Keyin ular o'quvchilar ta'limining ushbu jihatiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan o'qitishdagi o'zgarishlarni surishtiradilar. Quyida ko'rib chiqamizki, Yaponiyada bu maqsadda so'nggi paytlarda olib borilgan keng ko'lamli o'qituvchilar tadqiqotlari mavjud.

Guruh bir yildan uch yilgacha birga ishlaydi:

o'quvchilarning bilim olishini yaxshilashi mumkin bo'lgan darslarga aralashuvni rejalashtirish

ushbu "tadqiqot darslarini" o'rgatish va hamkorlikda yaqindan kuzatish

natijalarni diqqat bilan muhokama qilish va nima sodir bo'lishini yozish - "muvaffaqiyatlar" va "muvaffaqiyatsizliklar".

So'nggi to'qqiz yil ichida Lesson study AQShning bir qator joylarida ishlab chiqilgan. U Angliya va Gonkongdagi Xalqaro Sifatli Ta'lim Assotsiatsiyasi (IQEA) loyihasida ham qo'llaniladi. Ushbu maqolada tasvirlangan tadqiqot Buyuk Britaniyadagi darslarni o'rganish bo'yicha markazlashtirilgan moliyalashtirilgan birinchi ishlanma va tadqiqotdir.

“Lesson study”ning asosiy komponentlari

Birgalikda tadqiqot rejimida ishlashning asosiy qoidalari.

Case o'quvchilaridan foydalanish.

Siz o'rganmoqchi bo'lgan narsani va nima uchun ekanligini aniqlash - tadqiqotingiz yoki so'rovingiz.

Diqqatingiz haqida allaqachon ma'lum bo'lgan narsalar bilan bog'lanish va chizish.

Birgalikda rejalashtirish.

Birgalikda kuzatish (va ma'lumotlarni yig'ish).

O'quvchilar va tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan narsalarni muhokama qilish, tahlil qilish va yozib olish.

Amaliyot/ma'lumotlarni yozib olish va distillash (masalan, video, kadrlar yoki audiodan foydalanish).

Boshqalarga o'rgangan narsangizdan o'rganishga yordam berish yo'llarini topish - yangilangan, takomillashtirilgan yoki o'zgartirilgan.

Buni yetkazish uchun artefakt yaratish (xodimlar yig'ilishi, PowerPoint, video, murabbiylik qo'llanmasi) va undan haqiqiy foydalanish.

Less study qanday ishlaydi?

Darsni o'rganishni o'rganayotgan amerikalik tadqiqotchilar yapon o'qituvchilari matematika bo'yicha yanada murakkab fan bilimlariga va tanqidiy jihatdan murakkab pedagogik fanlarga - matematikani qanday o'rgatish va bolalar matematikani qanday o'rganishga oid bilimlarga ega ekanligini aniqladilar. Bu hech bo'lmaganda qisman darsni o'rganish bilan bog'liq. Darsni o'rganish amaliyotni har doim ham, o'quvchilarning o'rganishi va ishlashini yaxshilash mumkin degan asosga asoslanadi. Yaponiyada pedagogikani tekshirish va takomillashtirish uchun darslarni o'rganish guruhlarini tuziladi. Guruhlar turli yoshdagi, tajribaga ega va maktab ierarxiyasining turli nuqtalarida bo'lgan amaliyotchilarni o'z ichiga olishi mumkin. Biroq, darsni o'rganish guruhida barcha a'zolar yangi amaliy bilimlarni ishlab chiqish va o'tkazish jarayonida bir xil ahamiyatga ega.

Lesson study guruhi quyidagi jarayonlar orqali fanning ma'lum bir yo'nalishini o'qitish bo'yicha o'qitish va pedagogik bilimlarni yaxshilashga e'tibor qaratadi:

- ✓ Ehtiyojni guruh tahlili (o'quvchilarni o'rganish)
- ✓ ularning amaliyotida pedagogik bilimlardagi kamchiliklar qayerda ekanligini tahlil qilish (o'quvchilar faoliyatini baholash asosida) va
- ✓ so'nggi tadqiqotlar ushbu sohadagi o'zgarishlar haqida nima deyishi mumkin.

Guruh o'qituvchilari "tadqiqot" yoki "o'rganish" darsini birgalikda rejalashtirishadi, ular aniqlangan muammoni ba'zi ma'lumotli, lekin sinab ko'rilmagan yoki rivojlanmagan (ular tomonidan) yordamida hal qilishga qaratilgan. Tadqiqot darsini birgalikda rejalashtirgandan so'ng, bir kishi darsni o'rgatadi, boshqalari esa kuzatadi. Dars uchta (yoki ko'paytmalari - olti yoki to'qqiz) o'quvchining maxsus o'rganishini hisobga olgan holda rejalashtirilgan. Ular sinfdagi turli o'quvchilar guruhlariga xosdir (aytaylik, ushbu fan/aspekt bo'yicha quyi, o'rta yoki yuqori darajali). Darsning har bir bosqichi uchta bosqichning har birining ehtiyojlarini

hisobga olgan holda rejalashtirilgan va dars rejasi odatda tadqiqot darsi davomida kuzatuvlar qayd etilgan shablona aylanadi - yana uchta o'quvchiga nisbatan. Bir o'qituvchi dars beradi, boshqalari esa - har doim o'quvchilarning xatti-harakati va o'rganishiga e'tibor qaratishadi - ular nima qilishlari va o'rganishlari bashorat qilinganini haqiqatda sodir bo'lgan narsalar bilan taqqoslaydi. Darsdan so'ng guruhda darsdan so'ng muhokama o'tkaziladi, bunda o'quvchilarning o'rganishlari kuzatish yozuvlari yordamida batafsil muhokama qilinadi. Yaponiya va AQSh tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, bu holatga e'tibor qaratish o'quvchilar e'tiborini o'rganishga qaratishga va o'qituvchidan e'tiborni chalg'itishga yordam beradi, bu esa guruh a'zolari o'rtasida erkinroq muhokama o'tkazish imkonini beradi. Ko'proq ochiq kuzatuvlar olib borilishi mumkin, ko'proq potentsial echimlar taklif qilinishi va muhokama va mulohazalarda ko'proq xavf-xatarlar olinishi mumkin. Buning sababi, darsni o'rganish guruhining barcha a'zolari darsning egasidir. Bundan tashqari, munozara o'qituvchi haqida emas - bu ularning barchasi mas'ul bo'lgan o'rganish (yoki uning yetishmasligi) haqida. Bundan tashqari, tadqiqot darsida nima ishlaganini kashf qilish qanchalik muhim (ayniqsa, agar u boshidanoq hamma ishlaydi deb o'ylagan bo'lsa). Muayyan o'qitish yondashuvini ishlab chiqish va takomillashtirishga qaratilgan tadqiqot darslari tsiklining oxirida ular mahalliy maktablar va kollejlardan taklif etilgan o'qituvchilar va maslahatchilar auditoriyasi oldida o'zlarining amaliyoti va tajribasini baham ko'rish uchun "ommaviy tadqiqot darsi" ni o'tkazishlari mumkin. tanqidni kengaytiradi. Bu butun shahar miqyosida bo'lib o'tadigan tadbir bo'lishi mumkin - bu erda bolalar maktabdan keyin qoladilar va dars zalda o'qiladi, so'ngra o'qituvchilar, o'quvchilar va tinglovchilar o'rtasida yondashuvning afzalliklari haqida suhbat bo'ladi. Bunga qo'shimcha, Yapon darslarini o'rganish guruhlari o'z natijalarini nashr etadilar. Ushbu tadqiqotlar mamlakatda ishlab chiqarilgan o'quv tadqiqot adabiyotlarining 50% dan ortig'ini tashkil etuvchi yapon o'qituvchilari tomonidan keng o'qiladi. Aksariyat yapon o'qituvchilari bir vaqtning o'zida kamida bitta darsni o'rganish guruhida qatnashadilar.

Nima uchun Lesson study samarali?

Uchuvchi a'zolari darsni o'rganishning o'ziga xos elementlari quyidagilardan iborat ekanligini aniqladilar:

Darsga va uning natijalariga egalik huquqini baham ko'rish orqali tavakkalchilikning kuchayishi mumkin bo'ladi - bu o'qituvchilarni xavfsiz o'ynashga olib kelishi mumkin bo'lgan tekshirish va samaradorlikni boshqarishga yo'naltirilgan kuzatishning aksariyat ta'siridan keskin farq qiladi:

“... tadqiqot darsi bo'lib, unda siz amaliyotingizning ushbu qismini juda qulay va xavf tug'dirmaydigan usulda o'tkazishingiz mumkin, bunda ishlashni boshqarish usulida emas, balki tengdoshlar guruhining kuzatuvlariga o'xshab, o'zingizga yoqmagan narsalarni olib, uni yaxshilash mumkin. .” (uchuvchi o'qituvchi)

ko‘p nuqtai nazarlarning barchasi kuzatishlarni o‘quvchilar va ularning o‘rganishiga qaratadi - bu ko‘proq o‘quv jarayonlarini ko‘rish, tasvirlash va muhokama qilish imkonini beradigan sinfdagi shovqin tezligini sekinlashtiradi.

birgalikda rejalashtirish, o‘qitish va tahlil qilish jarayoni o‘qituvchilarga tadqiqot darsini o‘tkazishda bevosita bir-biridan o‘rganish imkonini beradi. Sinovdagi ko‘plab o‘qituvchilar hamkasblarini darsni o‘rganishda ishlab chiqilgan usullarga o‘rgatish uchun darsni o‘rganish usulini moslashtirdilar.

Lesson study boshqa sinfdagi harakat tadqiqoti yoki so‘rovidan nimasi bilan farq qiladi?

Lesson study sinfdagi harakat tadqiqoti yoki so‘rovining ko‘plab boshqa shakllaridan farq qiladi. Harakat tadqiqotida x bajarishning ta'siri yoki o‘quvchilar ma'lum bir tarzda guruhlangan bo‘lsa nima bo‘lishini o‘rganishga qaratilgan tadqiqot savoli bo‘lishi mumkin bo‘lsa-da, darsni o‘rganish har doim o‘qitish va o‘rganishning bir jihatini yaxshilashga asoslanadi. Tadqiqot savoli har doim: "Qanday qilib biz x ni y ga samaraliroq o‘rgatishimiz mumkin?" Lesson study jarayoni juda aniq qadamlarga ega (qarama-qarshi sahifadagi 1-10-bosqichlarni ko‘ring), hatto darsdan keyingi muhokamani o‘tkazish usuligacha va diqqatni jamlash va yaxshilashdagi muvaffaqiyatining sabablaridan biridir. Tadqiqotchilar va tajriba o‘qituvchilari tomonidan ushbu yuqori tuzilgan "maslahatlashuv" amaliyotiga o‘xshash hisoblannadi.

XULOSA

Lesson study professional ta’lim, amaliyotni rivojlantirish va o‘tkazish modelini taklif etadi, u Uzoq Sharqda ishlaydi va tajriba o‘rganish va sohadagi keyingi ishlanmalar orqali olingan dalillarga ko‘ra, ushbu mamlakatda ishlashi mumkin. Murabbiylik kabi kasbiy ta’limning barcha sinfdagi kontekstli yondashuvlarida bo‘lgani kabi, model etakchilik uchun qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin, ya'ni. Vaqt va resurslarni taqsimlashni qanday tashkil qilish va ustuvorligini aniqlash, ushbu tadqiqotning dalillari shuni ko‘rsatadiki, u sinflarga ta'sir qiladigan amaliy bilimlarni ishlab chiqish va uzatish imkonini beradigan jarayonni ta'minlaydi va o‘qituvchilarni boshlang‘ich va o‘rta maktablarda ularning rivojlanishining barcha bosqichlarida jalb qiladi. Shuningdek, u ishlagan narsalarni qo‘lga kiritish amaliyotini rag‘batlantiradi va bu hamkasblarning kasbiy bilimlarini xabardor qiladi.

Adabiyotlar/Итрепатыпа/Reference:

1. Cordingley, P., Bell, M., Rundell, B., Evans, D., & Curtis, A. (2004). *How do collaborative and sustained CPD and sustained but not collaborative CPD affect teaching and learning?* London: EPPICentre, Institute of Education.

2. Department for Children, Schools and Families. (2008). *Improving practice and progression through Lesson Study: a handbook for headteachers, leading teachers and subject leaders*. London: DCSF.
3. Dudley, P. (2008). Lesson Study in England: from school networks to national policy. Presented at the World Association of Lesson Studies Annual Conference, Hong Kong Institute of Education.
4. Dudley, P. (2011) Lesson Study: what it is, how and why it works and who is using it, www.teachingexpertise.com
5. Dudley, P. (2012) Lesson Study in England: from school networks to national policy, *International Journal of Lesson and Learning Studies*, 1.1 pp 85-100
6. Dudley, P. (2013) *Teacher Learning in Lesson Study: what interaction-level discourse analysis revealed about how teachers utilised imagination, tacit knowledge of teaching and freshly gathered evidence of pupils learning, to develop their practice knowledge and so enhance their pupils' learning*, *Teacher and Teacher Education*, *Teaching and Teacher Education* 34 (2013) 107e121
7. Hadfield, M., Jopling, M., and Emira, M. (2011) An evaluation of the National Strategies Primary Leading Teacher programme. London, Department for Education.
8. Hargreaves, D. H., (2012) A self improving school system: towards maturity, Nottingham, NCSL Pedder, D. and Opfer, D., (2012) Professional learning orientations: patterns of dissonance and alignment between teachers' values and practices, *Research Papers in Education*, London, Routledge pp 1-32
9. Norwich, B., Dudley, P. and Ylonen, A (Forthcoming) What Lesson Study can contribute to the classroom based formative assessment of pupils' learning difficulties.
10. Robinson, V., Hohepa, M., & Lloyd, C. (2009). *School leadership and student outcomes: identifying what works and why best evidence synthesis*. Auckland: New Zealand Ministry of Education.

PEDAGOGIK SAMARADORLIKNI OSHIRISHDA TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH ZARURIYATI

Nazirov Kamoliddin Xusnutdinovich

Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti

Fizika kafedrası assistenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim samaradorligini oshirishning yangi bosqichida o'qitishning pedagogik-psixologik texnologiyalaridan foydalanishning mohiyati va muammolari tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim samaradorligi, pedagogik texnologiya, innovatsiya, axborot texnologiyalari, pedagogik mahorat, innovatsion texnologiya.

KIRISH

Inson yaralibdiki, taraqqiyot, rivojlanish davom etib kelmoqda. Ibtidoiy davrdan to fan-tehnika taraqqiy etgan bugungi kunga qadar bo'lgan jarayonlar fikrimiz isboti.

Har qanday mamlakatning qudrati uning intellektual salohiyati bilan belgilanadi. Bu esa bevosita ta'lim sifatiga bog'liq. Istiqlool tufayli ma'naviy hayotimizda ulkan burilish sodir bo'ldi. Mustaqillik bizning milliy- madaniy qadriyatlarimizning naqadar boy va teran tafakkur uslubini shakllantirishga imkoniyat ochib berdi. Oqibatda milliy qadriyatlarimiz jamiyatimiz taraqqiyotini tezlashtirish, yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda hamda ularni milliy iftixor ruhida tarbiyalashda qudratli tarbiyaviy negiz bo'lib xizmat qilmoqda.

ADABIYOTLAR SHARHI

Ma'lumki, taraqqiyotni harakatga keltirishda va turmushda ro'y berayotgan jarayonlarga o'z ta'sirini o'tkazishda jamiyat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'naviy yangilanishining muhim sub'ekti bo'lgan yoshlarni barkamol shaxs qilib tarbiyalash muhim masalasi ahamiyatga ega.

Ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiyaning jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalarida taraqqiyotining yangi istiqbollarini ochib berdi. Insoniyatning davlat va jamiyat qurilishiga doir asriy tajribalari ijtimoiy munosabatlarni yangicha yondashuvlar asosida tartibga solish borasidagi ilg'or yondashuvlarning qaror toptirilishiga olib keldi.

Ayni vaqtda Respublika ijtimoiy hayotiga shiddatli tezlikda axborotlar oqimi kirib kelmoqda va keng ko'lamni qamrab olmoqda. Axborotlarni tezkor sur'atda qabul qilib olish, ularni tahlil etish, qayta ishlash, nazariy jihatdan umumlashtirish, xulosalash hamda talabaga yetkazib berishni yo'lga qo'yish ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ta'lim-tarbiya jarayoniga pedagogik

texnologiyani tadbqiq etish yuqorida qayd etilgan dolzarb muammoni ijobiy hal etishga xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoev ta’kidlaganidek: “Xammamiz yaxshi bilamiz, bugungi davr yuqori texnologiyalar, innovatsiyalar zamonidir. Dunyodagi rivojlangan mamlakatlar o‘z oldiga nafaqat ko‘plab mahsulotlar ishlab chiqarish va ularni bozorga olib chiqishni, balki chuqur bilim va ilmiy yutuqlarga asoslangan innovatsion iqtisodiyotga o‘tish vazifasini qo‘ymoqda. Ya’ni, o‘z iqtisodiyotini mavjud tabiiy resurslarni sarflash evaziga emas, innovatsion mahsulotlar yaratish, o‘zlashtirish va ilg‘or texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy qilish orqali rivojlantirish taraqqiyotning asosiy omiliga aylanmoqda.

Mamlakatni innovatsion rivojlantirish strategiyasi va mexanizmlari eng avvalo shu davlatda yaratilgan intellektual va ilmiy-texnikaviy salohiyatdan qanchalik samarali foydalanish bilan chambarchas bog‘liq”[1, 168].

Hozirgi kunga kelib pedagogik texnologiyaning nazariy asosini yaratish va dars jarayoniga tadbqiq etish, birinchidan, an’anaviy o‘qitish, yaratish va amaliyotga tadbqiq etish, an’anaviy o‘qitish tizimi yozma va og‘zaki so‘zlarga tayanib ish ko‘rish tufayli “axborotli o‘qitish” shaklida tavsiflanadi. Natijada o‘qituvchi faoliyati birgina o‘quv jarayonining tashkilotchisi sifatida emas, nufuzli bilim beruvchi manbaga aylanib borishi ta’kidlangan holda baholanmokda. “Insonning ijtimoiy mohiyatini jamiyat talabiga mos ravishda shakllantiruvchi soha xalq ta’limi tizimi deb atalib, uni amalga oshiruvchi shaxs o‘ituvchi yoki muallim deyiladi. O‘qituvchi-muallimlarning shaxsiy ijtimoiy sifatlariga azal-azaldan e’tibor qaratib kelingan va har bir zamon talabidan kelib chiqib, pedagogga qo‘yiladigan talablar takomillashib, murakkablashib boravergan”[2, 59].

“Pedagogning innovatsion faoliyati quyidagilar bilan belgilanadi:

- yangilikni qo‘llashga tayèrgarligi;
- pedagogik yangiliklarni qabul qilishi;
- novatorlik darajasi;
- kommunikativ qobiliyatning rivojlanganligi;
- ijodkorligi”[3, 17].

Respublikamizda ta’lim-tarbiya sohasini isloh qilishning asosiy omillaridan biri shaxs manfaati va ta’lim ustuvorligidir. Bu omil davlatimizning ijtimoiy siyosatini belgilab berganligi tufayli ta’limning yangi modeli yaratildi.

XULOSA VA MUNOZARA

Xulosa qilib aytganda, mamlakatimizda ta’lim jarayonida yuz berayotgan tub o‘zgarishlar har bir ta’lim muassasasida ta’lim sohasini jadallashtirishni talab etadi, yangilikni joriy etish yo‘li esa har doim murakkab va uzoq jarayon hisoblanadi.

Ishonch bilan aytish mumkinki, pedagogik texnologiya va innovatsion texnologiyalar ta’limda yangilik kiritishning asosiy manbai bo’lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Sh.M.Mirziyoev. Milliy taraqqiyot yo’limizni qatiyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko’taramiz. - Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017.
2. B.Ziyomuxammadov. Pedagogika. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2006.
3. N.A.Muslimov, M.H.Usmonboeva, D.M.Sayfurov, A.B.To‘raev. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. Toshkent, 2015.
4. N.Boymurodov. Amaliy psixologiya. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2008.
5. Karimov, O‘. K. G. K. ILM-FAN VA TA’LIM SOHASIDAGI AXBOROTLASHUV.
6. Najmiddinovich, R. D. (2023). Increase jobs for transport companies in uzbekistan by increasing the purchase of products manufactured by people with disabilities. American Journal of Business Management, Economics and Banking, 12, 128-130.

**ADABIY TARIXIY MANDALARNI O`RGATISH ORQALI
TALABALARDA VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING
PEDAGOGIK ASOSLARI**

Nadira Rametullayeva Polatovna

*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
Pedagogika va psixologiya kafedrası stajor-o`qituvchisi
+998907238767*

Annotatsiya: Ushbu maqolada manbalar, ularni o`rganish, xususan adabiy tarixiy manbalarni o`rgatish orqali talabalarda vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning pedagogik asoslari, adabiy tarixiy manbalar va ulardagi ta`lim tarbiyaga oid qarashlar keltirilgan va pedagogik jihatdan tahlil qilingan.

**Kalit so`zlar:** manbalar, adabiy manbalar, vatanparvarlik, talabalarda vatanparvarlik, O`rxun –Enasoy yodgorliklari.

Tarixni unutgan xalq, jamiyat o`z yo`lini yo`qotadi. Bunday xalq va jamiyatning kelajagi yo`q. Axborot- kommunikatsiya texnologiyalari, matematika, fizika, kimyo, sanoat, menejment -bularning hammasi kerak, albatta. Lekin, avalambor tarixni bilish - bu hayotiy zarurat. Hayotni bilish, biz qaysi asrda yashayotganimizni anglash bu hammamizning burchimiz.[1-331 b]

O`tmishni bilishga, tariximizni o`rganishga bizga eng avvalo tarixiy manbalarimiz xizmat qiladi.

Manbalar, tarixiy manbalar — o`tmishda odamzod qo`li bilan bunyod etilgan tarixiy jarayon izlarini o`zida aks ettiruvchi va kishilik jamiyati tarixini o`rganish imkonini beruvchi hozirgi kungacha saqlangan har qanday osori atiq, yozma manba, ma`naviy (til, e`tiqod, urf-odat) qadriyatlar. Manbalar tarixiy tadqiqotlarning asosiy poydevori hisoblanadi. Ularni keng ko`lamda sinchiklab o`rganmasdan turib kishilik jamiyatining tadrijiy taraqqiyoti tarixini tahlil qilib bo`lmaydi. Manbalarining xili nihoyatda ko`p, ammo ma`lum darajada aniq va to`la ma`lumotlarga ega. Manba majmuasi cheklangan. Yozuv hali yuzaga kelmagan ibtidoiy jamoa davridan faqat moddiy madaniyat qoldiqlari (turar joy, makon, manzil, mehnat qurollari) saqlangan xolos. Ulardan, asosan, ibtidoiy jamiyat davri hayotini, qisman qadimiy dunyo va o`rta yerlar tarixini tadqiq etishda foydalaniladi.

Adabiy manbalar-bu syujet asosida tarixiy voqealar va shaxslar haqida hikoya qiluvchi asarlar. Ushbu adabiy manbalarni o`rganish insoniyatga juda katta ilm va hayotiy tajriba berishi ayni haqiqatdir. Adabiy manbalar uzoq vaqtlar o`tib tabiiyki tarixiy manbalarga aylanadi. Ularni o`rganish, tahlil qilish orqali ushbu manbalarda keltirilgan ta`limiy-tarbiyaviy g`oyalarni anglab ularni yosh-avlod ongiga singdirish

hamda ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hozirgi pedagogika fanining asosiy vazifalaridan biridir.

Badiiy asarlar har doim ijtimoiy ongning ajralmas qismi bo'lib kelgan. Uning ijtimoiy-axloqiy nuanslari, mazmun darajasi va mavzusi ko'pincha davrning falsafiy va ijtimoiy fikrining xususiyatlari bilan belgilanadi. Badiiy adabiyot doimiy ravishda tarixiy voqelikni anglashning yangi usullarini ochib beradi, voqelikni aks ettirish uchun yangi imkoniyatlarni izlaydi.

Ibtidoiy tuzum kishilarining orzu-istaklari, o'y-fikrlari, maqsad va intilishlarini yoritishga xizmat qilgan afsonalarning ko'pchiligi bizga eng qadimgi yodgorliklar - “Avesto”, Abulqosim Firdavsiyning “Shohnoma” asarlari orqali ma'lumdir. Qadimgi miflarda kishilarning tabiiy ofatlar va yovuz kuchlardan saqlanish borasidagi dastlabki tasavurlari tirik mavjudot boshiga falokat keltiruvchi tabiiy kuchlarga qarshi mardonavor kurashgan inson va uning xatti-harakatlari orqali ifoda etilgan. Miflar asosida yaratilgan afsonalarning qahramonlari tomonidan olib borilgan harakatlar qahramonlik eposlarining yaratilishi uchun zamin hozirlagan. Qahramonlik eposlarida vatanga bo'lgan muhabbat, erk va ozodlik uchun kurash, yurtining har bir qarich yerini asrash, qadrdon qabilasining farovonligi, to'kin-sochinligini ta'minlash yo'lida jonini fido etish, qabilaning sha'ni, sharafi, ori va nomusi uchun kurashish tuyg'ulari tarannum etilgan. Zarina, Sparetra, To'maris hamda Shiroq (Siroq)lar tomonidan ko'rsatilgan yuksak vatanparvarlik na'mimalari, Zarina va Striangey, Zariadr va Odatida muhabbatlari, mardlik va qahramonlik timsollari bo'lgan Rustam va Siyovush (XorazmQang' eposi)larning jasoratlari to'g'risida hikoya qiluvchi epopeyalar shular jumlasidandir.[1-335b]

Eng qadimgi adabiy tarixiy manbalardan yana biri bu Turkiy xalqlarning yozma ma'rifiy yodgorliklari bo'lib, pedagogika tarixi, xususan, yosh avlod tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi. Bular «Urxun-Enasoy yodgorliklari», «Irq bitigi» («Ta'birnoma») kabi manbalar bo'lib, ulardan yangi davr kishisini tarbiyalashda foydalanish muhim vazifalardan sanaladi. Eng qadimgi turkiy tilda yaratilgan va turkiy-run yozuvida bitilgan Urxun-Enasoy bitiklarini «toshlarga bitilgan kitoblar» ham deb ataydilar. O'ziga xos xat(yozuv)da bitilgan bu bitiklar eramizning VII-VIII asrlarida yozib qoldirilgan. Toshlarga bitilgan mazkur yodgorliklar ta'lim-tarbiyaga oid qimmatli ma'lumotlarni beradi.

Ma'lumki, eramizning VI asri o'rtalariga kelib, Oltoy, Ettisuv va Markaziy Osiyo hududlarida yashovchi turkiy qabilalarning Turk xoqonligi davlati tarkib topdi. Bu xoqonlik G'arbda Vizantiya, Janubdan Eron va Hindiston, Sharqdan Xitoy bilan chegaradosh bolgan. Turk xoqonligi Turkyut davlati deb ham atalgan. Xoqonlik 604 -yili Sharqiy va G'arbiy xoqonlikka ajralgan. Eramizning 745 -yiliga kelib esa Turk xoqonligi barham topgan. Turk xoqonligi asosan uch kishi: Bilga xoqon (Mog'uliyon), Kultegin, Tunyukuklar tomonidan boshqarilgan. Bilga xoqon - xoqon, Kultegin -

sarkarda, Tunyuquq esa - vazir boiib, ulaming hamkorhgida boshqarilgan davlat ushbu davrda ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan taraqqiy etgan. Bitiktoshlarda turk xoqonlarining yurishlari, yurishlar davrida alp kishilar, sarkardalar ko'rsatgan jasoratlar, ularning bilimli, mard, xalqparvar ekanliklari bayon etiladi. O'z vatanining mustaqilhgi uchun kurashish, xalqni asoratdan olib chiqish, ularning birdamhgini ta'minlash xoqonlar Bo'min, Istami, Eltarish, Eltarishning o'g'illari - Bilga xoqon, lashkarboshi Kultegin, ma'naviy otalari Tunyuquqlarning zimmasiga tushgani hikoya qilinadi.

Masalan, Kultegin bitigida uning ta'rifi berilgan. Kultegin xalqparvar, tadbirkor, xalqning kelgusi taqdirini ham oylaydigan jonkuyar sarkarda sifatida ta'riflanadi. U o'z jonidan vatan taqdiri, xalq manfaatini yuqori qo'ygan shaxs. Kultegin Eltarish xoqonining kichik o'g'li. U 731 -yil 27 fevralda qirq etti yoshida vafot etadi. Bitiktosh 732 - yili o'matilgan. Ushbu bitiktoshda barcha voqealar Kulteginning akasi Bilga xoqon tilidan hikoya qilinadi. Kultegin bitigida Bilga xoqonning og'a-inilari va qarindosh-urug'lariga murojaat qilib, ularning xatolari tufayli turk elida ko'p falokatlar yuz berganini bayon etganligi ifodalanadi. Turkiylarning harbiy yurishlari, ularga qo'shni bolgan tabgachlarning bosqincliiligi tufayli xalq boshiga tushgan kulfatlar haqida so'z yuritiladi. Xoqon tomonidan xalqqa qilingan murojaatda turkiy xalqlarni hokimiyatni mustahkamlash, o'zaro urushlarga chek qo'yish, tinch-totuv boiib yashashga undashdek ezgu maqsad ham ifadalangan. Kultegin esa, dono, bahodir, jasur inson sifatida tasvirlanadi. Kultegin bitigida Bilga xoqon eng muhim insoniy xislatlar, hayotiy zaruriyatlar borasidagi fikrlari nasihat, o'git tarzida bayon etadi. Turk xalqi o'zaro birlashmagani, bir-birlariga ishonmaganliklari uchun hiyla va firib qurboni boiib, tabg'achlar ularni qul va cho'ri qilgani, oqibatda ular qashshoq, erksiz va mute bo'lib qolganliklarini kuyunib so'zlaydi. So'ng turk xalqini qanday qilib birlashtirgani, ukasi Kulteginning jasorati tufayli el bosqinchilar hujumidan omon qolgani, to'q va farovon hayot kechirgani, u jasur va engilmas alp yigitlardan ekani bayon etiladi.

Ikkinchi bitiktosh - Bilga xoqon bitigidir. Bu bitiktosh Eltarish xoqoninng katta o'gli - Kulteginning akasi Bilga xoqon sharafiga 735 -yili o'rnatilgan. Bilga xoqon 734 -yili ellik yoshida o'z yaqinlari tomonidan zaharlab o'ldirilgan. Bu bitig ham Yo'llig' tegin tomonidan yozilgan. Bilga xoqon bitigida xalqning tinch-totuv yashagani, Bilga xoqon davrida tinchlik hukmron bo'lgani, u davlatni adolat bilan boshqargani, turkiy xalqlarni birlashtirgani, o'z yurtini boy- badavlat etib, iqtisodiy jihatdan mustahkamlagani mahorat bilan tasvirlangan. Bu bitigda xalq xoqonidan, vatanidan ayrilmasa, betashvish hayot kechirishi ifodalanadi. O'z navbatida davlat boshliqlarining hatti-harakatlari bayon etiladi. Keyin Bilga xoqon yurishlari haqida hikoya qilinadi. Bilga xoqon turk eli o'rtasida elparvar xoqon deb tanilgan edi. «Bilga» so'zining o'zi ham «dono» degan ma'noni anglatadi. U turk xalqining vatani abadiy boiishi uchun kurashadi. Xalqqa qarata shunday o'git qiladi: «Vatanni saqlab qolmoq, faqat xoqonga emas, xalqqa ham bog'liq. Ajdodlarimizning xato va yutuqlari buning

dalilidir. Xalq o'z xoqonining yo'l-yo'riqlarini amalga oshirmasa, boshiga ko'p kulfatlar tushadi. Xoqon o'ta ishonuvchan boimasligi, boshqalarning gapini o'ylab, mulohaza qilib amalga oshirishi lozim. Samimiy so'z bilan yolg'onni farqlay olish kerak. qattiqqo'l xoqon o'z xalqiga yomonlikni ravo ko'rmaydi. Ishonuvchan boisa, yaxshi-yomonni ajrata olmasa, fojiga yo'l ochiladi, mamlakatda tartibsizlik yuzaga keladi».

Bilga xoqon tarqoq xalqni birlashtirdi, oyoqqa turg'izadi, yurtida farovon hayot qaror topadi. U xalq farovonligini ta'minlash davlat boshlig'ining burchi, mamlakatning ozodligi, xalqning osoyishtaligi uning moddiy farovonligiga bog'liq deb biladi. Bitiklarda yurtboshining boylikka hirs qo'yishi xalqning nochor hayot kechirishiga olib keluvchi sabab ekanligi qayg'u bilan ifodalanadi. U o'z xalqiga shunday murojaat etadi:

«Men yashadim, turk beklari, turk xalqim. Bu xoqoningdan, bu beklaringdan, yeringdan, suvingdan ayrilmasang, turk xalqi, o'zing ezgulik ko'rajaksan, betashvish bo'lajaksan».

Ushbu bitik toshlardagi yozuvlardagi ma'rifiy qarashlari inson shaxsining shakllanishida, uning kamolotini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ularda turkiy xalqlarning inson xulq-odobi va uni tarbiyalashga oid dastlabki tasavvurlari ifodalangan. Ushbu manbalarni talabalarga o'rgatar ekanmiz ularda ham vatanparvarlik, vatanga sodiqlik va sadoqatlik ruhida tarbiyalashga erishgan bo'lamiz. Kultegin va Bilga xoqonlarning yurt tinchligi vaxalq manaati uchun bur kuch g'ayratini bilimini ishga solib harakat qilgani hamda yurtni jipslashtira olganini ko'rish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. R.A.Mavlonova, N.H.Rahmonqulova, K.O.Matn azarova , M.K.Shirinov S .Hafizov. Umumiy pedagogika . - T .: « Fan va texnologiya», 2018, 528 bet.
2. Hashimov Komiljon. H71 Pedagogika tarixi: Darslik. Q2/K.Hashimov, S.Nishonova. — T.rAlisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. 2005.— 304 b.
3. B.Ahmedov O'zbekiston xalqlari tarixi manbalari. — T.: O'qituvchi, 1991-yil.

**UMUMIY O’RTA TA’LIM MAKTABLARINING BOSHLANG’ICH
SINFLARIDA TA’LIM-TARBIYA OLAYOTGAN O’QUVCHILAR
SALOMATLIGINI MUHOFAZA QILISHDA PEDAGOGLARNING
O’RNI VA AHAMIYATI**

Qodirova Mavluda Baxodir Qizi

Namangan Davlat Universiteti

Pedagogika nazariyasi va tarixi kafedrası

Doktoranti

Annotatsiya: Bugungi kunda xalq ta’limi tizimiga qarashli qaysi turdagi muassasani olmaylik, ularda o’quvchilarning salomatliklariga befarq bo’lmagan shifokorlar va malakali hamshiralar xizmat ko’rsatishmoqda bu esa bolalarning o’zlashtirishlarida o’z ahamiatini ko’rsatmoqda. Bugungi kunda umumta’lim maktablarida ta’lim-tarbiya olayotgan o’quvchilari salomatligini muhofaza qilish, ularga har tamonlama malakali tibbiy xizmat ko’rsatish, turli kasalliklar aniqlangan o’quvchilarni o’z vaqtida diagnostika qilish va aniqlash, ularni sog’lomlashtirish, turli kasalliklarni oldini olish va profilaktik ishlari keng yo’lga qo’yilmoqda

Kalit so’zlar: Urf-odat, talim-tarbiya, milliy o’yinlar, erkin fikrlash, kasalliklar, sog’lom fikr, salomatlik, yosh avlod, pedagog-psixolog.

Аннотация: Сегодня, независимо от того, какой тип учреждения относится к системе народного образования, в них несут службу врачи и квалифицированные медицинские сестры, равнодушные к здоровью учащихся, что свидетельствует о его значимости в обучении детей. В целях охраны здоровья учащихся, обучающихся сегодня в общеобразовательных школах, оказания им всестороннего квалифицированного медицинского обслуживания, своевременной диагностики и выявления учащихся с различными заболеваниями, оздоровления, широко осуществляются различные профилактические и профилактические работы по заболеваемости.

Ключевые слова: традиция, воспитание, народные игры, свободомыслие, кассианы, здравый смысл, здоровье, молодое поколение, педагог-психолог.

Annotatsiya: Today, no matter what type of institution that belongs to the public education system, doctors and qualified nurses who are not indifferent to the health of students serve in them, which shows its importance in the learning of children. Protecting the health of students studying in general education schools today, providing them with all-round qualified medical services, timely diagnosis and identification of students with various diseases, making them healthy, various disease prevention and preventive works are being widely implemented

Key words: tradition, education, national games, free thinking, Kassians, common sense, health, young generation, pedagogue-psychologist.

Biz o'z so'zlarimizni va sizga taqdim etmoqchi bo'lgan fikrlarimizni quudagi mutafakkirimizning so'zlari bilan boshlamoqchimiz. Chunki ta'lim jarayonlariga biz har doim ta'lim-tarbiya jarayonlaini tashkil etishda Aksiologik yondashuvlarga qadryatlarga asoslanishimiz xalqimiz bosib o'tgan va bizga meros qoldirgan an'analar va urf odatlardan qadryatlardan unumli foydalana olishimiz lozim. Mutafakkirlarimiz doimo insonni komillika va sog'lom fikrlashga undab kelishgan. Ahmad Yugnakiy “Hibat-ul haqoyiq” asarida insonlarga va jamiyatda faoliyat olib borayotganlarga doimo quyadgi fikrlarni aytib o'tgan

“Ey do'st, bilimli kishi izidan bor, agar so'zlasang o'ylab, bilib so'zlagil”,

“Ilmli kishilarning nomi mashhur bo'ldi, bilimsiz kishilar esa tiriklayin o'ladi”,

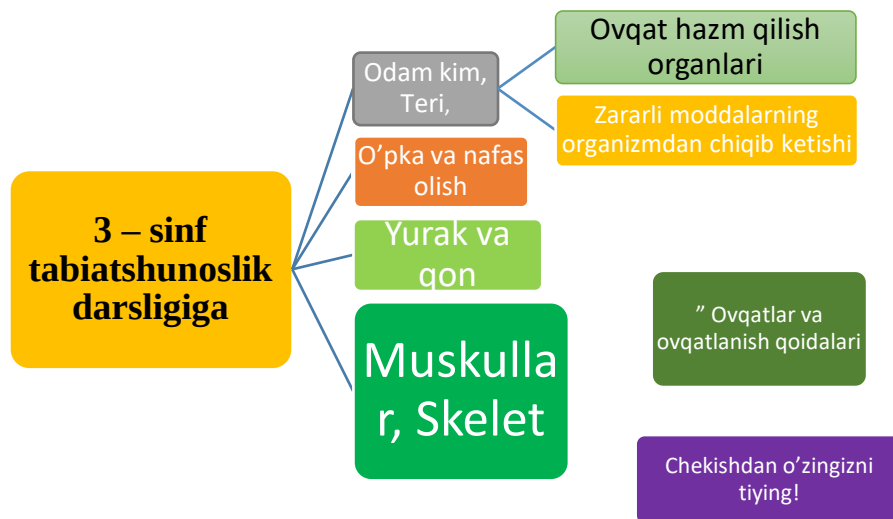
“Dunyoda umri qisqa bo'lgan insonning yaxshi nom qoldirib, uzoq yashab turganini ko'r”, deb inson umriga va hayoti mohiyatiga o'z bahosini beradi, zero inson atrof jamiyatda o'z o'rniga ega ekan shu jamiyatda yashar ekan o'z iqtidori va layoqati bilan insonlarga doimo yordam berishi lozim.

Mamlakatimiz dunyo mamlakatlari orasida bunyodkorlik g'oyalariga ega bo'lgan yoshlarni qo'llab quvvatlash ularni bilim olishlari va izlanishlari uchun sharoitlar yaratib berish bo'yicha yetakchi o'rinlarni eggalagan, har bir o'sib kelayotgan yosh avlod oldiga maqsad qo'ygan bu maqsadlariga erishish uchun esa tinmay izlanmoqda o'qib o'z ustida ishlamoqda. Bu kabi erkin fikrlaydigan va ertangi kun uchun o'zida ishonch uyg'ota olgan yoshlarni kim tarbiya qilmoqda? Bu albatta umumiy o'rta ta'lim muassasasida faoliyat olib borayotgan pedagog mutaxassislarimizig sayi harakatlri natijasidir. Ayniqsa bugungi kunda yoshlarni sog'lig'i ularni salomatligi uchun so'liqn saqlash sohasidagi ijobiy o'zgarishlarni har qadamda sezish mumkin. Pedagog mutaxassislarimiz boshlang'ich ta'lim jaryonidan boshlab bollarning o'quvch yoshlarning bilim ta'lim-tarbiya olishlaridan tashqari ularning salomatliklariga ham aloxida etbor qaratishoqda. Bugungi kunda xalq ta'limi tizimiga qarashli qaysi turdagi muassasani olmaylik, ularda o'quvchilarning salomatliklariga befarq bo'lmagan shifokorlar va malakali hamshiralar xizmat ko'rsatishmoqda bu esa bolalarning o'zlashtirishlarida o'z axamiatini ko'rsatmoqda. Bugungi kunda umumta'lim maktablarida ta'lim-tarbiya olayotgan o'quvchilari salomatligini muhofaza qilish, ularga har tamonlama malakali tibbiy xizmat ko'rsatish, turli kasalliklar aniqlangan o'quvchilarni o'z vaqtida diagnostika qilish va aniqlash, ularni sog'lomlashtirish, turli kasalliklarni oldini olish va profilaktik ishlari keng yo'lga qo'yilmoqda. Butun dunyoda bo'lgani kabi bizning respublikamizda ham sog'lom turmush tarzini shakllantirish hamma davrlardagidek muhim asosiy

jarayonlardan biri hisoblanadi va bu muammo ham butun dunyo davlatlaridagi kabi ijtimoiy muammo sifatida o'rganilgan. Bu borada bir qator muammolarni aniqlash va maqbul yechilarini topish maqsadida pedagog olimlarimiz tadqiqot ishlarini olib borib tavsiyalar berishmoqda. Aynan shu kabi mavjud muammolarni yechish uchun ham ta'lim – tarbiya ishlarini tashkil etishda pedagoglarimiz - yoshlar organizmining fiziologik xususiyatlariga asoslangan, gigiyena qoidalariga to'liq rioya qilingan holda ta'lim tizimini tashkil etishlarini taminlashdagi mavjud muammolarni hal qilsih pedagoglar oldida turgan dolzarb muammolardan biridir. Har bir muassasada faoliyat yurutayotgan Pedagoglar yoshlarning o'sish va rivojlanishi qonuniyatlarini bilishi, o'quvchi - yoshlarni yosh xususiyatlariga qarab aqliy va jismoniy ish bajara olishi qobiliyatlarini bilishi, tibbiy – gigenik qoidalariga rioya qilgan holda o'quv maskanlaridagi ta'lim – tarbiya ishlarini tog'ri yo'lga qo'yishlari asosiy masaladir. Bolalar salomatligini muhofaza qilish orqali, sog'lom turmush tarzini shakllantirish va natijada sog'lom avlodni tarbiyalash bu orqali o'quvchilarnig tibbiy – gigiyenik bilmlarni ham oshirishga erishishni ham kafolatlash mumkin.

Aslida alloh taolo inson zotini tabiatan sog'lom, aqliy salohiyatli va mukammal yaratadi. Ammo inson bundan to'g'ri foydalana olmasdan o'zi, qolaversa nosog'lom muhit bu mukammallikni biz Umumiy o'rta ta'lim muassasalarining Boshlang'ich sinf o'quvchilariga tabiatshunoslik fanlarida sog'lom turmush tarzini targ'ib qiluvchi va inson shaxsi salomatligiga oid turli mavzular kiritilgan bo'lib, ulardan 1-sinf tabiatshunoslik (Atrofimizdagi olam) darsligiga “ Sog'liqni saqla”, “ O'quvchining “kun” tartibi”, “ Mening dam olish kunim”, “ Ovqatlanish qoidalar”, ” Yashil dorixona” mavzulari kiritilgan bo'lib o'quvchilarga bu kabi mavzular orqali sog'lom turmush tarzi ko'nikmlari shakllantirilmoqda. Har bir sinfda o'quvchilarga alohida dasturlar asosida tashkil etiladi.

Hozirgi kunda yoshlarimizning salomatligi davlat ahamiyati darajasiga ko'tarilgan. Bola kunning ko'p qismini ta'lim muassasalarida o'tkazadilar. Ta'lim muassasalarida o'qish vaqti bolaning o'sish va rivojlanishiga katta va kuchli ta'sir ko'rsatadi. Bolalarda sosan ovqat hazm qilish va qon hosil qilish a'zolari kasalliklari, asab kasalliklari, yuqumli teri kasalliklari yetakchi o'rin egallaydi. Bu kasalliklarni oldini olish uhun esa Respublika bo'yicha ta'lim muassasalaridagi boshlang'ich sinf o'quvchilarining salomatliklari nazoratga olinmoqda. Bugungi kunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'zlarini tibbiy ko'rikdan 2883931 nafar, ya'ni 98,6% o'tgan bo'lib, shundan sog'lom bolalar 1057826 nafar, ya'ni 36,6% ni, kasal bolalar esa 1826105 nafar ya'ni 63% ni ko'rsatadi. Ushbu raqamlardan ko'rinib turibdiki sog'lom bolalarga qaraganda kasal bolalarning ko'rsatkichi yuqori. Hozirgi kunda o'qitishning samaradorligi o'quvchilarning aqliy faoliyatini oshirish xisobiga erishiladi. Ko'pchilik o'quv muassasalarida, ayniqsa fanlarni chuqurlashtirib o'qitilayotgan maktablar uchun doimiy psixoemotsional diqqatlilik, uyquning kamayishi, uzoq muddat o'tirish, harakat va toza havoda bo'lish vaqtining kamayishi holatlari xosdir. O'quv jarayoni salbiy omillarning ta'siri o'sayotgan organizmni asab, immun va boshqa tizimlarning moslashuv rezervlarining yomonlashuviga, funksional o'zgarishlar va surunkali o'choqlarning shakllanishiga olib keladi. O'qitish omillarining bolalar sog'ligiga salbiy ta'siri o'quvchilarga tibbiy xizmat ko'rsatishni takomillashtirishni talab qiladi. Ta'lim muassasalarida, ayniqsa maktablarda bolalar haftada 5-6 kun davomida 4 soatdan 6 soatgacha bo'ladilar. Bolalarni jamoa sifatida tashkillashtirish va ularni o'quv muassasasida uzoq muddat bo'lishi, butun o'qish davomida maqsadga yo'naltirilgan ommaviy profilaktik va sog'lomlashtirish dasturlarini samarali amalgam oshirish imkonini beradi. Ta'lim muassasalarida tibbiy ko'rik va sog'lomlashtirish jarayonlarini amalgam oshirish ma'muriyatni, tibbiy xodimlarni, pedagoglarni, ota – onalarning hamkorlikdagi faoliyatini nazarda tutadi. Umumta'lim maktabning birinchi

sinfida o'qitish rejimining o'ziga xos tomoni shundaki, bola maktab ostonasiga qadam qo'ygunga qadar fiziologik sistemalari, jismoniy va ruhiy holati ma'lum darajada rivojlangan bo'lishkerak. Bu bolaga maktab zimmasiga qo'yayotgan talablarni uddalashga yordam beradi. Maktabga yetarlicha tayyor bo'lmaslik ko'pincha organizm rivojlanishining orqada qolishiga emas, o'quv faoliyati jarayonida zo'riqishga, uchraydigan funktsiya va sistemalarning yetarlicha rivojlanmaganligiga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Т.С.Волосовец, В.А.Маркова, С.А.Аверина СТЭМ-образование детей дошкольного и младшего школьного возраста. М.БИНОМ..Лаборатория знаний 2019.
2. Эвдокимова Е.С. Технология проектирования в ДОУ Е.С.Эвдокимова. – М.: ТЦ Сфера, 2006. – 64 с.
3. Г.Богданович. Дополнительная общеразвивающая программа «Мульт-студия «Мой мир» Свердловская область, 2018 г.
4. Мастер-класс для педагогов «Создание мультфильмов вместе с детьми»
5. www. тдпу. уз
6. Kamolova, A., & Ergasheva, G. S. Q. (2022). Yosh avlodni tarbiyalashda xalq pedagogikasini manbalarining o'rganishning o'rganishning ilmiy-nazariy asoslari. *Science and Education*, 3(12), 590-592.
7. Kamolova, A. O. Q., & Husaynova, S. I. (2023). O'smirlar o'rtasida axloqsizlikni oldini olishda pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari. *Science and Education*, 4(2), 969-972.
8. Nishonova M.Ya., & Kamolova A.O. (2021). O'SMIRLARGA HUQUQIY BILIM BERISHDA KEYS STADI TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH. *Экономика и социум*, (8 (87)), 42-45.
9. Nishonova, M. Y., & Kamolova, A. O. (2021). USING CASE STADE TECHNOLOGY IN LEGAL EDUCATION FOR TEENAGERS. *Экономика и социум*, (8), 42-45.
10. Kamolova, A. O. Q. (2023). Pedagoglik kasbi boshqa hamma kasblarning poydevoridir. *Science and Education*, 4(5), 988-992.
11. qizi Kamolova, A. O. (2023). Pedagoglik kasbi boshqa hamma kasblarning poydevoridir. *Science and Education*, 4(5), 988-992.
12. Bannayev, M. S. (2022). O'zbeksitonda psixologik diagnostika va psixologik korreksion faoliyatni amalga oshirishdagi muammolar va yechimlar. *Science and Education*, 3(6), 701–703

**OILAVIY MUNOSABATLAR-BOLALARNING RIVOJLANISHIGA,
JAMIYATDAGI XATTI-XARAKATLARIGA VA SHAXSLAR ARO
MUNOSABATLARDAGI AXAMIYATI**

Tojiyeva Nilufar Tuxtaxo'jayeva
Namangan viloyati Chortoq tuman
Xalq ta'limi bo'limiga qarashli
48 - IDUM psixologi

Annotatsiya: Oila-jamiyatning bir bo'gini ekanligini unutmasligimiz va farzandlar tarbiyasi ham ayna oilada shakillanadi. Farzandlarimizning ilk ijtimoiylashuvi ham oilada amalga oshiradi. Oilada amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiya jarayonlari farzandlarning o'zaro munosabatlarining ilk kurtaklari oilada shakillanadi. Tarbiya jarayonlarini amalga oshirish jarayonida farzandlarimiz ongida elu yurtga, Vatanga muhabbat tuyg'ulari oilada, yashab turgan mahallada va uning atrofida mavjud ijtimoiy muhit orqali shakllantiramiz

Kalit so'zlar: Oila, oilaviy munosabatlar, Oila-jamiyat, Xalq pedagogikasi, qadryatlari va an'analarida, tarbiya, ijtimoiy-iqtisodiy, mahalla, farzand.

Ma'lumki, dunyodagi barcha xalqlarda milliy qadryatlar va kishilarning oilaga, oilaviy munosabatlarga, oiladagi farzandlar soniga, farzandlar tarbiyasiga bo'lgan munosabati bir hil emas. Mavjud munosabatlarning qanday namoyon bo'lishi har bir xalqning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot darajasi, diniy urf-odatlar va milliy qadriyatlari hamda milliy psixologiyasiga bog'liq ravishda namoyon bo'ladi.

Oilaviy munosabatlar bolalarning rivojlanishiga jamiyatdagi xatti-xarakatlariga va shaxslar aro munosabatlarga jamiyatning madaniyati va bola tarbiyasining xususiyatlariga, oilaning demografik tuzilishi ham katta ta'sir ko'rsatadi. Oilaning demografik tuzilishi oila turi va shaklini ifodalash bilan bir qatorda, oilaviy munosabatlarning miqdoriy tomonlarini o'rganishga xizmat qiladi.¹

Bundan tashqari oila jamiyatning ijtimoiy tuzilishini ham ko'rsatib beradi. Oilaning ijtimoiy turlarini quyidagilar belgilab beradi

- ishchi,
- ziyoli,
- aralash kabi oila turlarini ifodalaydi.

Bu esa oilaviy munosabatlarning sifat ko'rsatkichini aks ettiradi. Binobarin, oilaning ijtimoiy tuzilishi oila a'zolarining bilim darajasi, mehnat malakasi – uning demografik tuzilishiga, turmush madaniyatiga oilaviy munosabatlarning axloqiy takomilga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi.

Hozir respublikada oilaviy munosabatlarni aniqlash uchun oilalarni quyidagi shakllarga bo‘lib o‘rganish mumkin:

To‘liqligiga ko‘ra;

- to‘liq,
- noto‘liq,
- qayta tuzilgan nikoh;

Oila yoshiga ko‘ra:

- yosh oila,
- o‘rta yosh oila,
- yetuk oila.²

Oila-jamiyatning bir bo‘gini ekanligini unutmasligimiz va farzandlar tarbiyasi ham ayna oilada shakillanadi. Farzandlarimizning ilk ijtimoiylashuvi ham oilada amalga oshiradi. Oilada amalga oshiriladigan ta’lim-tarbiya jarayonlari farzandlarning o‘zaro munosabatlarning ilk kurtaklari oilada shakillanadi. Tarbiya jarayonlarini amalga oshirish jarayonida farzandlarimiz ongida elu yurtga, Vatanga muhabbat tuyg‘ulari oilada, yashab turgan mahallada va uning atrofida mavjud ijtimoiy muhit orqali shakllantiramiz. Yashayotgan jamiyatimizning ertangi kuni, tinch va obod bo‘lishi eng avvalo shu kichik jamiyatda o‘tib-kelayotgan yoslarimizga bog‘liq. Katta yoki kichik oila, uzoq yoki yaqin mahalla bo‘lishidan qat’iy nazar tarbiya yaxshi yo‘lga qo‘yilar ekan, shu oilada, shu mahallada shakillanadigan farzandlar ertangi kunga ishonch va kuch bilan shu jamiyatni gullab-yashnashi uchun barcha imkoniyatlarini ishga soladilar.

Oilada har bir bolaning odob-axloq va ta’lim-tarbiyasiga e’tibor berishimiz bu faoliyatning mas’uliyati esa qon-qonimizga singib ketgan eng asosiy burchlarimizdan biri.

Xalq pedagogikasi manbalari va xalqimizning boy qadryatlari va an’alarida “Bir bolaga yetti qo’shni ota-ona” degan ibratli maqollar afsona va rivoyatlar mavjud. Mana shu kabi maqollarning o’zi ham farzandlarimizning ta’lim-tarbiyasi, oilaparvarlik biz uchun nechog‘lik muhim ekanini bildiradi.

Psixologlarning ilmiy nazariy tadqiqotlari shuni ko‘rsatadi bolalarda shakillanadigan turli nomaqbul xatti xarakterlar va odatlar aynan oila, mahalla, qo‘ni qo‘shnilarning o‘zaro munosabatlari va ularning bevosita ishtiroklari natijasida kelib chiqadi. Pedagoglar tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar natijasi ham yuqorida aytilgan fikrlarni tasdiqlaydi.

Oilada shakillanadigan muhitning namoyon bo‘lishi ota-ona o‘z mas’uliyatlarini his qilishi bilan va farzandining xatti-harakatlari orqali barqaror bo‘ladi.

Bolalarning odobli bo‘lib ulg‘ayishi, ota-ona qarindoshlari yoru-do‘stlari bilan bir qatorda mahalla ham katta ibrat maktabi vazifasini o‘taydi. Farzand tarbiyasiga

befarq bo'lmagan hech bir ota-ona o'z xatti-harakatlari, yurish turishlari, muomalasi va boshqa harakatlari bilan o'zaro ta'sir almashishadi. Buning natijasida esa bolada olijanob fazilatlarni namoyon eta boshlaydi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki bola tabiatan atrof muhitda bo'layotgan voqea hodisalarga taqlidchan va kuzatuvchan bo'ladi. Shuning uchun uning atrofdagilari o'z odatlari bilan ba'zan o'zlari sezmagan holda ularga ta'sir qiladilar. Oilada mavjud ijtimoiy muhit oila a'zolar o'rtasida o'zaro qo'pol munosabatlar, ko'p yolg'on gapirish, yoqimsiz xatti-harakat bola tarbiyasiga salbiy ta'sir qiladigan nosog'lom xatti-harakatni shakilantirishga zamin bo'luvchi muhitni keltirib chiqaradi.

O'sib kelayotgan va jamiyatga endi asta sekinlik bilan qo'shilayotgan Bola ota-ona tomonidan qo'pol, dag'al so'zlar eshitib, kaltak yeb katta bo'lsa, bu uning jamiyat va hayotga bo'lgan munosabatlarini, kichik murg'ak bolaning tabiatiga salbiy ta'sir qiladi. Bu esa o'z navbatida oiladagi nosog'lom muhitda tarbiyalanayotgan boladan “ma'naviy kasal” insonlar shakllanadi.

Ilmiy izlanish va kuzatuvlarimga asoslanib shuni ma'lum qilamanki bola oilada ilk tarbiya kurtaklarini shakilantiradi va maktabdagi pedagog va psixologlarning ta'siri ularning bola tarbiyasidagi turli o'zgarishlar o'g'ishlarni oldini olishdagi amaliy faoliyatlarining tub negizini tashkil etadi.

Biz umumiy o'rta ta'lim muassasalarida tarbiya jarayonlarini kamchiliklarsiz va ilg'or tajribaga asoslanib amalga oshirsak ham Oilaviy tarbiya ijtimoiy tarbiyaga nisbatan bolalarning ruhiy olamiga, hissiyoti va tuyg'ulariga o'z ta'sir ko'rsatibgina qolmay bolaning kelajak hayotiga ham tasir etadi.

Taniqli pedagog A.S.Makarenko besh yoshgacha bo'lgan tarbiya bolaning shaxsiyati shakllanishida o'ta muhim ahamiyatga ega ekanini qayd etib o'tgan. Bu haqda u shunday deb yozgan: “...tarbiyaning bosh asosi besh yoshda nihoyasiga yetadi, demak, siz besh yoshgacha nima qilgan bo'lsangiz, bu tarbiyaviy jarayonning 90 foizini tashkil etadi, keyingi tarbiya esa qayta tarbiyalash negizida davom etadi”. Mana shu jarayonda bola tarbiyasiga o'ta e'tiborli bo'lish lozim.³

Yoshlarning qalbi va ongida sog'lom hayot tarzi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat-ehtirom tuyg'usini shakllantirishda, har jihatdan barkamol etib tarbiyalashda buyuk mutafakkir ajdodlarimiz merosi katta ahamiyat kasb etadi. Zero, hayotning asl mazmun-mohiyatini anglab yetishga o'z umri va salohiyatini bag'ishlagan allomalarimizning asarlarida sog'lom avlod tarbiyasi bilan bog'liq masalalarga alohida o'rin berilgan.

➤ Pedagog va psixolog mutaxassislarining tadqiqotlari va ilmiy izlanishlarida farzandlarimizning chiroyli odobidan umid qiladigan bo'lsak, avvalo ota-ona, uni muntazam ravishda husni xulq asosi bo'lgan muomala odobining quyidagi qirralari

bilan tanishtirib borishi va domiy nazorat muhim ekanini xis qilishlari alohida ta'kidlab o'tganlar :

- farzandingiz odamlar bilan muomalada shirinso'z, muloyim, bosiq va kamtar bo'lishiga e'tibor qarating;
- odamlar xursandchiligini baham ko'rish, g'am-anduhidan qayg'urish, mol-mulkiga xiyonat qilmaslik, yaxshilikka chorlab, yomonlikdan qaytarish husni xulq egalariga xos fazilatlarandir. Shuning uchun farzandingizga ana shu xislatlarni bolalikdan singdirish payida bo'ling;
- farzandingizga o'zgalar bilan muomala chog'ida boshqalarni g'iybat qilish, o'zgalarni mensimaslik, obro'si, boyligi yoki mansabiga qarab munosabat ko'rsatish ham odobsizlik ekanini uqtirib boring;
- yoshi ulug' kishilar, ustozlar bilan muomalada ularning ko'ziga tik boqmay, gaplarini jim tinglash, savollarigagina javob qaytarish, buyruqlarini sidqidildan bajarish ham bolalar qalbiga jo qilishga e'tibor bering.

Albatta bunda farzandning saviyasini inobatga olish muhim. Bolani biror-bir yutuqqa erishishida, natijani ko'rishga shoshmaslik kerak. Masalan ikki yoshgacha faqat shirin so'z bilan, erkalash orqali tarbiya qilinadi. Besh yoshgacha bola atrofni o'rganadi, asosiy ma'lumotni shu yosh oralig'ida egallaydi. Bu davrda biz ko'proq amaliy jihatdan namuna bo'lishga urinishimiz, sog'lom oilaviy muhitni yaratishimiz zarur bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kamolova, A., & Ergasheva, G. S. Q. (2022). Yosh avlodni tarbiyalashda xalq pedagogikasini manbalarining o'rganishning o'rganishning ilmiy-nazariy asoslari. *Science and Education*, 3(12), 590-592.
2. Kamolova, A. O. Q., & Husaynova, S. I. (2023). O'smirlar o'rtasida axloqsizlikni oldini olishda pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari. *Science and Education*, 4(2), 969-972.
3. Nishonova M.Ya., & Kamolova A.O. (2021). O'SMIRLARGA HUQUQIY BILIM BERISHDA KEYS STADI TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH. *Экономика и социум*, (8 (87)), 42-45.
4. Nishonova, M. Y., & Kamolova, A. O. (2021). USING CASE STADE TECHNOLOGY IN LEGAL EDUCATION FOR TEENAGERS. *Экономика и социум*, (8), 42-45.
5. Kamolova, A. O. Q. (2023). Pedagoglik kasbi boshqa hamma kasblarning poydevoridir. *Science and Education*, 4(5), 988-992.
6. qizi Kamolova, A. O. (2023). Pedagoglik kasbi boshqa hamma kasblarning poydevoridir. *Science and Education*, 4(5), 988-992.

7. Bannayev, M. S. (2022). O'zbekistonda psixologik diagnostika va psixologik korreksion faoliyatni amalga oshirishdagi muammolar va yechimlar. Science and Education, 3(6), 701–703
8. Bannayev, M. S. (2021). O'zbekistonda maktabgacha ta'lim va umumiy o'rta ta'lim muassasalarida psixologik xizmatning tashkil etish imkoniyati va muammolari. Science and Education, 2(7), 293–297.

**SUVEREN FONDLAR FAOLIYATI VA ULARNING MOLİYAVIY
MABLAG‘LARINI SAMARALI FOYDALANISHNING XORIJ TAJRIBASI**

Jumaniyazov Inomjon

Toshkent moliya instituti dotsenti

Aminov Sarvar

Toshkent moliya instituti magistranti

Annotatsiya. Mamlakatlar moliya tizimida byudjet diversifikatsiyasining roli, byudjet defitsitining oldini olish maqsadida rezerv fondlar tashkil etishning ahamiyati haqida so‘z boradi. Suveren investitsion fondlarning tashkil etilishi, ularning daromad manbaalari va xarajat yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Bir necha xorijiy davlatlar suveren investitsiya fondlari misolida O‘zbekistonda shu kabi fondlar faoliyatini samarali tashkil etish masalalari o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: suveren investitsiya fondlar, milliy rivojlanish fondlari, jahon moliyaviy inqirozi, muqobil manbaalar, BAA, Qozog‘iston, ADIA, MIK, Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi.

Agar oxirgi yillarda dunyoda ro‘y berayotgan voqea va hodisalarni tahlil qiladigan bo‘lsak, har qanday iqtisodiyot – xoh u rivojlangan bo‘lsin, xoh qashshoq – keskin burilishlar va favqulodda holatlarga tayyor turishi zarurati yuqori nuqtaga yetganini tushunishimiz mumkin. Turli xildagi epidemiyalar, tabiiy ofatlar, siyosiy nizolar mamlakatlarning iqtisodiga, uning tarmoqlariga qanchalik ta’sir o‘tkazishini yon atrofimizda bo‘layotgan holatlarda ham guvohi bo‘lmoqdamiz.

Shu kabi vaziyatlarda mamlakatda davlat byudjetidan tashqari, mustaqil fondning shakllantirilganligi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bilamizki, byudjet daromadlari va xarajatlari prognozlashtirish tamoyiliga asoslanadi. Biz yuqorida sanab o‘tgan holatlar esa, odatda, kutilmaganda ro‘y beradi. Bu esa kutilmagan xarajat degani. Favqulodda xarajatning istiqbolida reja qilingan xarajatlar uchun ajratilgan moliyaviy resurslar hisobidan amalga oshirishi, tabiiyki, zanjirli reaksiyani keltirib chiqaradi. Yil boshida ko‘zda tutilmagan bu kabi xarajatlar yil oxiriga kelib byudjetda sezilarli defitsit keltirib chiqarishi mumkin.

Ana shunday holatlarning oldini olish maqsadida jahonning deyarli barcha davlatlar moliyaviy strukturasi suveren investitsiya fondlar tashkil etilgan. Bu tendensiya ayniqsa 2008-2009-yillardagi jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozidan keyin ayniqsa rivojlandi. Iqtisodiyoti eng barqaror deb hisoblangan davlatlar ham tushunib yetishdiki, jahon miqyosidagi inqiroz nafaqat muayyan davlatlarga, balki integratsiyalashgan tizim orqali butun dunyo moliyaviy tizimiga zarba bera oladi. Garchi, suveren investitsion fondlar, dastlab, XX asrning 50-yillarida shakllana

boshlagan bo‘lsa ham, iqtisodiy fanlar doirasida o‘rganish obyekti sifatida aynan XXI asr boshlarida yuzaga chiqdi.

Adabiyotlar sharhi. Bugungi kunda jahon iqtisodiy adabiyotlar bazasi mustaqil fondlar haqidagi manbaalar bilan boyib bormoqda. Bir qator g‘arb olimlari fondlarning shakllanish tarixi, ularning strategiyalarining o‘ziga xos jihatlari, tashkiliy va boshqaruv tuzilmalari, qaror qabul qilish mexanizmlari, investitsion portfellarining jozibador tomonlari borasida bir qancha izlanish va tadqiqotlar olib borishgan (masalan: [2,3]). Aynan suveren investitsion fondlar faoliyatini tahlil qiluvchi, daromad va xarajatlar dinamikasini o‘rganib, statistik ma’lumotlar taqdim qiladigan muayyan sayt yoki adabiyot bugungi kunda mavjud emas. Shu sababli tadqiqotlar odatda mustaqil tadqiqot tashkilotlari yoki fondlar muassisi hisoblanadigan davlatlar moliya vazirliklari va markaziy banklari ochiq ma’lumotlari asosida olib boriladi. Suveren fondlar faoliyatiga muntazam qiziqish bildiradigan xalqaro konsalting kompaniyalari qatorida PriceWaterhouseCoopers [4,5], KPMG [6], Preqin [7], The City UK [8,9], PitchBook, Quantum Global Research Lab, eVestment kabilarni sanab o‘tishimiz mumkin. Shu o‘rinda Suveren Investitsion Fondlar Instituti (SWFI)ni alohida ta’kidlash joizki, 2007-yilda kichik bir tadqiqot markazi sifatida faoliyat boshlagan ushbu tashkilot bugungi kunda jahondagi yirik moliya markazlarida o‘z bo‘linmalariga ega investitsion fondlarning eng asosiy tadqiqotchisi sifatida faoliyat ko‘rsatmoqda. Ushbu tashkilot yangiliklar bazasi, fondlarning kvartal hisobotlari, jamg‘armalararo tranzaksiyalar tafsilotlari, fond boshqaruvchilari va investitsion maydon vakillari bilan muntazam uchrashuvlar tashkil etish kabi bir qator pulli xizmatlarni taklif etib kelmoqda.

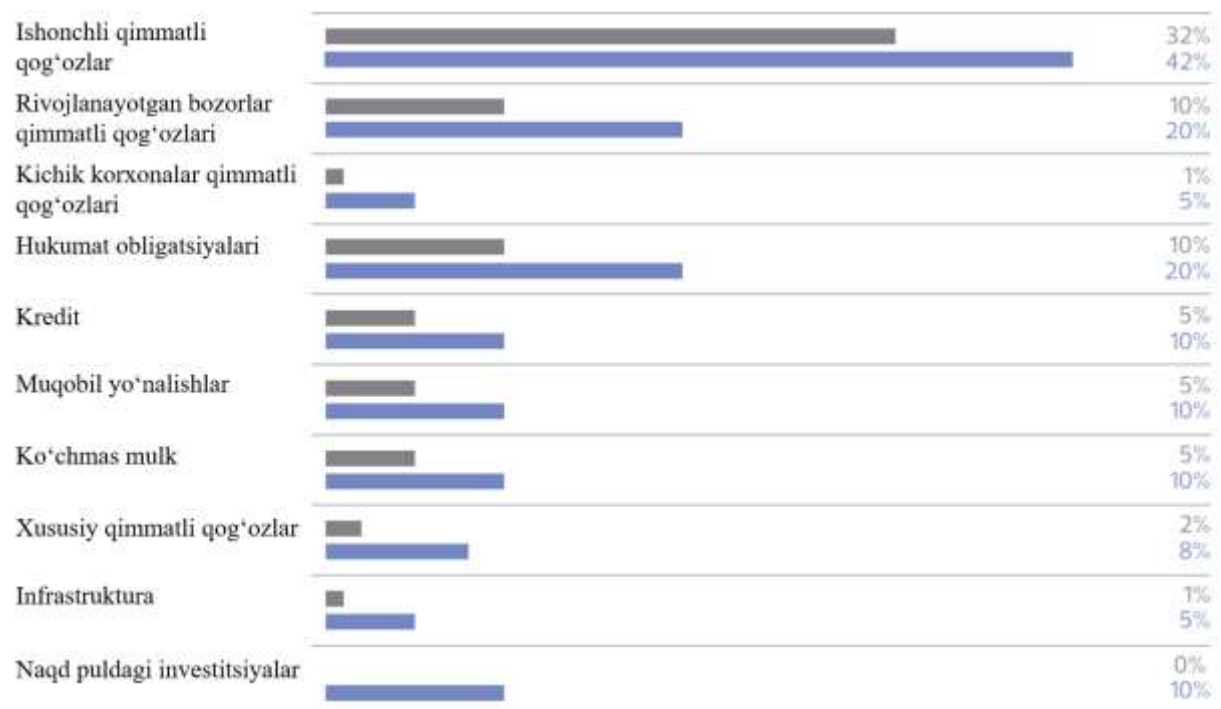
Akademik tadqiqotlar olib borishda ochiq manbaalar qatorida Suveren Investitsion Fondlar Xalqaro Forumi (IFSIF) ning doimiy nashrlarini sanab o‘tishimiz mumkin. 2009-yilda tashkil etilgan ushbu forumga bugungi kunda 30 dan ortiq fondlar a’zo hisoblanadilar. Yillik hisobotlarida forum ishtirokchilari bo‘lgan suveren fondlarning yil yakunlari va rivojlanish tendensiyalari, kelgusi yilga prognozlar bilan tanishib borish mumkin [10,11,12,13,14].

Suveren investitsion fondlar va ularnin faoliyati borasida milliy adabiyotlar bazasida ham bir qator salmoqli manbaalar bor deyishimiz mumkin.

Agar xorijiy davlatlar tajribasini o‘rganadigan bo‘lsak, suveren investitsion fondlar faoliyati bir qadar tizimli tashkil etilganini ko‘rishimiz mumkin. 1976-yilda BAA ning Abu Dabi amirligida tashkil etilgan Abu Dabi Investitsiya idorasi (keyingi o‘rinlarda ADIA) o‘z resurslarini uzoq muddatli investitsiyalarga yo‘naltiradi. Dunyoning bir qator rivojlangan mamlakatlarida, xususan, yetakchi moliya bozorlarida ishonchi vakil va menejerlariga ega bo‘lgan ushbu suveren fond 20 ga yaqin yo‘nalish va tarmoqlarga o‘z investitsiyalarini joylashtiradi. ADIA ning investitsion strategiyasi, eng avvalo, kutilayotgan bozor riskini minimallashtirishdan boshlanadi. Bu sohada

ushbu fond o‘z qadriyatlari borligi bilan boshqa suveren fondlardan ajralib turadi. Jahon tajribasida kuzatilgani kabi, ADIA, garchi Abu Dabi hukumati tomonidan tashkil etilgan bo‘lsa ham, moliyaviy jihatdan mustaqil hisoblanadi va davlat byudjeti mablag‘lariga da’vo qilmaydi. Bu esa fondning investitsion qararlarda erkinligini ta’minlaydi. Quyidagi grafik tasvirda ADIA ning investitsiya yo‘nalishlarini va ularga ajratiladigan resurslarning minimal va maksimal ulushini jami investitsion paketga nisbatini ko‘rishimiz mumkin. (1-rasm)

Rasmdan ko‘rishimiz mumkinki, ADIA, asosan, bozor riski minimal bo‘lgan, jahon moliya bozorida mo‘tadil o‘sish sur‘atlariga ega bo‘lgan qimmatliklarga investitsion e‘tiborini qaratgan. Xususan, rivojlangan korporatsiyalar qimmatli qog‘ozlari uchun jami investitsion portfelning kamida 32 foizi yo‘naltirilsa, bu proposiya bozor xavfi va portfel diversifikatsiyasini hisobga olgan holda 42 foizdan oshmasligi kerak. Fondning ko‘chmas mulk, turli xil kreditlar hamda muqobil investitsiya yo‘nalishlariga nisbatan qiziqishi unchalik ham yuqori emasligini guvohi bo‘lishimiz mumkin. Shuning barobarida, ADIA bozor riski yuqori bo‘lgan va hali sinovdan o‘tmagan xususiy kichik korxonalar, infratructura obyektlari va naqd pul ko‘rinishidagi sarmoyalarga o‘z resurslarini deyarli yo‘naltirmaydi. Yuqorida aytib o‘tganimizdek, ADIA ning investitsion stretegiyasi bozor risklarini minimallashtirish asosiga qurilgan. Bu esa, o‘z navbatida daromadlarning, garchi yuqori nisbatlarda bo‘lmasa ham, doimiy va mo‘tadil bo‘lishini ta’minlaydi.

1-rasm. ADIA ning investitsiya yo‘nalishlarini va ularga ajratiladigan resurslarning minimal va maksimal ulushini jami investitsion paketga nisbati

Suveren investitsiya fondlar faoliyatiga kuchli e‘tibor 2008-2009-yillardagi butunjahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozidan keyin, ayniqsa, juda oshdi. Garchi

inqirozni katta talofatlarsiz o'tkazgan bo'lsada, qo'shni Qozog'istonda ham inqiroz asoratlarini kamaytirish, rivojlanishning oldingi tendensiyasiga qaytish, qolaversa, kelajakda kutilishi mumkin bo'lgan inqirozning yangi to'lqiniga mamlakat moliya-iqtisod tizimini tayyor turishi zaruratini inobatga olgan holda 2012-yilda Qozog'iston Milliy banki huzurida “Milliy Investitsiya Korporatsiyasi” tashkil etildi. Korporatsiya Qozog'iston Respublikasi milliy jamg'armasining bir qismini, Qozog'iston Respublikasi Milliy bankining valyuta zaxiralarini, pensiya jamg'armalarini va Qozog'iston Respublikasi qonunchiligida belgilangan boshqa aktivlarni boshqarishga ixtisoslashgan moliyaviy tashkilot hisoblanadi. Sokin iqtisodiy muhit sharoitida Korporatsiya o'z daromadlarini Qozog'iston Milliy banki Ijroiya Kengashi tomonidan tasdiqlangan investitsiya strategiyasi asosida, risklarni minimallashtirgan holda muntazam oshirib bormoqda. Strategiyaga ko'ra, jami investitsiya portfelining 80 foizi global aksiyalar, 20 foizi esa global obligatsiyalarga yo'naltirilishi belgilab qo'yilgan. Bu esa fondning jahon moliya bozoriga integratsiya qilish maqsadi ustuvor ekanligini ko'rsatib turibdi. Suveren fondlarning tashkiliy tuzilmasida ham bir qancha xilma-xilliklar mavjud. Qaysidir davlatda bu kabi fondlar to'liq davlat nazorati va ta'sisligida tashkil etilsa, yana qaysidir davlatlarda jamg'armalar butunlay tijoriy shaklda – ulush va aksionerlik jamiyat shaklida tuziladi. Yuqorida fikr yuritganimiz, “Milliy Investitsiya Korporatsiyasi” ham asosan aksionerlar ulushlari hisobiga tashkil etilgan.

1-jadval

Milliy Investitsiya Korporatsiyasining 2022-yilgi buxgaltiya balansi. (mln. AQSH dollari)

Aktiv		Passiv	
Naqd va naqdga tenglashtirilgan aktivlar	2 956 525	Aksiya kapitali	40 000 000
Sotishga mo'ljallangan qimmatli qog'ozlar	653 950	Qo'shilgan kapital (<i>Sotish uchun mavjud moliyaviy aktivlarni qayta</i>)	53 625
So'ndirilishi kutilayotgan investitsiyalar	38 192 741		(-52 325)
Mol-mulk, ofis anjomlari va boshqalar	154 596	Taqsimlanmagan foyda	1 448 194
		Boshqa majburiyatlar	508 345
JAMI AKTIV	41 957 812	JAMI PASSIV	41 957 812

Ushbu jadvalda ko'rib turganimizdek, ushbu suveren fond o'z resurslarini minimal riskli aksiyalarga kiritgan. Bu esa, uncha katta bo'lmagan, biroq doimiy va kafolatlangan daromad manbayi hisoblanadi. Foyda summasining katta emasligini taqsimlanmagan foyda summasidan ham ko'rishimiz mumkin. Shuningdek, fond resurslarining katta qismi allaqachon qaysidir yo'nalishda investitsiya sifatida kiritib bo'lingan. Bundan ko'rinadiki, fondning investitsion siyosati o'z ichiga mablag'larni ishlatilmasdan turishi holati minimallashtirish bilan bevosita bog'liq. Ya'ni, pul bormi, investitsiyaga sarflanishi kerak.

Bugungi kunda yurtimiz hududida faoliyat yuritayotgan yagona suveren investitsion fond – Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi (keying o‘rinlarda TTJ) hisoblanadi. Jamg‘arma 2006-yilda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida tashkil etilgan bo‘lib, asosiy missiyasi sifatida iqtisodiyotning yetakchi, eng avvalo, ustuvor ahamiyatli tarmoqlarini modernizatsiya qilish va texnik jihatdan qayta jihozlash, mamlakatning dinamik, barqaror va muvozanatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga erishish, shuningdek, samarali tarkibiy va investitsiya siyosatini amalga oshirish bo'yicha loyihalar amalga oshirilishini ta'minlash kabilar belgilab berilgan. TTJ ning yurtimizda faoliyat ko'rsatayotgan boshqa maqsadli jamg'armalardan eng asosiy farqi – uning suverenligida va byudjet pog'onalaridagi mavqeyidadir. Maqsadli jamg'armalar daromadlari O‘zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksi va Soliq kodekslarida ko‘rsatilgan muayyan to‘lov va yig‘imlar - aynan soliq to‘lovchilar tomonidan to‘langan mablag‘lar hisobidan shakllansa, TTJ konsolidatsiyalashgan byudjet tarkibida davlat byudjeti bilan bir maqomda turadigan jamg‘arma o‘laroq, byudjet transfertlari va investitsiya resurslari hisobiga o‘z daromadlarini shakllantiradi. Agar, oddiy qilib tushuntirsak, TTJ davlatimizning “qora kunga asrab qo‘yadigan” pullaridan iborat fond hisoblanadi.

2-jadval

TTJ ning oxirgi uch yillikdagi xarajatlar tarkibi

TTJ ning moliyalashtirish yo'nalishlari (mln. AQSH dollari)	2020- yil	2021- yil	2022- yil
Yirik loyihalari (bank kredit liniyalari orqali)	640,0	645,9	243,5
To'g'ridan to'g'ri investitsiyalar	167,3	411,2	429,5
Boshqa xarajatlar	125,9	345,4	59,3
Depozitlar	7,4	72,6	-
Jami xarajatlar	940,6	475,1	732,3

2-jadvalda keltirilgan ma'lumotlarga qaraydigan bo'lsak, TTJ ning xarajatlari, asosan, 4 ta yirik guruhlariga ajratilgan. Yuqorida aytib o'tganimizdek, jamg'armaning o'z oldiga qo'ygan maqsadi, eng avvalo, mamlakatda iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishni barqarorligini ta'minlashdan iborat. Bunda eng ustuvor omil, shubhasiz, mamlakat YaIM ning katta ulushi yaratiladigan sanoat va qishloq xo'jaligi tarmoqlarini yetarli investitsiya oqimlari bilan ta'minlab turish hisoblanadi. Xorijiy investitsiyalar bilan bir

qatorda TTJ tomonidan ajratiladigan to'g'ridan to'g'ri investitsiyalar yoki tijorat banklari kredit liniyalari orqali yo'naltiriladigan sarmoyalar tabiiyki, doimiy o'sish sur'atini taminlashda muhim rol o'ynaydi.

To'g'ridan to'g'ri investitsiyalarining asosiy iste'molchilari sifatida yirik infratuzilma obyektlari "Hududiy elektr tarmoqlari" AJ, "O'zbekimiyosanoat" AJ, "O'zbekiston temir yullari" AJ, Suv xo'jaligi vazirligi kabilarni sanab o'tish mumkin. Birgina 2022-yilning o'zida bu obyektlarga jami 62,3 mln. AQSH dollari miqdorida investitsiya kirtildi. Bu esa ushbu sohalarida mavjud kamchilik va muammolarni bartaraf etishda, pirovardida aholiga qulaylik yaratishda ahamiyatlidir.

TTJ ning yuritimiz iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishdagi o'rnini inkor qilmagan holda aytishim mumkinki, tizimda e'tibor qaratilishi bo'lgan masalalar mavjud. Masalan, xorij tajribasida suveren investitsiya fondlari, asosan, moliya bozori qimmatliklariga investitsiya kiritishini inobatga olsak, bizning holatda, TTJ ning aholi turmush tarzini yanada yaxshilash maqsadida infratuzilma obyektlariga o'z resurslarini yo'naltirishi hali O'zbekistonda suveren fondlarning jahon tajribasi asosida faoliyat olib borish darajasiga ko'tarish uchun qilinadigan ishlar talaygina ekanligini ko'rsatadi. Buning uchun yetarli resurs va vaqt kerak, albatta. Biroq jozibador investitsiya muhiti yaratish evaziga hozirgi kunda TTJ bajarayotgan funksiyalarni xorijiy investitsiyalar hisobiga bartaraf etish va natijada o'zimizda tejalgan mablag'ni moliya bozori qimmatliklariga yo'naltirish orqali daromadlarni oshirish imkoniyatlari ko'rib chiqilsa maqsadga muvofiq bo'lardi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Jumaniyazov, I. T. (2021). The Progressive Foreign Experiments in the Activity of Sovereign Wealth Funds. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 109-116.
2. Jumaniyozov, I. (2018). Impact of Development Finance Institutions on Economic Growth: Implications for Reconstruction and Development Fund of Uzbekistan. *International Journal of Management Science and Business Administration*, 4(2), 84-88.
3. Jumaniyozov, I. (2020). ISSUES OF ENSURING THE TRANSPARENCY OF SOVEREIGN WEALTH FUNDS. *International Finance and Accounting*, 2020(5), 1.
4. Jumaniyazov, I. (2020). FOREIGN EXPERIENCE IN THE ACTIVITIES OF SOVEREIGN FUNDS. *International Finance and Accounting*, 2020(2), 1.
5. Jumaniyazov, I. T. (2021). Transparency Is A Key Indicator Of The Activity Of Sovereign Wealth Funds. *The American Journal of Management and Economics Innovations*, 3(05), 30-37.
6. Жуманиязов, И. Т. (2016). Основные задачи Фонда реконструкции и развития Республики Узбекистан. *Наука, образование и культура*, (7 (10)), 27-28.
7. Жуманиязов, И. Т. (2016). Направления использования средств Фонда реконструкции и развития Республики Узбекистан. *Economics*, (7 (16)), 28-29.

- 8.** Jumaniyazov, I. T. (2022). O'zbekistonda davlat moliya tizimidagi islohotlar va rivojlantirish istiqbollari. *Science and Education*, 3(5), 1637-1645.
- 9.** Inomjon Turaevich Jumaniyazov, & Bexruz Hazratov (2022). Foreign experience in the development of special economic zones in Uzbekistan. *Science and Education*, 3 (5), 1628-1636.
- 10.** Jumaniyazov Inomjon Turaevich, & Juraev Maqsud Annaqulovich (2022). Korxonalarda moliyaviy qarorlar qabul qilish va risklarni baholash usullari. *Science and Education*, 3 (5), 1646-1654.
- 11.** Jumaniyazov, I. T. (2019). The impact of Uzbekistan Reconstruction and development fund's expenditure on GDP growth. *Science, research, development № 16. Monografiya pokonferencyjna*.
- 12.** Jumaniyazov, I., & Xaydarov, A. (2023). The importance of social insurance in social protection. *Science and Education*, 4(1), 1033–1043. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/4941>
- 13.** Inomjon, J. (2023). GENDER BYUDJETLASHTIRISHDA DAVLAT MOLIYAVIY NAZORATINING O'RNI. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(6), 1187-1191.
- 14.** Бахронов, Ж., & Жуманиязов, И. (2023). Партиципатор бюджетлаштириш ва уни Ўзбекистонда қўллаш долзарблиги. *Science and Education*, 4(2), 1486–1493. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5234>
- 15.** Davlatboyeva, M. S. qizi, & Jumaniyazov, I. T. (2023). Yashil byudjetlashtirish va uni O'zbekistonda joriy etish istiqbollari. *Science and Education*, 4(2), 1509–1516. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5237>
- 16.** Jumaniyazov, I. T. (2019). Evaluation criteria for the efficiency of sovereign funds. *Global science and innovations 2019: Central Asia. In International scientific conference.–Nur-Sultan (Kazakhstan) (Vol. 340, pp. 226-229)*.
- 17.** Jumaniyazov, I. T. The significance of Uzbekistan reconstruction and development fund's financial capital on economic growth of Uzbekistan. *International Journal of Economics, Commerce and Management United Kingdom ISSN*, 2348, 0386.
- 18.** Jumaniyazov, I., & Mahmudov, M. (2022). Experience of foreign countries in attracting foreign investment. *Asian Journal of Research in Banking and Finance*, 12(5), 32-37.
- 19.** Jumaniozov, I. T., & Abdumannobov, A. M. (2020). MANAGING PUBLIC DEBT. In *Ключевые проблемы современной науки* (pp. 3-7).
- 20.** Jumaniozov, I. T., & Bakhodirkhujayev A.F. (2020). ISSUES AND CHALLENGES FOR THE IMPLEMENTATION OF MACROPRUDENTIAL POLICY IN UZBEKISTAN. In *Ключевые проблемы современной науки* (pp. 8-11).

РЕСПУБЛИКА ВА МАҲАЛЛИЙ БЮДЖЕТ ДАРОМАДЛАРИ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Жуманиязов Иномжон Тураевич

Тошкент молия институти доценти

Абдурайимов Воҳиджон Қаҳрамон ўғли

Тошкент молия институти магистранти

Аннотация: Мазкур мақолада республика ва маҳаллий бюджет даромадлари молиявий барқарорлигини таъминлашнинг долзарб масалалари ёритилган бўлиб, унда бюджет даромадлари барқарорлигини таъминлаш бўйича ҳукумат томонидан амалга оширилган ишларга тўхталиб ўтилган ва уларни такомиллаштириш юзасидан таклифлар берилган.

Калит сўзлар: Республика бюджети, маҳаллий бюджетлар, бюджет даромадлари, даромадлар базаси, ҳудудларни комплекс ривожлантириш, барқарор молиялаштириш, давлатнинг функция ва вазифалари, ҳудудлар инфраструктурасини ривожлантириш, йирик солиқ тушумлари.

Issues on stabilizing incomes of republican and local budgets

Abstract: The article highlights topical issues of ensuring the financial sustainability of republican and local budgets, focuses on the works eliminated by the government in recent years to ensure the financial sustainability of the republican and local budgets, and made proposals for their improvement.

Keywords: Republican budget, local budgets, budget revenues, revenue base, integrated development of regions, sustainable financing, functions and responsibilities of the state, development of regional infrastructure, large tax revenues.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026-йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони билан ишлаб чиқилган стратегия 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясининг мантикий давоми бўлиб, юртимиз тараққиётида янги саҳифа очиши билан аҳамиятлидир. Стратегия лойиҳасида белгиланган марраларга эришиш учун ҳар бир соҳада ислохотларни босқичма-босқич, иқтисодий барқарор ривожлантиришни таъминлаш мақсадида харажатларнинг ижтимоий йўналтирилганлигини сақлаб қолган ҳолда, давлат бюджетининг барча даражаларида мутаносиблигини, мувозанатни сақлаш, бюджетларнинг даромад қисмини мустаҳкамлашга йўналтирилган бюджетлараро муносабатларини такомиллаштириш бўйича бюджет солиқ сиёсатини оптималлаштиришни назарда тутган ҳолда бюджет тизимининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Маҳаллий бюджетлар даромадлари ва

давлат бюджетининг вилоят, туман ва шаҳар пул маблағлари жамғармасини ташкил этиб, унда даромадлар манбаалари ва улардан тушумлар миқдори, шунингдек молия йили мобайнида аниқ мақсадлар учун ажратиладиган маблағлар сарфи йўналишлари ҳамда миқдори назарда тутиладиган бюджет кодексидир. Маҳаллий бюджетлар даромадлари ва давлат бюджет харажатлари мамлакатда яратилган миллий даромаднинг тақсимланиши асосида ҳудудларда истиқомат этувчи аҳолига ва унинг натижаларини етказиб берувчи маҳаллий бюджетларнинг даромад қисмини мустаҳкамлашга йўналтирилади.

Давлат ўзининг функция ва вазифаларини амалга ошириш учун маълум бир харажатлар қилиши зарур бўлади ва уларни солиқлар ва йиғимлар орқали маблағларни тўплайдилар. Солиқлар иқтисодиётни бошқаришнинг асосий қуролларидан бири бўлганлиги боис мутахассислар доимий равишда солиқлар ялпи ички маҳсулотга нисбатан салмоғи ҳақида фикр ва мулоҳазалар юритадилар.

Мамлакатимизнинг турли ҳудудлари бўйлаб ижтимоий-иқтисодий вазиятнинг ўзгариши ҳамда иқтисодиётни янгилаш шароитида маҳаллий бюджетларнинг фаолиятини самарали ташкил этиш ва маҳаллий бюджетлар молиявий барқарорлигини янада ошириш давлат молиясини ислоҳ этишнинг енг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Ҳозирги кунда маҳаллий бюджетлар бошқарув тизимини ислоҳ қилиш ва оптималлаштириш масалалари бюджет қонунчилигини такомиллаштириш олдида турган муҳим вазифадир.¹

Маҳаллий бюджетлар тизими бутун мамлакат миқёсида кенг қўламли ижтимоий тадбирларни амалга оширувчи давлатнинг молиявий дастаги ҳисобланади. Маҳаллий бюджетлар орқали ҳудудларнинг даромадлари тармоқлараро, ҳудудлараро ҳамда ижтимоий қатламлараро қайта тақсимланади. Мазкур тақсимотнинг оқилона ташкил этилиши, самарали фаолияти қатъий бюджет интизомига риоя этилишига боғлиқдир.

Маҳаллий бюджетлар умумдавлат миқёсидаги иқтисодий ва ижтимоий вазифаларини амалга оширишда, биринчи навбатда, давлат маблағларини тақсимлаш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга. Улар маҳаллий ҳокимиятларнинг фаолият кўрсатишларида асосий молиявий манба бўлиб, давлатнинг ижтимоий-иқтисодий сиёсатини жойларда амалга оширишда асосий ролни ўйнайди.

Маҳаллий бюджетлар тизими маҳаллий талаб-эҳтиёжларни тўлароқ, қондиришни ҳамда давлатнинг марказлашган тартибда амалга оширадиган тадбирларнинг бажарилиши билан чамбарчас боғланган ҳолда ижро этишга

¹ Аллаяров С.Р., Кандахарова Ш.Н. ПЕРСПЕКТИВЫ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ В УПРАВЛЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ФИНАНСАМИ //СТОЛИЦА НАУКИ. – 2021. – Т. 3. – С.4.

имкон яратиб беради. Республика ва маҳаллий бюджетлари ўртасидаги муносабатларни, боғлиқлигини янада такомиллаштириш, шубҳасиз регионларни иқтисодий ривожлантириш, улар ўртасидаги иқтисодий номутаносибликка мумкин қадар барҳам беришдан иборат.

Бундан ташқари, маҳаллий бюджетларга тушумларнинг янги манбаларини қидириб топиш, солиқ ундиришнинг прогрессив тизимини жорий қилиш ва мавжуд солиқ тушумлари асосини такомиллаштириш соҳасида бир қанча ишлар амалга оширилган бўлсада бу ишларнинг ҳақиқий ҳолати ҳали тўлиқ ўрганилмаган.² Шу сабабли маҳаллий бюджетларнинг самарали шакллантириш масалаларини тадқиқ этиш ва таҳлил қилиш зарурдир. Юқорида таъкидлаб ўтилган масалалар мақоланинг долзарблигини белгилаб беради.

Худудий давлат бошқарув органлари молиявий тизимининг асосий таркибий қисми – бу маҳаллий бюджет ҳисобланади. Маҳаллий бюджетлар мамлакат молия тизимининг асосий соҳаси бўлиши билан бир қаторда маҳаллий органларнинг ўз олдига турган иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий функцияларини амалга оширишда молиявий ресурслар билан ҳам таъминлаб туради. Худудий бошқарув органлари фаолиятининг асосий молиявий негизи маҳаллий бюджетлар ҳисобланар экан уларга юклатилган вазифаларни самарали амалга оширилиши уларнинг молиявий маблағларга эга бўлиши билан боғлиқ.

Маҳаллий бюджетлар орқали ҳудудлар ижтимоий-иқтисодий ривожланиши молиявий маблағлар билан таъминлаб борилади. Шундай экан маҳаллий бюджет даромадлари ва харажатларини мувофиқлаштириш республика ва унинг ҳудудларининг ривожланишида муҳим аҳамият касб этади. Маҳаллий бюджет давлат бюджети иқтисодий категориясининг таркибий қисми ҳисобланади ва иқтисодий манода ҳудудий бошқарув органларининг ўз вазифа ва функцияларини бажаришини таъминлаш учун зарур бўлган давлатнинг марказлаштирилган пул маблағлари фондидир. Ҳукукий жиҳатдан еса маҳаллий бюджет бу маҳаллий бошқарув органларини вазифа ва функцияларини молиявий таъминлаш учун мўлжалланган пул маблағлари жамғармасини ташкил этиш ва сарфлашнинг қонун билан белгиланган шаклидир. Бюджет ҳукукий акт шаклига эга бўлиб, ваколатли ҳокимият органи томонидан қабул қилинади ва шу сабабдан у қонуний кучга эгадир.

Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларига мувофиқ “Маҳаллий бюджет – Давлат бюджетининг тегишли вилоят, туман, шаҳар пул маблағлари жамғармасини ташкил етувчи бир қисми бўлиб, унда даромадлар манбалари ва улардан тушумлар миқдори, шунингдек молия йили мобайнида аниқ мақсадлар учун ажратиладиган маблағлар сарфи йўналишлари ва миқдори назарда

² Аллаяров С. Р., Зайнитдинов С. М. Ў. Иқтисодий ўсишга таъсир кўрсатувчи омиллар ва уларнинг таснифи //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 1156-1169.

тутилади”. Маҳаллий бюджет ҳудудларнинг асосий молиявий режаси ҳисобланади ва тегишли ҳудуднинг иқтисодий-ижтимоий тараққиётининг барча соҳалари ва тармоқларини қамраб олади. Маҳаллий бюджет ҳар йили ишлаб чиқилади ва тасдиқланади ва у тегишли молия йили давомида ижро этилади. “Маҳаллий бюджетлар Ўзбекистон Республикаси давлат бюджети тузилишининг асосий қисми сифатида Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри ва 14 та вилоятдан иборат ҳудудлар бюджетларини мужассамлаштиради”

Ўз навбатида Қорақалпоғистон Республикаси бюджети Қорақалпоғистон Республикасининг республика бюджетини ҳамда республикага бўйсунувчи туманлар ва шаҳарлар бюджетларини ўз ичига олади. Вилоятларнинг бюджети вилоят бюджетини, вилоятга бўйсунувчи туманлар ва шаҳарлар бюджетларини ўз ичига олади.

Маълумки, давлат бюджети мамлакатда яратилган ялпи ички маҳсулот ва унинг таркибига кирувчи миллий даромаднинг қийматини қайта тақсимлашда иштирок этади. Бюджет даромадлари давлат марказлашган молиявий ресурсларининг бир қисми бўлиб, давлатнинг функцияларини бажариш учун зарурдир. Улар пул маблағлари фондларини шакллантириш жараёнида вужудга келадиган иқтисодий (молиявий) муносабатларни ўзида ифода этади ва турли даражадаги ҳокимият органларининг ихтиёрига келиб тушади.

Давлат бюджети даромадлари динамикаси

1-расм. Давлат бюджети даромадлари динамикаси³

Давлат бюджети даромадлари – давлат билан корхоналар, ташкилотлар, муассасалар ва аҳоли ўртасидаги давлат марказлашган пул фондининг шаклланиши юзасидан вужудга келадиган иқтисодий пул муносабатлари ҳисобланади.

1-жадвал.

Давлат бюджети даромадлари таркиби динамикаси⁴

³ Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги маълумотлари асосида тайёрланган.

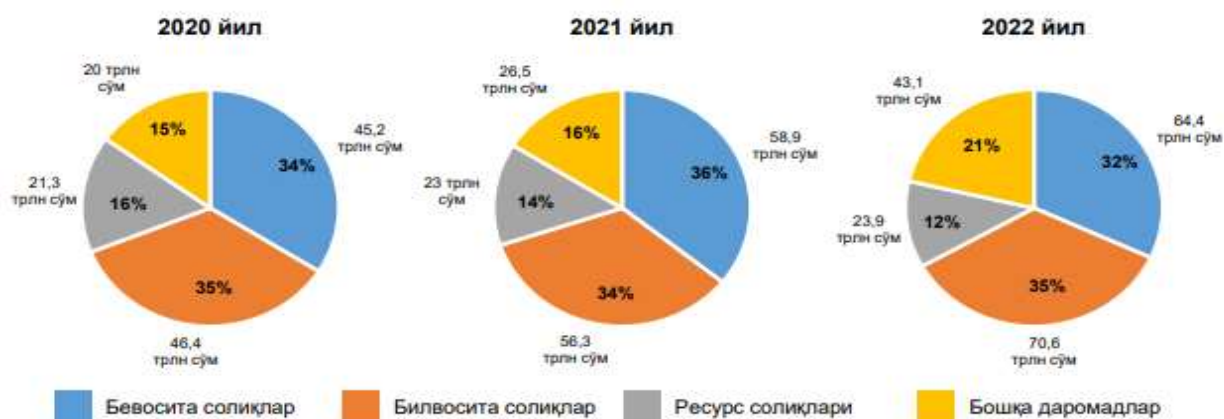
⁴ Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги маълумотлари асосида тайёрланган.

млрд сўм

№	Кўрсаткичлар	2020 йил			2021 йил			2022 йил		
		сумма	жами тушумга нисбатан, %	ЯИМдаги улуши, %	Сумма	жами тушумга нисбатан, %	ЯИМдаги улуши, %	сумма	жами тушумга нисбатан, %	ЯИМдаги улуши, %
	ЯИМ	602 551			734 588			888 342		
	Давлат бюджети даромадлари	132 938		22,1	164 799		22,4	202 043		22,7
1.	Бевосита солиқлар	45 207	34,0	7,5	58 930	35,8 ▲	8,0 ▲	64 447	31,9 ▼	7,3 ▼
2.	Билвосита солиқлар	46 428	34,9	7,7	56 290	34,2 ▼	7,7 ■	71 390	35,3 ▲	8,0 ▲
3.	Ресурс тўловлари ва мол-мулк солиғи	21 257	16,0	3,5	23 036	14,0 ▼	3,1 ▼	23 913	11,8 ▼	2,7 ▼
4.	Бошқа даромадлар ва солиқ бўлмаган тушумлар	20 046	15,1	3,3	26 542	16,0 ▲	3,6 ▲	42 293	21,0 ▲	4,8 ▲

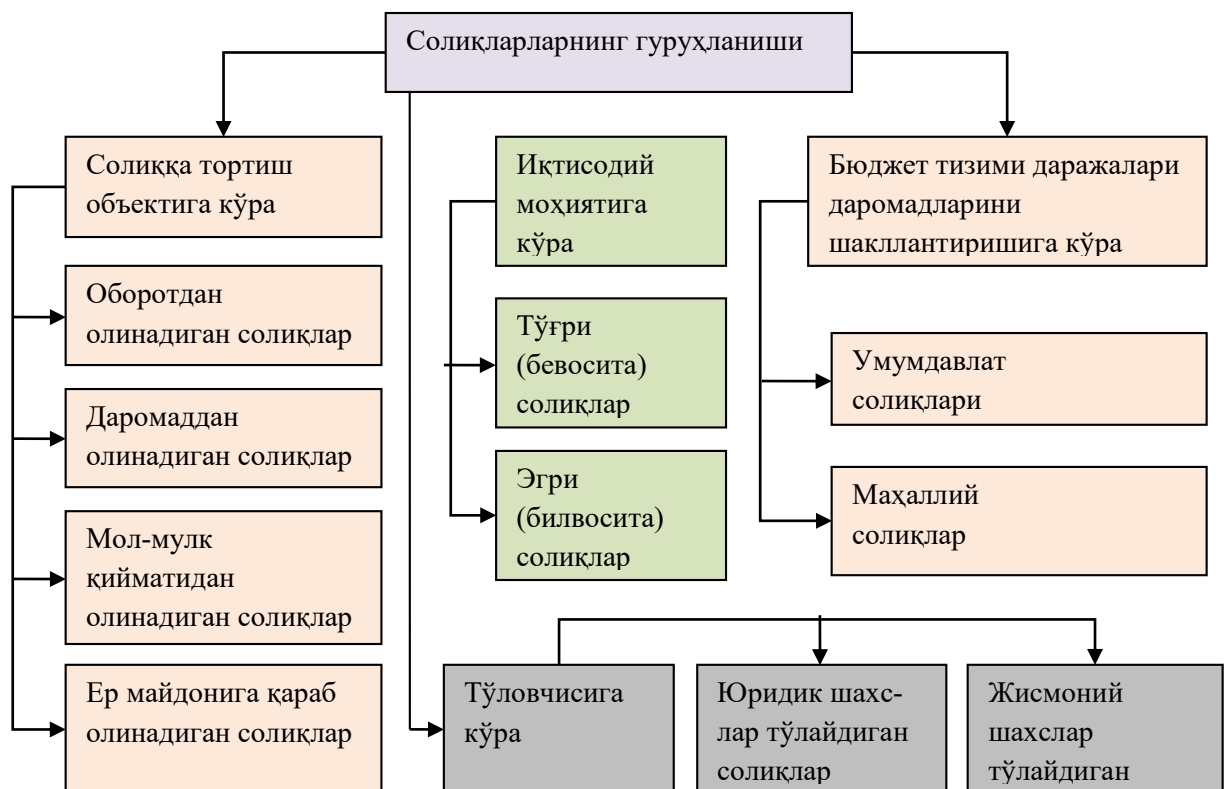
Иқтисодий моҳиятига кўра солиқлар эгри ва тўғри ёки бевосита ва билвостасолиқларга бўлинади. Тўғри солиқларни тўғридан-тўғри солиқ тўловчиларнинг ўзи тўлайди, яъни солиқнинг ҳукукий жиҳатдан тўловчиси ҳам, ҳақиқий тўловчиси ҳам битта шахс бўлади. Тўғри солиқ юкини бошқалар зиммасига ортиш ҳолати бу ерда бўлмайди. Бу солиқларга даромад ва мулкдан тўланадиган барча солиқлар киради.

2020-2022 йилларда давлат бюджети даромадлари тузилмаси

2-расм. Давлат бюджети даромадлари тузилмаси динамикаси⁵

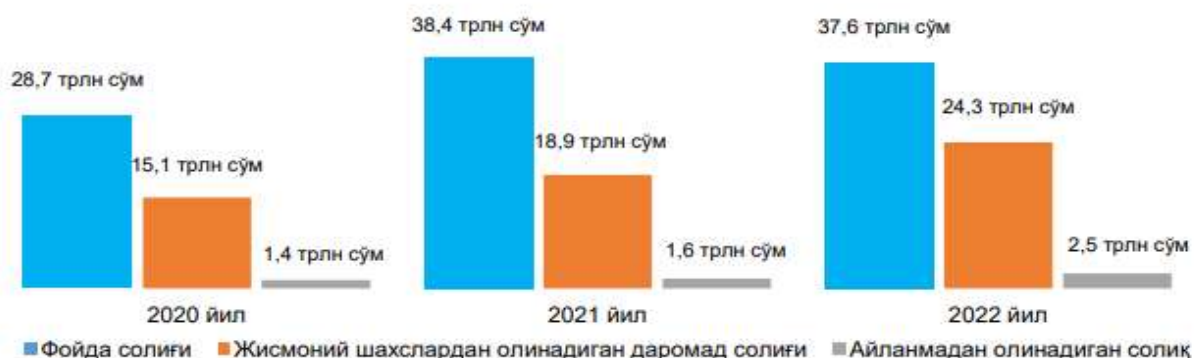
⁵ Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги маълумотлари асосида тайёрланган.

3-расм. Солиқларларнинг турли мезонларга кўра гуруҳланиши⁶

Ҳар бир ҳокимият идоралари ўзларининг бажарадиган муҳим вазифаларидан келиб чиқиб, ўз бюджетига ва уни таъминлайдиган солиқларга эга бўлиши керак. Республика ҳукумати умумдават миқёсида катта вазифаларни – мудофаа, миллий ҳавфсизликни таъминлаш, тартиб интизом инфратузилмасини яратиш, турли ижтимоий хизматларни молиялаштириш, фуқаролар ижтимоий ҳимоясини ташкил этиш ва бошқа бир қатор йирик вазифаларни бажаради.

2020-2022 йилларда бевосита солиқлар турлари бўйича тушумлар динамикаси

4-расм. Давлат бюджетига бевосита солиқлар динамикаси⁷

⁶Нурмухамедова Б. Давлат бюджети. Ўқув қўлланма. -Т.: "ИҚТИСОД-МОЛИЯ". 2018. 210-бет.

⁷ Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги маълумотлари асосида тайёрланган.

Умумдават солиқларининг муҳим хусусияти шундаки, республика бюджетига тушадиган солиқлардан маҳаллий бюджетлар даромадлилик даражасини тартибга солиб туриш мақсадида ажратмалар ажратилиши мумкин.

Солиқсиз даромадлар рўйхати ҳамма даражадаги бюджетлар учун ягона бўлиб, бюджет таснифи билан белгиланади ва ўз ичига қуйидагиларни олади:

1. Давлат ёки маҳаллий ҳокимият эгалигида бўлган мулкдан ёки хўжалик фаолиятидан олинган даромадлар, шу жумладан:

2. Давлат ёки маҳаллий ҳокимият эгалигида бўлган мулкни сотишдан олинган даромадлар, шу жумладан:

3. Давлат захираларини сотишдан олинган даромадлар.

4. Ер ва номоддий активларни сотишдан олинган даромадлар.

5. Давлатга қарашли бўлмаган манбалардан капитал трансфертлар тизимлари.

6. Жарима-жазоларни қўллаш, етказилган зарарни қоплаш, шу жумладан:

7. Ташқи иқтисодий фаолиятдан олинган даромадлар, шу жумладан:

8. Бошқа турли солиқсиз тушумлар.

Республика бюджети ва маҳаллий бюджетлар солиқсиз даромадларининг гуруҳланиши. Солиқсиз тўловлар республика бюджети ва маҳаллий бюджетлар даромадларида жамланади. Ушбу маҳаллий солиқ ва йиғимларнинг тўловчилар доираси, солиқ солиш объектлари, солиқ ва йиғимлар юзасидан енгиллик ва имтиёзлар, солиқ ва йиғимни ҳисоблаб чиқиш ва тўлаш тартиблари маҳаллий ҳокимият идораларининг бевосита ўзлари томонидан белгиланади.

3-жадвал.

Давлат бюджети даромадлари прогнози⁸

Кўрсаткичлар	2023 йил учун прогноз	2024 йил мўлжал	2025 йил мўлжал
ЖАМИ	224,7	249,4	275,7
<i>Ялпи ички маҳсулотга нисбатан, фоизда</i>	<i>22,7</i>	<i>21,7</i>	<i>20,8</i>
Бевосита солиқлар	75,1	85,0	97,1
<i>Ялпи ички маҳсулотга нисбатан, фоизда</i>	<i>7,6</i>	<i>7,4</i>	<i>7,3</i>
Фойда солиғи	43,1	46,5	50,9
Айланмадан олинадиган солиқ	3,5	4,2	5,1
Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи	28,4	34,3	41,2
Билвосита солиқлар	82,5	91,4	99,5
<i>Ялпи ички маҳсулотга нисбатан, фоизда</i>	<i>8,3</i>	<i>8,0</i>	<i>7,5</i>
Кўшилган қиймат солиғи	60,1	66,8	72,6
Акциз солиғи	15,9	17,8	19,8
Божхона божи	6,5	6,8	7,1
Ресурс солиқлари	26,2	27,7	29,2
<i>Ялпи ички маҳсулотга нисбатан, фоизда</i>	<i>2,7</i>	<i>2,4</i>	<i>2,2</i>
Мол-мулк солиғи	4,9	5,2	5,6
Ер солиғи	5,3	5,8	6,3
Ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ	14,9	15,4	15,8
Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ	1,2	1,3	1,5
Бошқа даромадлар	40,9	45,2	49,9
<i>Ялпи ички маҳсулотга нисбатан, фоизда</i>	<i>4,1</i>	<i>3,9</i>	<i>3,8</i>

Солиқсиз тўловлар ҳудудий белгисига кўра: умумдават миқёсидаги ва маҳаллий тўловларга; шаклланиш усулига кўра: мажбурий ва ихтиёрий; жамланиш усулига кўра: давлат бюджетида ёки бюджетдан ташқари жамланадиган турларга бўлинади.

Туманларга бўлинадиган шаҳарнинг бюджети шаҳар бюджетини ва шаҳар таркибига кирувчи туманлар бюджетларини ўз ичига олади. Туманга бўйсунадиган шаҳарлари бўлган туманнинг бюджети туман бюджетини ва туман бўйсунувидаги шаҳарлар бюджетларини ўз ичига олади.

Маҳаллий бюджетнинг ҳудудлар иқтисодиётини ривожлантиришдаги енг муҳим аҳамияти шундаки ҳудудлар иқтисодиётининг реал секторини молиявий қўллаб қувватлайди, стратегик аҳамиятга эга бўлган ва иқтисодиётнинг йетакчи тармоқлари тизимидаги корхоналарни молиявий соғломлаштириш ва ишлаб чиқаришни жонлантириш, ҳудудлар инфраструктурасини ривожлантириш, иш ва хизматлар кўрсатиш каби соҳаларни рағбатлантирувчи вазифасини ўтайди.

⁸ https://admin.openbudget.uz/media/post_attachments/2023_2025

Мамлакатимизда бюджет тизими тараққиётининг ҳозирги босқичи давлатнинг яхлит бюджет ва ижтимоий сиёсатининг манфаатлари муштараклигини таъминлаш асосидаги ўта масъулиятли вазифаларни самарали бошқарилиши талаб етмоқдаки, ушбу вазифанинг икки жиҳатини ажратиб кўрсатиш муҳимдир. Биринчидан, давлат ижтимоий сиёсатининг жойлардаги ижобий ижроси ёки ҳудудий иқтисодиёт муаммолари кескинлашувининг олдини олинишидир, иккинчидан маҳаллий бюджетлар ҳуқуқ ва мажбуриятларининг кенгайиб бориши шароитида шунга мос тарзда улар имкониятларини яхшилашнинг зарурлигидир.

Ушбу ҳар икки жиҳатнинг ўзаро боғлиқ тарзда биргаликда олиб борилиши мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг ҳозирги кундаги ўта муҳим муаммосини ижобий ҳал етишга имкон беради.

Ўзбекистон Республикасида маҳаллий бюджетларни шакллантиришнинг ва тартибга солишнинг ҳуқуқий асослари шакллантирилган бўлиб, улар давлат молиясини ишлоҳ қилишнинг муҳим сегменти сифатида такомиллаштириб боришмоқда. Маҳаллий бюджетларга хос бўлган хусусиятларнинг намоён бўлиши, улардан миллий даромадни ҳудудий даражада тақсимлаш ва қайта тақсимлаш ҳамда бу жараёнларни тартибга солиш механизми сифатида фойдаланиш фақат инсон фаолияти жараёнидагина мумкин бўлади. Бу бюджет механизмида ўз аксини топади. Бюджет механизми давлат бюджет сиёсатини амалга оширишнинг дастак ва воситалари йиғиндиси бўлиб, давлат томонидан ташкил етилади ва бюджет муносабатларини давлат олдида турган ижтимоий-иқтисодий вазифаларни бажаришга ёнaltiришга хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикасида маҳаллий бюджетларни шакллантириш ва ишлатишнинг ҳуқуқий асосларини Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикаси “Бюджет кодекси”, Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси, Божхона Кодекси, “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида”ги, “Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари тўғрисида”ги ва бошқа қонунлар, Низомлар ҳамда турли ҳуқуқий ҳужжатлар ташкил қилади.

Мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида маҳаллий молия тизими ҳамда маҳаллий бюджетлар барқарорлигини таъминлаш ва бюджет сиёсатини тўғри ташкил етиш нечоғли зарурлигини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим. Диёримизда туб ислохотлар янада чуқурлашаётган ҳозирги вақтда ижтимоий ҳаётимизнинг барча соҳаларида бўлгани каби молия ва бюджет соҳасида ҳам чуқур ўзгаришларни амалга ошириш давр талабидир.⁹

⁹ Аллаяров С. Теоретическое исследование оптимальной фискальной и денежно-кредитной политики для стимулирования экономического роста // Научный журнал финансов и бухгалтерского учета. – 2018. – Т. 9. – № 8. – С. 206-212.

Бизнинг фикримизча, Республика ва маҳаллий бюджет мамлакат миллий хўжалигини молиявий жиҳатдан тартибга солиш, бюджет даромадларини режалаштириш ва бюджетдан молиялаштириш жараёнларини самарали ташкил етишда долзарб вазифани бажаради.

Барча даражадаги бюджетлардаги йирик солиқ тушумларининг улуши юқори бюджетдан белгиланади. Бунда маҳаллий бюджетга кейинги йиллардаги тушумларни белгилаш имкони бўлмайди. Чунки бу кўрсаткич вақт ўтиши билан ўзгариши мумкин. Масалан, туманда ишлаб чиқариш корхоналари ва ишлаб чиқариш ҳажми кўпайиб, улар тўлаган солиқлар салмоғи ҳам ортса, келаси йилда ажратма солиқ базаси кенгайгани ҳисобига камайтиради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01.2022 йилдаги “2022-2026-йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони
2. Т.Маликов, Н.Ҳайдаров. Бюджет: тизими, тузилмаси, жараёни. 2007
3. Аллаяров С.Р., Кандахарова Ш.Н. ПЕРСПЕКТИВЫ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ В УПРАВЛЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ФИНАНСАМИ //СТОЛИЦА НАУКИ. – 2021. – Т. 3. – С.
4. Қобулов Х. А. Худуд солиқ салоҳиятини баҳолашнинг фундаментал масалалари //Ссиенсе анд Эдусатион. – 2021. – Т. 2. – №. 12. – С. 914-926.
5. У.Ўроқов. Ўзбекистон Республикасининг бюджет кодекси: моҳияти, аҳамияти ва афзалликлари. “Молия” журнали 2014 йил, 1-сон.
6. Jumaniyazov, I. T. (2021). The Progressive Foreign Experiments in the Activity of Sovereign Wealth Funds. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 109-116.
7. Jumaniyozov, I. (2018). Impact of Development Finance Institutions on Economic Growth: Implications for Reconstruction and Development Fund of Uzbekistan. International Journal of Management Science and Business Administration, 4(2), 84-88.
8. Jumaniyozov, I. (2020). ISSUES OF ENSURING THE TRANSPARENCY OF SOVEREIGN WEALTH FUNDS. International Finance and Accounting, 2020(5), 1.
9. Jumaniyazov, I. (2020). FOREIGN EXPERIENCE IN THE ACTIVITIES OF SOVEREIGN FUNDS. International Finance and Accounting, 2020(2), 1.
10. Jumaniyazov, I. T. (2021). Transparency Is A Key Indicator Of The Activity Of Sovereign Wealth Funds. The American Journal of Management and Economics Innovations, 3(05), 30-37.

11. Жуманиязов, И. Т. (2016). Основные задачи Фонда реконструкции и развития Республики Узбекистан. Наука, образование и культура, (7 (10)), 27-28.
12. Жуманиязов, И. Т. (2016). Направления использования средств Фонда реконструкции и развития Республики Узбекистан. Economics, (7 (16)), 28-29.
13. Jumaniyazov, I. T. (2022). O'zbekistonda davlat moliya tizimidagi islohotlar va rivojlantirish istiqbollari. Science and Education, 3(5), 1637-1645.
14. Inomjon Turaevich Jumaniyazov, & Bexruz Hazratov (2022). Foreign experience in the development of special economic zones in Uzbekistan. Science and Education, 3 (5), 1628-1636.
15. Jumaniyazov Inomjon Turaevich, & Juraev Maqsud Annaqulovich (2022). Korxonalarda moliyaviy qarorlar qabul qilish va risklarni baholash usullari. Science and Education, 3 (5), 1646-1654.
16. Jumaniyazov, I. T. (2019). The impact of Uzbekistan Reconstruction and development fund's expenditure on GDP growth. Science, research, development № 16. Monografiya pokonferencyjna.
17. Jumaniyazov, I., & Xaydarov, A. (2023). The importance of social insurance in social protection. Science and Education, 4(1), 1033–1043. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/4941>
18. Inomjon, J. (2023). GENDER BYUDJETLASHTIRISHDA DAVLAT MOLIVAVIY NAZORATINING O'RNI. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(6), 1187-1191.
19. Бахронов, Ж., & Жуманиязов, И. (2023). Партисипатор бюджетлаштириш ва уни Ўзбекистонда қўллаш долзарблиги. Science and Education, 4(2), 1486–1493. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5234>
20. Davlatboyeva, M. S. qizi, & Jumaniyazov, I. T. (2023). Yashil byudjetlashtirish va uni O'zbekistonda joriy etish istiqbollari. Science and Education, 4(2), 1509–1516. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5237>
21. Jumaniyazov, I. T. (2019). Evaluation criteria for the efficiency of sovereign funds. Global science and innovations 2019: Central Asia. In International scientific conference.—Nur-Sultan (Kazakhstan) (Vol. 340, pp. 226-229).
22. Jumaniyazov, I. T. The significance of Uzbekistan reconstruction and development fund's financial capital on economic growth of Uzbekistan. International Journal of Economics, Commerce and Management United Kingdom ISSN, 2348, 0386.

23. Jumaniyazov, I., & Mahmudov, M. (2022). Experience of foreign countries in attracting foreign investment. Asian Journal of Research in Banking and Finance, 12(5), 32-37.

24. Jumaniyozov, I. T., & Abdumannobov, A. M. (2020). MANAGING PUBLIC DEBT. In Ключевые проблемы современной науки (pp. 3-7).

25. Jumaniyozov, I. T., & Bakhodirkhujayev A.F. (2020). [ISSUES AND CHALLENGES FOR THE IMPLEMENTATION OF MACROPRUDENTIAL POLICY IN UZBEKISTAN](#). In Ключевые проблемы современной науки (pp. 8-11).

O‘RTA MUDDATLI DAVR UCHUN FISKAL STRATEGIYANI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

I. T. Jumaniyazov

Toshkent moliya instituti dotsenti

A. Islomov

Toshkent moliya instituti magistranti

Annotatsiya: Moliyaviy siyosat mamlakatning iqtisodiy o‘shish trayektoriyasini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Yaxshi rejalashtirilgan byudjet strategiyasi mamlakatning iqtisodiy barqarorligini oshirishi, davlat investitsiyalarini ko‘paytirishi va fuqarolarning turmush darajasini oshirishi mumkin. Biroq, yaxshi fiskal strategiyani amalga oshirish siyosiy iroda, ijtimoiy konsensus, makroiqtisodiy omillar va institutsional tuzilmalar kabi ko‘plab omillarga bog‘liq. Ushbu maqolada biz o‘rta muddatli davr uchun fiskal strategiyani takomillashtirish istiqbollarini tahlil qilamiz.

Tayanch so‘zlar: Fiskal strategiya, o‘rta muddatli davr uchun fiskal strategiya, byudjet strategiyasi, moliyaviy strategiya, fiskal siyosat va soliq-byudjet siyosati.

Kirish. Yaxshi rejalashtirilgan moliyaviy strategiya iqtisodiy o‘shish, ijtimoiy farovonlik va fiskal barqarorlikni ta‘minlashning qisqa va uzoq muddatli maqsadlariga javob berishi kerak. Hukumatlar xarajatlarni kamaytirish, daromadlarni ko‘paytirish va davlat xizmatlariga ustuvorlik berish orqali moliyaviy intizomga intilishlari kerak. Ular farovonlik dasturlari, subsidiyalar va infratuzilma xarajatlarini soliqlar, bojlar va boshqa tushumlar orqali daromadlarning oshishi bilan muvozanatlashi kerak. Koronavirus pandemiyasi tufayli aksariyat mamlakatlarning hozirgi moliyaviy ssenariysi qiyin. Dunyo bo‘ylab hukumatlar hozirgi vaqtda mavjud bo‘lgan qoniqarsiz iqtisodiy sharoitlarni qo‘llab-quvvatlash uchun sog‘liqni saqlash, ijtimoiy ta‘minot va biznesga sarflanadigan xarajatlarni oshirdi. Biroq, bunday misli ko‘rilmagan xarajatlar byudjet taqchilligining kengayishiga, qarzning yalpi ichki mahsulotga nisbati oshishiga va inflyatsiya xavfiga olib keldi. Bundan tashqari, davlat qarzining o‘shish tendentsiyasi o‘rta muddatli iqtisodiy o‘shish istiqbollariga ta‘sir qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Hukumatlar infratuzilma, texnologik taraqqiyot, ta‘lim va sog‘liqni saqlash sohalariga sarmoya kiritishi kerak. Bunday investitsiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, ishbilarmonlik faolligini rag‘batlantiradi va turmush darajasini oshiradi. Davlat investitsiyalari ham ish o‘rinlari yaratilishini kuchaytirishi mumkin, bu esa iqtisodiyotdagi talabni yanada oshiradi va barqaror o‘shishga yordam beradi. Daromadlarni safarbar qilish davlat xarajatlarini moliyalashtirish va tashqi qarzga bog‘liqlikni kamaytirish uchun juda muhimdir. Biroq, ko‘pgina mamlakatlar soliqdan bo‘yin tovlash va undan qochish, zaif soliq ma‘muriyati va cheklangan soliq bazasi tufayli daromadlarni jalb qilishda

qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Shu sababli soliq solinadigan bazani kengaytirish, soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish, soliq imtiyozlari va imtiyozlarini qisqartirish orqali daromadlarni jalb qilishni kuchaytirish zarur.

Moliyaviy siyosat, pul-kredit siyosatidan tashqari, davlatning iqtisodiyotda distribyutor sifatidagi faoliyatining nihoyatda muhim tarkibiy qismidir. Hukumatning quroli sifatida fiskal siyosat bir qancha maqsadlarga ega. Birinchi maqsad - yalpi talab darajasini va shunga mos ravishda yalpi ichki mahsulotni barqarorlashtirish. Shunda davlat makroiqtisodiy muvozanatni saqlashi kerak, bu esa iqtisodiyotdagi barcha resurslardan samarali foydalanilgandagina muvaffaqiyat qozonishi mumkin. Natijada davlat budjeti parametrlarini tekislash bilan birga narxlarning umumiy darajasi ham barqarorlashadi.[1]

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolani tayyorlashda o'rta muddatli davr uchun fiskal strategiya, fiskal siyosat, takomillashtirish yo'llari va istiqbollari bo'yicha amaliy ma'lumotlar tahlil qilindi. Barcha foydalanilgan ma'lumotlar amaldagi qonun hujjatlari va Markaziy bankning statistik ko'rsatkichlari asosida tahlil qilindi. Maqolada guruhlashtirish, taqqoslash va tarkibiy tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar: Fiskal siyosat deganda hukumatning iqtisodiyotni boshqarish uchun soliq va xarajatlardan foydalanishi tushuniladi. Puxta ishlab chiqilgan soliq-byudjet siyosati iqtisodiyotni barqarorlashtirish, iqtisodiy o'sishni oshirish, ish o'rinlari yaratish va ijtimoiy farovonlikni oshirishga yordam beradi. Biroq, soliq-byudjet siyosati byudjet taqchilligi, inflyatsiya va qarzlarning to'planishi kabi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

O'rta muddatli istiqbolga mo'ljallangan byudjet prognozi Moliya vazirligi tomonidan boshqa mas'ul davlat organlari bilan birgalikda ushbu qonunda belgilangan fiskal tamoyillar va qoidalarga muvofiq ishlab chiqiladi.

O'rta muddatli byudjet prognozi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- makroiqtisodiy prognoz;
- fiskal siyosat;
- makrobyudjet prognozi;
- xarajatlar prognozi.[2]

Hukumatlar o'zlarining soliq tizimlarini qayta ko'rib chiqishlari, subsidiyalarni ratsionalizatsiya qilishlari va muhim bo'lmagan xarajatlarni bartaraf etishlari kerak. Haddan tashqari byurokratiya, qog'ozbozlik va tadbirkorlik yo'lidagi to'siqlarni olib tashlash kerak, bu esa innovatsiyalar va o'sishni to'xtatadi. Hukumatlar byudjet taqchilligini pasaytirish va uzoq muddatda fiskal barqarorlikni saqlash bo'yicha to'g'ri muvozanatni topishi kerak. Obligatsiyalar chiqarish, to'lovlar miqdorini qayta tuzish va foiz stavkalarini monitoring qilish kabi qarzlarni samarali boshqarish strategiyalari davlat qarzi darajasini barqarorlashtirishi mumkin. O'rta muddatli davr uchun barqaror

iqtisodiy o‘rishni ta‘minlaydigan, qashshoqlikni kamaytiradigan va ijtimoiy tenglikni ta‘minlaydigan samarali soliq-byudjet siyosatini ishlab chiqish zarur.

Ko‘p yillik moliyaviy tizim uzoq muddatli byudjet maqsadlarini belgilash, davlat xarajatlarini ustuvorlashtirish va yillik byudjetlarni o‘rta muddatli maqsadlar bilan bog‘lashga yordam beradigan rejalashtirish vositasidir. Bunday asos hukumatga davlat qarzini barqaror boshqarish, fiskal taqchillikni nazorat qilish va davlat moliyasini boshqarishni takomillashtirishga yordam beradi. Bu yondashuv ba‘zi davlatlar, jumladan Kolumbiya, Janubiy Afrika va Yangi Zelandiya tomonidan qo‘llanilib, ijobiy natijalar berdi.

1-jadval

2019-2022 yillarga mo‘ljallangan ishlab chiqarish tarkibi va real YaIM o‘rish sur‘atlari [3]

	2019 y kutilgan	2020 y bashorat	2021 y bashorat	2022 y bashorat	2020 -2022- yillar uchun o‘rtacha
Joriy narxlarda YaIM (million so‘m)	600587, 4	667062, 0	708363, 8	756572, 8	
- Qishloq xo‘jaligi	11,3	10,8	10,8	10,6	10,7
- sanoat	18,8	18,6	18,2	18,7	18,5
- qurilish	9,1	9,3	9,7	9,9	9,6
- xizmatlar	46,7	47,2	47,3	46,5	47,0
- mahsulot va importga sof solliqlar	14,1	14,1	14,1	14,2	14,1
YaIMnin g real o‘rish sur‘ati (%)	4,0	5,0	3,4	4,7	4,4
Kumtor konini qazib oluvchi korxonalar bundan	3,8	5,6	4,1	4,0	4,6

mustasno YaIM					
------------------	--	--	--	--	--

So‘nggi choraklarda iqtisodiy o‘shishning barqaror yuqori dinamikasi kuzatilmoqda. Talab tomonining asosiy omili nisbatan o‘rtacha investitsiya faolligi bilan yalpi iste‘molning o‘shishi bo‘ldi. 2022-yil yakuni bo‘yicha YaIM o‘shish sur‘ati Markaziy bankning oktabr oyidagi prognoziga yaqin shakllanib, 5,7 foizni tashkil etdi.

Joriy yilda fiskal rag‘batlantirishning nisbiy mo‘tadilligi kutilayotganiga qaramay, oldingi 3 yildagi yuqori byudjet taqchilligining yalpi talabga kechiktirilgan ta‘siri hali ham muhimligicha qolmoqda.[4]

Moliya vazirligi tomonidan o‘rta muddatli istiqbolga mo‘ljallangan fiskal strategiya ishlab chiqilmoqda. Hujjatga quyidagilar kiradi:

- makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar prognozlari;
- solliq va byudjet siyosatining asosiy yo‘nalishlari;
- solliq-byudjet siyosati asosida hisoblangan jamlanma byudjetning daromadlari va xarajatlari prognozlari;

•kelgusi moliya yili uchun byudjet xarajatlari prognozi va shu asosda keyingi 2 yil uchun hisoblangan maqsadli ko‘rsatkichlar;

•Davlat byudjetining birlamchi profitsiti yoki birlamchi taqchilligi prognozlari.[5]

Davlat qarzi darajasi ko‘plab mamlakatlar uchun tobora ortib borayotgan tashvishga sabab bo‘lmoqda. Davlat qarzining yuqori darajasi makroiqtisodiy beqarorlikka olib kelishi mumkin, iqtisodiy o‘shishni pasaytiradi va kelajakdagi zarbalarni bartaraf etish uchun hukumatning fiskal maydonini cheklaydi. Shu bois davlatlar uchun davlat qarzining barqarorligini ta‘minlaydigan strategiyani ishlab chiqish juda muhim. Bu qarzning aniq maqsadini qabul qilishni, qarz olishning samarali investitsiyalarga yo‘naltirilishini ta‘minlashni va qarzning shaffofligi va boshqaruvini yaxshilashni o‘z ichiga olishi mumkin.

2-jadval

2019-2022 yillar uchun ijtimoiy ko‘rsatkichlar [3]

	2019 y kutilgan	2020 y bashorat	2021 y bashorat	2022 y bashorat
Hozirgi aholining o‘rtacha yillik soni (ming kishi)	6189,4	6319,3	6458,4	6600,4
Qashshoqlik (aholiga nisbatan%)	22,2	22,0	21,8	21,5
Aholi jon boshiga YaIM, AQSh dollari	1389,8	1490,9	1527,6	1578,8

Ish bilan band aholi (ming kishi)	2403,9	2428,0	2452,3	2479,2
Aholining pul daromadlari, mlrd.	432,4	454,9	479,4	506,7
O‘rtacha oylik ish haqi, so‘m.	17100,5	17955,5	18835,4	19682,9
Real o‘sish sur‘ati (%)	102,8	100,7	100,1	100,1

Tarkibiy jihatdan muvozanatlashgan byudjetlarga qaytish davlat moliyasining barqarorligini ta’minlaydi, investorlarning ishonchini va davlatga bo‘lgan ishonchini saqlab qoladi. Koalitsiya hukumati modernizatsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun uchalasiga ham kerak bo‘ladi. Inflyatsion kutilmalar kuchaygan davrda fiskal barqarorlik va yuqori mahsuldorlikni oshirish o‘zaro maqsadlardir.[6]

Xulosa va takliflar: Xulosa qilib aytganda, barqaror iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy farovonlik va fiskal barqarorlikni oshirish uchun o‘rta muddatli davrga mo‘ljallangan samarali fiskal strategiyaga ega bo‘lish zarur. Hukumatlar fiskal intizom muhitini yaratishi, davlat investitsiyalarini ko‘paytirishi, fiskal islohotlarni o‘tkazishi va davlat qarzini sinchkovlik bilan boshqarishi kerak. Shunday qilib, hukumatlar investorlarga ishonchni ta’minlashi, yangi ish o‘rinlarini yaratishi, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishi va fuqarolarning turmush darajasini oshirishi mumkin. O‘rta muddatli davrga mo‘ljallangan moliyaviy strategiyani takomillashtirish qarz barqarorligi, daromadlarni safarbar etish va davlat xarajatlarini samarali tashkil etish kabi muammolarni hal qiluvchi kompleks va barqaror yondashuvni talab qiladi. Ko‘p yillik moliyaviy bazani qabul qilish, daromadlarni safarbar etishni kuchaytirish, davlat xarajatlari samaradorligini oshirish va inson kapitaliga investitsiyalarni ustuvorlashtirish soliq-byudjet siyosati samaradorligini oshirish mumkin bo‘lgan istiqbollardandir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
2. https://www.norma.uz/novoe_v_zakonodatelstve/fiskalnaya_strategiya_i_vy_ravnivayushchie_meybyudjetnye_transferty
3. https://forbes.kz//life/opinion/novaya_fiskalnaya_strategiya_dlya_germ
4. <https://cbu.uz/ru/monetary-policy/refinancing-rate/press-releases/84678>
5. <https://cyberleninka.ru/article/n/nalogovaya-politika-na-srednesrochnyy-period-optimizatsiya-lgot-i-stimulirovanie-investitsiy>
6. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/157292>
7. [Jumaniyazov, I. T. \(2021\). The Progressive Foreign Experiments in the Activity of Sovereign Wealth Funds. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 109-116.](#)

8. [Jumaniyozov, I. \(2018\). Impact of Development Finance Institutions on Economic Growth: Implications for Reconstruction and Development Fund of Uzbekistan. International Journal of Management Science and Business Administration, 4\(2\), 84-88.](#)
9. [Jumaniyozov, I. \(2020\). ISSUES OF ENSURING THE TRANSPARENCY OF SOVEREIGN WEALTH FUNDS. International Finance and Accounting, 2020\(5\), 1.](#)
10. [Jumaniyazov, I. \(2020\). FOREIGN EXPERIENCE IN THE ACTIVITIES OF SOVEREIGN FUNDS. International Finance and Accounting, 2020\(2\), 1.](#)
11. [Jumaniyazov, I. T. \(2021\). Transparency Is A Key Indicator Of The Activity Of Sovereign Wealth Funds. The American Journal of Management and Economics Innovations, 3\(05\), 30-37.](#)
12. [Жуманиязов, И. Т. \(2016\). Основные задачи Фонда реконструкции и развития Республики Узбекистан. Наука, образование и культура, \(7 \(10\)\), 27-28.](#)
13. [Жуманиязов, И. Т. \(2016\). Направления использования средств Фонда реконструкции и развития Республики Узбекистан. Economics, \(7 \(16\)\), 28-29.](#)
14. [Jumaniyazov, I. T. \(2022\). O'zbekistonda davlat moliya tizimidagi islohotlar va rivojlantirish istiqbollari. Science and Education, 3\(5\), 1637-1645.](#)
15. [Inomjon Turaevich Jumaniyazov, & Bexruz Hazratov \(2022\). Foreign experience in the development of special economic zones in Uzbekistan. Science and Education, 3 \(5\), 1628-1636.](#)
16. [Jumaniyazov Inomjon Turaevich, & Juraev Maqsud Annaqulovich \(2022\). Korxonalarda moliyaviy qarorlar qabul qilish va risklarni baholash usullari. Science and Education, 3 \(5\), 1646-1654.](#)
17. [Jumaniyazov, I. T. \(2019\). The impact of Uzbekistan Reconstruction and development fund's expenditure on GDP growth. Science, research, development № 16. Monografiya pokonferencyjna.](#)
18. [Jumaniyazov, I., & Xaydarov, A. \(2023\). The importance of social insurance in social protection. Science and Education, 4\(1\), 1033–1043. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/4941>](#)
19. [Inomjon, J. \(2023\). GENDER BYUDJETLASHTIRISHDA DAVLAT MOLYAVIY NAZORATINING O'RNI. Новости образования: исследование в XXI веке, 1\(6\), 1187-1191.](#)
20. [Бахронов, Ж., & Жуманиязов, И. \(2023\). Партисипатор бюджетлаштириш ва уни Ўзбекистонда қўллаш долзарблиги. Science and Education, 4\(2\), 1486–1493. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5234>](#)
21. [Davlatboyeva, M. S. qizi, & Jumaniyazov, I. T. \(2023\). Yashil byudjetlashtirish va uni O'zbekistonda joriy etish istiqbollari. Science and](#)

Education, 4(2), 1509–1516. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5237>

22. [Jumaniyazov, I. T. \(2019\). Evaluation criteria for the efficiency of sovereign funds. Global science and innovations 2019: Central Asia. In International scientific conference.–Nur-Sultan \(Kazakhstan\) \(Vol. 340, pp. 226-229\).](#)

23. [Jumaniyazov, I. T. The significance of Uzbekistan reconstruction and development fund's financial capital on economic growth of Uzbekistan. International Journal of Economics, Commerce and Management United Kingdom ISSN, 2348, 0386.](#)

24. [Jumaniyazov, I., & Mahmudov, M. \(2022\). Experience of foreign countries in attracting foreign investment. Asian Journal of Research in Banking and Finance, 12\(5\), 32-37.](#)

25. [Jumaniyozov, I. T., & Abdumannobov, A. M. \(2020\). MANAGING PUBLIC DEBT. In Ключевые проблемы современной науки \(pp. 3-7\).](#)

26. [Jumaniyozov, I. T., & Bakhodirkhujayev A.F. \(2020\). ISSUES AND CHALLENGES FOR THE IMPLEMENTATION OF MACROPRUDENTIAL POLICY IN UZBEKISTAN. In Ключевые проблемы современной науки \(pp. 8-11\).](#)

O'ZBEKISTONDA DAVLAT BOSHQARUV ORGANLARI ISH HAQI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Aminov Asror

DMXM-5k guruh,

Toshkent moliya instituti

Jumaniyozov Inomjon

Toshkent Moliya institute dotsenti

Annotatsiya. O'zbekiston respublikasida organlarning ish haqqi tizimi muhim ahamiyat kasb etashi va xodimlarning bunga bo'lgan munosabatlarini ham o'zgarishi bundan tashqari bundagi ayrim muommolar va ularning yechimlari yaqqol tasvirlab berilgan. Shuningdek maqolada davlat organlarining mehnatiga haq to'lash tizimi faoliyatining xalqaro amaliyotining tahliliy sharhi keltirilgan. Davlat boshqaruvining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, davlat boshqaruv organlarini rag'batlantirishning turli usullari taqdim etiladi, ulardan foydalanish zarurati xususiy sektor bilan raqobat tufayli yuzaga keladi, shuningdek markazlashtirish darajasi va qiymatlar farqiga bog'liq ish haqi yuzaga kelishi muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Davlat boshqaruv organlari, ish haqi, davlat xizmatlari.

Аннотация. В Республике Узбекистан система оплаты труда органов приобретает все большее значение, а также меняется отношение к ней сотрудников, четко описываются некоторые проблемы и пути их решения. Также в статье представлен аналитический обзор международной практики системы оплаты труда государственных органов. С учетом специфики государственного управления представлены различные методы мотивации органов государственного управления, необходимость их использования возникает в связи с конкуренцией с частным сектором, а также возникновением заработной платы в зависимости от уровня централизации и разницы в значениях обсуждаются.

Ключевые слова: Органы государственного управления, заработная плата, государственные услуги.

Annotation. In the Republic of Uzbekistan, the salary system of the bodies is gaining importance and the attitude of the employees towards it is also changing, some problems and their solutions are clearly described. Also, the article provides an analytical review of the international practice of the system of payment for the work of state bodies. Taking into account the specific features of public administration, various methods of motivating public administration bodies are presented, the need to use them arises due to competition with the private sector, as well as the occurrence of salaries depending on the level of centralization and the difference in values are discussed.

Keywords: State management bodies, wages, state services.

Kirish.

Mustaqillik davri mobaynida O‘zbekiston davlat tizimida muhim o‘zgarishlar ro‘y berdi va faol rivojlanishda davom etmoqda. Xususan, parlament va siyosiy partiyalarning rolini mustahkamlash, davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish, davlat xizmatining tashkiliy-huquqiy asoslarini rivojlantirish, shuningdek, sud-huquq tizimini yanada isloh qilishni ta‘minlaydigan 2017-2021 - yillarda O‘zbekiston Respublikasi rivojlanishining besh ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakat strategiyasini qabul qilish bilan bog‘liq o‘zgarishlar ayniqsa sezilarli bo‘ldi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda davlat boshqaruvi organlari ish haqi tizimini samaradorligini oshirish bo‘yicha ham bir qator islohotlar amalga oshirildi. Uch yil davomida ijtimoiy-iqtisodiy sohaning ustuvor yo‘nalishlarini jadal rivojlantirish bo‘yicha 30 dan ortiq konsepsiya va strategiya qabul qilindi. Kelgusi besh yil davomida yuqori iqtisodiy o‘shishni ta‘minlash bo‘yicha muhim vazifalar belgilandi.

Davlat boshqaruvi organlari ish haqi tizimidagi o‘zgarishlar har bir sohalaridagi islohotlar muvaffaqiyatining garovidir.

Ish haqi mehnat qilish huquqi bo‘lib xizmat qiladi. Bu Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining bir qismi sifatida tan olingan insonning asosiy huquqidir. Mehnat huquqi O‘zbekiston Konstitutsiyasida mustahkamlab qo‘yilgan bo‘lib, aholi bandligini ta‘minlash va mehnat sharoitlarini yaxshilash bo‘yicha hukumat tomonidan turli dasturlar joriy etilgan.

O‘zbekistonda hukumati iqtisodiy o‘shishni qo‘llab-quvvatlash va qashshoqlikni kamaytirish uchun ish o‘rinlari yaratish va tadbirkorlikni rag‘batlantirish muhimligini tan oladishimiz kerak. So‘nggi paytlarda hukumat tomonidan xorijiy sarmoyalarni jalb qilish, ishbilarmonlik muhitini yaxshilash, fuqarolar uchun yangi ish o‘rinlari yaratish borasida ko‘plab islohotlar amalga oshirilmoqda.

Bundan tashqari, O‘zbekiston mehnat sharoitlari, eng kam ish haqi, ishchilarning uyushish va jamoaviy bitimlar tuzish huquqlari kabi masalalarni hal qiluvchi bir qator xalqaro mehnat standartlarini taklif qilgan. Shuningdek, mamlakatda ish joylarida gender tengligini ta‘minlash va bolalar mehnatiga barham berish bo‘yicha turli chora-tadbirlar qabul qilingan.

Umuman olganda, O‘zbekistondagi “Ish Haqi” konsepsiyasi hukumatning mehnat qilish uchun qulay muhit yaratish va barcha fuqarolarning mazmunli bandlik imkoniyatlaridan foydalanishini ta‘minlash majburiyatini anglatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Ish haqi tizimini nazariy va amaliy jihatlarini xorijlik iqtisodchi olimlar A.Aleksandrov, A.Arkipov, Yu.Axvlediani, V.Belix, I.Balabanov, S.Beryozina, A.Vagner, F.German, B.Gomellya, E.Krosita lar tomonidan tadqiq etilgan.

Mamlakatimizda ish haqqi va uning davlat boshqaruv organlarida rivojlanishining yo‘nalishlari iqtisodchi olimlar M.Asqarova, G.Axunova, H.Boyev, T.Boymurotov, O.Jo‘rayev, Sh.Imomov, M.Mirsodiqov, A.Nurullayev, Y.Tursunov, M.Xodjayeva, A.Shermuhamedov, X.Shennayev, R.Husanov, A.Yadgarovlar ning ilmiy ishlarida tahlil qilingan.

Tadqiqotda qo‘llanilgan metodikaning tavsifi. Tadqiqot jarayonida statistik, analitik, qiyosiy, kuzatuv, iqtisodiy tahlil va boshqa usullarni o‘z ichiga oladi.

Tadqiqot usullari. Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati ushbu maqolada O‘zbekistonda davlat organlari ish haqqini kuzatish va boshqarish usullariga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalardan mamlakatimizda sug‘urta faoliyatini takomillashtirishda hamda uning yangi imkoniyatlarini izlab topishda keng foydalanish ushuni imkon yaratadi va davlat dasturlarini ishlab chiqishda foydalanish mumkinligi bilan izohlanadi.

Tahlil va natijalar. 2022 yil yakunlariga ko‘ra, O‘zbekistondagi o‘rtacha oylik nominal ish haqi 3 mln 892 ming so‘mni tashkil etib, (o‘tgan yilning mos davrida 3 mln 214 ming so‘m bo‘lgan) 2021 yil mos davriga nisbatan o‘shish sur‘ati 21,1 foizni tashkil qilgan. Bu haqda Statistika agentligi ma‘lum qilmoqda.

1-rasm. O‘rtacha oylik ish haqi dinamikasi¹

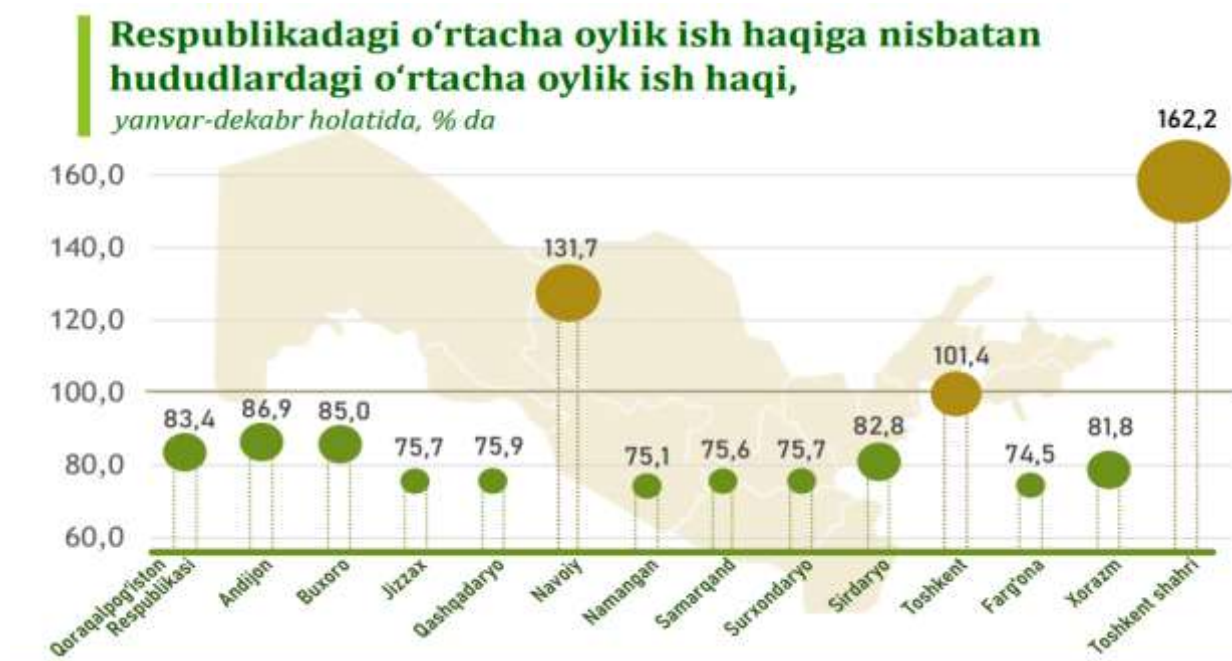
Hududlar kesimida o‘rtacha oylik ish haqining eng yuqori miqdori Toshkent shahri (6 mln 314 ming), Navoiy (5 mln 125 ming) va Toshkent viloyatida (3 mln 946 ming), eng kam miqdori esa Farg‘ona (2 mln 900 ming), Namangan(2 mln 924 ming) va Samarqand (2 mln 944 ming) viloyatlarida qayd etilgan.

¹ <https://kun.uz/uz/news/2023/01/30/ozbekistonliklarning-ortacha-oylik-maoshi-qancha>

2-rasm. O‘rtacha oylik ish haqi hududlar kesimida²

Hisobot davrida faqatgina uchta ma‘muriy hududda (Toshkent shahri, Toshkent va Navoiy viloyatlari) nominal ish haqining darajasi respublikadagi o‘rtacha darajadan yuqori bo‘lib, qolgan barcha hududlarda bu ko‘rsatkich respublika darajasidan turli miqdorda past shakllangan.

3-rasm. Respublikada o‘rtacha oylik ish haqiga nisbatan hududlar darajasi³

² <https://kun.uz/uz/news/2023/01/30/>

³ <https://kun.uz/uz/news/2023/01/30/>

2022 yilning yanvar-dekabr oylarida hududlar bo'yicha o'rtacha oylik nominal hisoblangan ish haqining eng yuqori o'sish sur'atlari Toshkent shahrida (28,2 foiz), Xorazm (23,1 foiz), Andijon (22,6 fioz), Surxondaryo (22 foiz), Samarqand (21,7 foiz) hamda Namangan viloyatlarida (20,6 foiz) kuzatilgan.

Maoshlar oshgani ortidan, hududlar kesimidagi tengsizlik kuchayib bormoqda. Masalan, 2021 yilda eng boy va eng kambag'al hududlardagi o'rtacha ish haqidagi farq 2 barobar bo'lgan bo'lsa (Toshkent/Surxondaryo), 2022 yilda bu ko'rsatkich 2,18 barobarga yetgan (Toshkent/Farg'ona).

Ma'lumot uchun, hisobot davridagi o'rtacha oylik ish haqi ko'rsatkichini shakllantirishda qishloq xo'jaligi va kichik tadbirkorlik sub'yektlari hisobga olinmagan.

O'tgan yil yakunlariga ko'ra, sohalar kesimida eng yuqori o'rtacha oylik ish haqi miqdori:

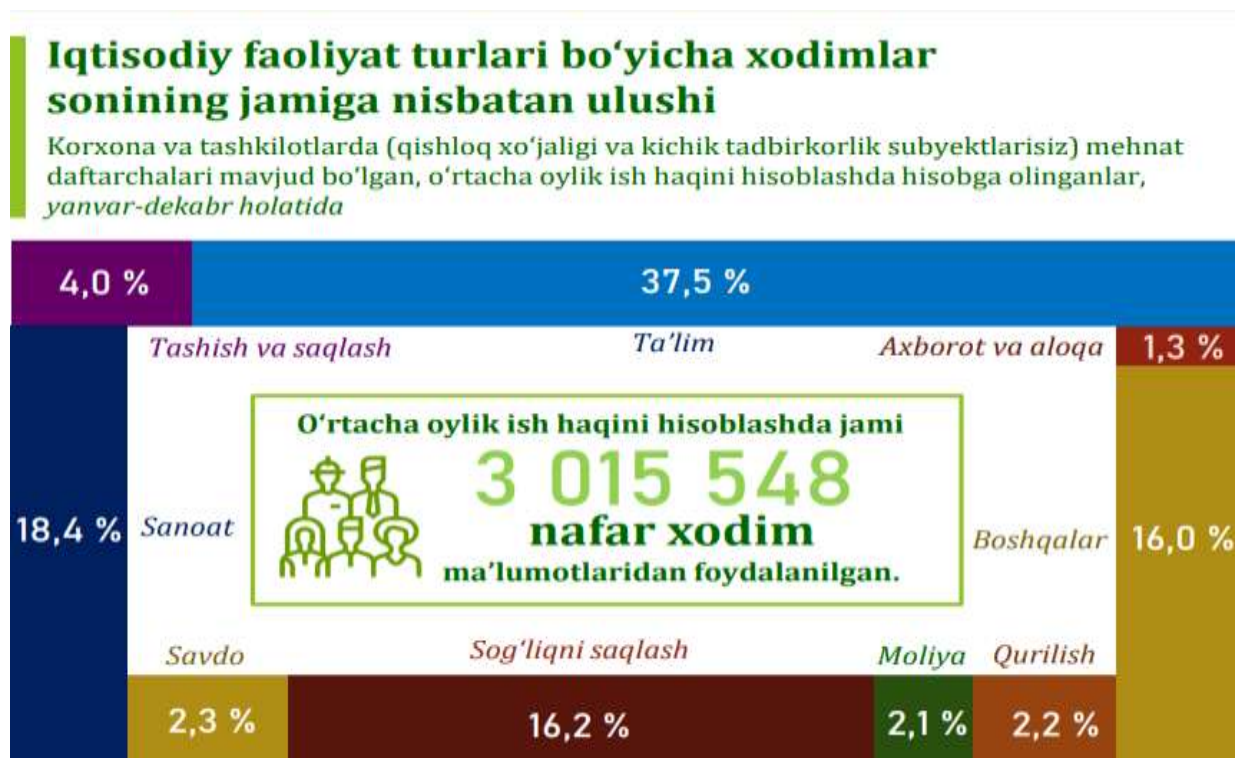
- bank, sug'urta, lizing va kredit vositachilik faoliyatida – 10,8 million so'm;
- axborot va aloqa sohasida – 7,5 mln so'm;
- tashish va saqlash sohasida – 5,1 mln so'm;
- sanoat sohasida – 4,9 mln so'm;
- qurilish sohasida – 4,7 mln so'm;
- savdo sohasida – 3,9 mln so'm;
- san'at, ko'ngil ochish va dam olish sohasida – 3,1 mln so'm;
- yashash va ovqatlanish xizmatlari sohasida – 3,1 mln so'm;
- ta'lim sohasida – 2,6 million so'm;

Eng past o'rtacha ish haqi sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish sohasida qayd etilgan – 2,5 million so'm.

4-rasm. Faoliyat turlari kesimida o‘rtacha oylik ish haqi⁴

2022 yilning yakunlari bo‘yicha, o‘rtacha oylik ish haqini hisoblashda 3 mln 13,8 ming xodimning ma’lumotlaridan foydalanilgan. Shundan 37,4 foizi ta’lim, 16,1 foizi sog‘liqni saqlash sohasi vakillari hissasiga to‘g‘ri kelgan.

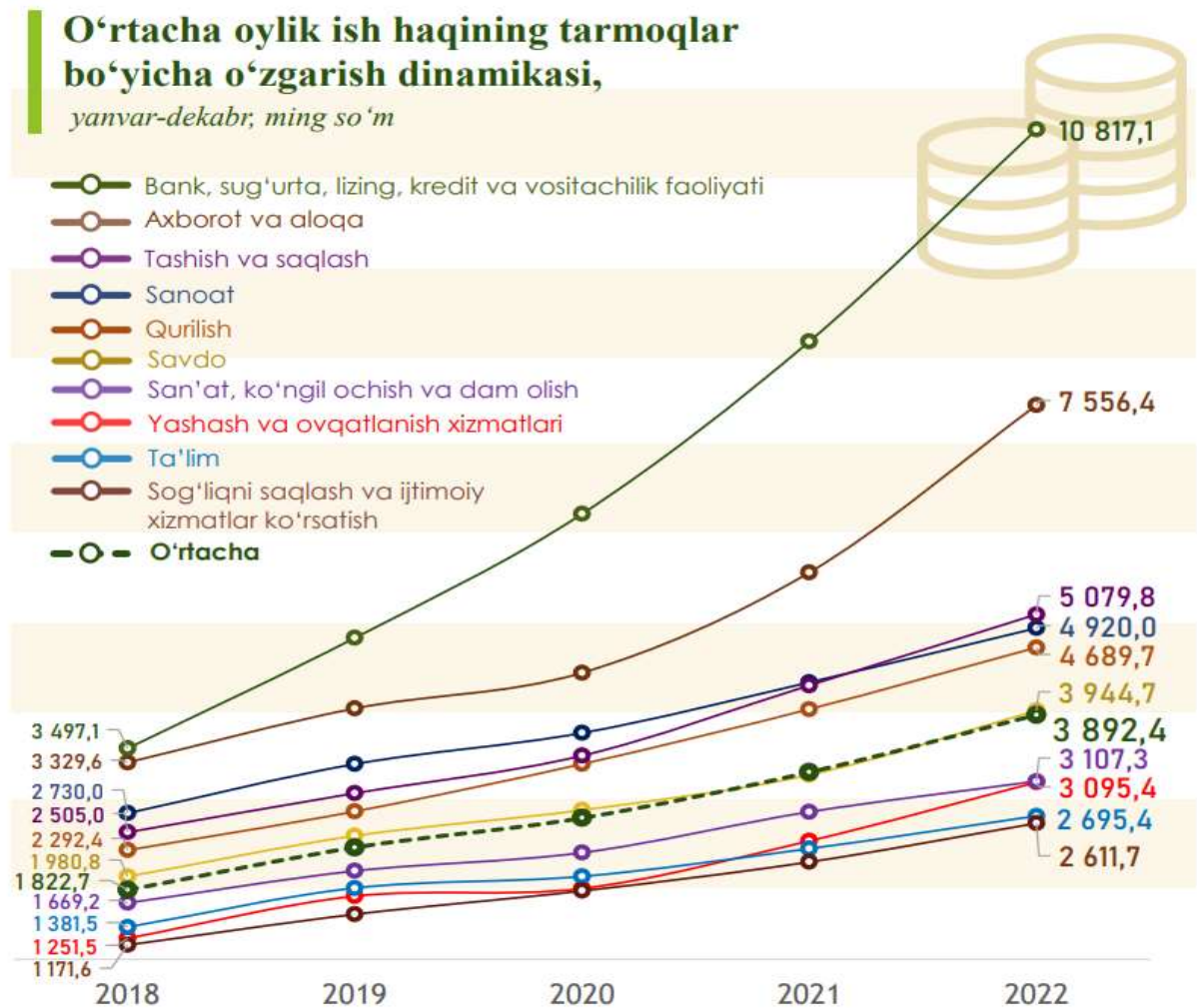
5-rasm. Faoliyat turlari kesimida xodimlar soni⁵

Ta’lim sohasi bo‘yicha o‘rtacha oylik ish haqining respublikadagi o‘rtacha oylik ish haqiga nisbati 2020 yilda – 74,1 foizni, 2021 yilda – 71,8 foizni, 2022 yilda – 69,2 foizni tashkil qilgan. Ta’lim sohasi vakillari yildan yilga boshqa soha vakillariga nisbatan kambag‘allashib borayotganini kuzatish mumkin.

Agar individual sohalar o‘zaro taqqoslansa, ish haqining sohalar kesimidagi tengsizligini yaqqol kuzatish mumkin. Xususan, 2018-2022 yillar oralig‘ida bank, sug‘urta, lizing, kredit va vositachilik faoliyatida band bo‘lgan xodimlarning oylik maoshi 3 barobarga (3,5 mln so‘mdan 10,8 mln so‘mga), axborot va aloqa sohasida 2,27 barobarga (3,3 mln so‘mdan 7,5 mln so‘mga) oshgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich ta’lim sohasida 95 foizni tashkil etgan.

⁴ <https://kun.uz/uz/news/2023/01/30/>

⁵ <https://kun.uz/uz/news/2023/01/30/>

6-rasm. O‘rtacha oylik ish haqining tarmoqlar bo‘yicha o‘zgarishi⁶

Shuningdek, ta'lim va sog'liqni saqlash sohasida faoliyat olib boruvchi xodimlarning hududlarda band aholi orasida ulushi yuqoriligi inobatga olinsa, Toshkent va hududlar orasidagi tengsizlik kuchayib borayotganini ham qayd etish mumkin.

Ma'lumot uchun, O'zbekistonda oxirgi marta 2022 yilning 1 iyunida ish haqi, pensiya miqdori va stipendiyalar oshirilgandi.

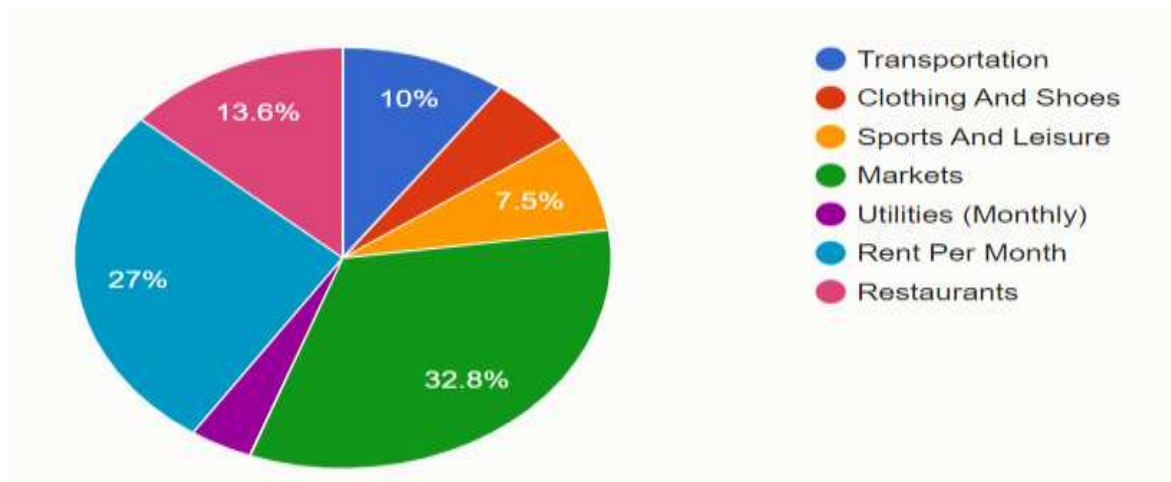
Statistika agentligi hisobotida Mudofaa va Ichki ishlar vazirliklari, Davlat bojxona qo'mitasi, Davlat xavfsizlik xizmati, sud tizimi va prokuratura xodimlarining o'rtacha oylik ish haqi haqida ma'lumot berilmagan.

Dunyoning eng yirik onlayn ma'lumotlar bazasidan biri – Numbeo'ning taxminiy hisoblashlariga ko'ra, O'zbekistonda 4 kishi bo'lib yashaydigan oilalar ijara

⁶ <https://kun.uz/uz/news/2023/01/30/>

to‘lamasdan oyiga 1489,8 dollar (16 mln 887 ming so‘m) sarflab yaxshi yashashi mumkin. Bir kishi uchun bu narx 413,6 dollarni (4 mln 688 ming so‘m) tashkil qilgan.

Qayd etilishicha, xarajatlarning 33,6 foizi do‘konlardan turli mahsulotlarni sotib olish, 25,3 foizi har oylik ijara, 14 foizi restoranlarda ovqatlanish, 10,1 foizi transport, 8,1 foizi esa sport va bo‘sh vaqtdagi mashg‘ulotlar uchun sarflanadi.

7-rasm. Numbeo hisob-kitoblari 2023 yilning yanvar oyidagi holatdan kelib chiqib amalga oshirilgan⁷

Xulosa. O‘zbekistonda davlat boshqaruv organlari ish haqqining takomillashuvi uning davlatda tutgan o‘rni va iqtisodiy munosabatlarning o‘zaro bog‘liq kesimlarida ko‘rib chiqiladigan boshqaruv jihatlarini takomillashtirmasdan turib amalga oshirib bo‘lmaydi. Muallif tomonidan olib borilgan tadqiqot quyidagi xulosalar va tavsiyalarni shakllantirish imkonini berdi.

O‘zbekistonda davlat boshqaruvi organlarining ish haqi tizimini takomillashtirish bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin bo‘lgan ayrim masalalar: nomutanosiblik va adolatsizlik: O‘zbekistonda davlat boshqaruvi organlarining amaldagi ish haqi tizimi turli lavozim va mas‘uliyat darajalari bo‘yicha izchil va adolatli bo‘lmasligi mumkin. Shu kabi rollar uchun haq to‘lashda nomutanosiblik bo‘lishi mumkin yoki yuqori darajadagi ba‘zi rahbarlar nomutanosib ravishda yuqori maosh olishlari mumkin; rag‘batlantirishning yo‘qligi: O‘zbekistonda amaldagi ish haqi tizimi yuqori samaradorlik va mehnat unumdorligi uchun yetarli darajada rag‘batlantirmasligi mumkin. Natijada, ba‘zi davlat amaldorlarida motivatsiya yetishmasligi va yaxshi natijalarga erishish yoki innovatsion g‘oyalarga intilmasligi mumkin. cheklangan byudjet: hukumat barcha davlat amaldorlariga raqobatbardosh ish haqi to‘lash uchun cheklangan byudjet resurslariga duch kelishi mumkin. Bu kam ish haqi tufayli ba‘zi muhim lavozimlar bo‘sh qoladigan vaziyatga olib kelishi mumkin

⁷ <https://kun.uz/uz/news/2023/01/30/>

yoki malakali mutaxassislar yuqori maosh uchun xususiy sektorda ishlashni tanlaydi; shaffoflikning yo'qligi: hozirgi ish haqi tizimida ish haqi darajasini belgilovchi omillarning shaffofligi va ravshanligi yo'qligi, xodimlar va kuzatuvchilarda uning adolatliligiga shubha tug'dirishi mumkin; ichki korruptsiya: tegishli monitoring va ijro mexanizmlari bo'lmasa, amaldagi ish haqi tizimi suiiste'mollik va korruptsiyaga moyil bo'lishi mumkin. Ba'zi mansabdor shaxslar o'zlarining maosh paketlari bo'yicha ijobiy muzokaralar olib borishlari yoki ish haqi bo'yicha qarorlarga ta'sir qilish uchun poraxo'rlik va manfaatparastlik bilan shug'ullanishlari mumkin.

Umuman olganda, O'zbekistonda davlat boshqaruvi organlarining mehnatga haq to'lash tizimini takomillashtirish yuqoridagi vazifalarni hal etish hamda mehnatga haq to'lash siyosatida shaffoflik, izchillik va adolatlilikni oshirishga qaratilgan keng qamrovli islohotlarni talab etadi. Bu mansabdor shaxslarning javobgarligi va jamiyat manfaatlariga xizmat qilish motivatsiyasini ta'minlash uchun yanada kengroq institutsional o'zgarishlarni, jumladan, monitoring va ijro mexanizmlarini yaxshilashni talab qilishi mumkin.

1. Ish haqi ma'lumotlarining shaffofligini oshirish: Xodimlar ish haqi, bonuslar va kompensatsiyaning boshqa shakllari haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lishi kerak. Bu ish haqidagi tafovutlarni kamaytirishga va xodimlarning ish haqi tizimiga ishonchini oshirishga yordam beradi.

2. Muntazam ravishda o'qitish va rivojlanish imkoniyatlarini taqdim eting: xodimlar o'z malakalarini oshirish va ish natijalari talab qilinadigan standartlarga javob berishini ta'minlash uchun muntazam trening va rivojlanish imkoniyatlaridan foydalanishlari kerak. Bu har bir xodimning malakasi va qobiliyatlari darajasiga qarab sozlanishi mumkin bo'lgan ish haqi darajalariga bog'lanishi mumkin.

3. Joriy rag'batlantirish dasturlari samaradorligini baholang: Agar joriy rag'batlantirish dasturlari samarali bo'lmasa, ularni qayta ko'rib chiqish va qayta ishlab chiqish vaqti keldi. Ish beruvchilar mavjud dasturlarni baholashlari va xodimlarning mehnat unumdorligi darajasini oshirishni ta'minlash uchun qanday o'zgarishlar zarurligini aniqlashlari kerak.

4. Xodimlar bilan maslahatlashing kerak: kompaniya rahbariyati yangi ish haqi sxemalarini joriy qilishdan oldin va keyin xodimlar bilan maslahatlashishi kerak, bu xodimlarga yangi tizimni tushunishga yordam beradi, takliflar beradi yoki o'zgartirishlar tavsiya qiladi va uni qanday yaxshilash mumkinligi haqida o'z fikrlarini bildiradi.

5. Ish haqini yaxshiroq boshqarish uchun texnologiyadan foydalanish kerak: Texnologiya rivojlanishi bilan ish haqini boshqarish ham shunday bo'lishi kerak. Xodimlar hisobini, ish haqi va bonuslarni hisoblashni avtomatlashtirish va boshqa ish haqini hisoblash amaliyotlari ish haqini to'lashning aniqligini yaxshilashga va xatolik ehtimolini kamaytirishga yordam beradi.

6. Uzoq muddatli rejani amalga oshirish: Ish haqini oshirish shunchaki qisqa muddatli maqsad bo‘lib qolmasligi kerak; bu uzoq muddatli majburiyat bo‘lishi kerak. Tashkilotlar inflyatsiya, iqtisodiy omillar va ish haqiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan boshqa o'zgaruvchilarni hisobga oladigan uzoq muddatli rejalarni ishlab chiqishlari kerak.

Ushbu qo'shimcha qadamlarni amalga oshirish orqali ish haqi tizimini takomillashtirish mumkin, bu esa ish haqining adolatli bo'lishini, xodimlarning raqobatbardosh tovon olishini va tashkilotlarning eng iqtidorli ishchilarini saqlab qolishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. <https://kun.uz/uz/news/2023/01/30/ozbekistonliklarning-ortacha-oylik-maoshi-qancha>
2. <https://yuz.uz/uz/news/ozbekistonliklarning-ortacha-oylik-maoshi-qancha>
3. <https://daryo.uz/2023/04/28/ozbekistonda-birinchi-chorakda-ortacha-oylik-4-mln-somdan-oshdi>
4. Jumaniyozov, I. T. (2021). The Progressive Foreign Experiments in the Activity of Sovereign Wealth Funds. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 109-116.
5. Jumaniyozov, I. (2018). Impact of Development Finance Institutions on Economic Growth: Implications for Reconstruction and Development Fund of Uzbekistan. International Journal of Management Science and Business Administration, 4(2), 84-88.
6. Jumaniyozov, I. (2020). ISSUES OF ENSURING THE TRANSPARENCY OF SOVEREIGN WEALTH FUNDS. International Finance and Accounting, 2020(5), 1.
7. Jumaniyozov, I. (2020). FOREIGN EXPERIENCE IN THE ACTIVITIES OF SOVEREIGN FUNDS. International Finance and Accounting, 2020(2), 1.
8. Jumaniyozov, I. T. (2021). Transparency Is A Key Indicator Of The Activity Of Sovereign Wealth Funds. The American Journal of Management and Economics Innovations, 3(05), 30-37.
9. Жуманиязов, И. Т. (2016). Основные задачи Фонда реконструкции и развития Республики Узбекистан. Наука, образование и культура, (7 (10)), 27-28.
10. Жуманиязов, И. Т. (2016). Направления использования средств Фонда реконструкции и развития Республики Узбекистан. Economics, (7 (16)), 28-29.
11. Jumaniyozov, I. T. (2022). O'zbekistonda davlat moliya tizimidagi islohotlar va rivojlantirish istiqbollari. Science and Education, 3(5), 1637-1645.

12. Inomjon Turaevich Jumaniyazov, & Bexruz Hazratov (2022). Foreign experience in the development of special economic zones in Uzbekistan. Science and Education, 3 (5), 1628-1636.
13. Jumaniyazov Inomjon Turaevich, & Juraev Maqsud Annaqulovich (2022). Korxonalarda moliyaviy qarorlar qabul qilish va risklarni baholash usullari. Science and Education, 3 (5), 1646-1654.
14. Jumaniyazov, I. T. (2019). The impact of Uzbekistan Reconstruction and development fund's expenditure on GDP growth. Science, research, development № 16. Monografiya pokonferencyjna.
15. Jumaniyazov, I., & Xaydarov, A. (2023). The importance of social insurance in social protection. Science and Education, 4(1), 1033–1043. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/4941>
16. Inomjon, J. (2023). GENDER BYUDJETLASHTIRISHDA DAVLAT MOLIYAVIY NAZORATINING O'RNI. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(6), 1187-1191.
17. Бахронов, Ж., & Жуманиязов, И. (2023). Партиципатор бюджетлаштириш ва уни Ўзбекистонда қўллаш долзарблиги. Science and Education, 4(2), 1486–1493. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5234>
18. Davlatboyeva, M. S. qizi, & Jumaniyazov, I. T. (2023). Yashil byudjetlashtirish va uni O'zbekistonda joriy etish istiqbollari. Science and Education, 4(2), 1509–1516. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5237>
19. Jumaniyazov, I. T. (2019). Evaluation criteria for the efficiency of sovereign funds. Global science and innovations 2019: Central Asia. In International scientific conference.–Nur-Sultan (Kazakhstan) (Vol. 340, pp. 226-229).
20. Jumaniyazov, I. T. The significance of Uzbekistan reconstruction and development fund's financial capital on economic growth of Uzbekistan. International Journal of Economics, Commerce and Management United Kingdom ISSN, 2348, 0386.
21. Jumaniyazov, I., & Mahmudov, M. (2022). Experience of foreign countries in attracting foreign investment. Asian Journal of Research in Banking and Finance, 12(5), 32-37.
22. Jumaniyozov, I. T., & Abdumannobov, A. M. (2020). MANAGING PUBLIC DEBT. In Ключевые проблемы современной науки (pp. 3-7).
23. Jumaniyozov, I. T., & Bakhodirkhujayev A.F. (2020). [ISSUES AND CHALLENGES FOR THE IMPLEMENTATION OF MACROPRUDENTIAL POLICY IN UZBEKISTAN](#). In Ключевые проблемы современной науки (pp. 8-11).

TIKLANISH VA TARAQQIYOT JAMG‘ARMASINING BANKLAR FAOLIYATIDAGI ISHTIROKI

I. T. Jumaniyazov

Toshkent moliya instituti dotsenti

Q. Abdurahmonov

Toshkent moliya instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi (TTJ) ning banklar faoliyatidagi rolini o‘rganishga bag‘ishlangan. Jamg‘armaning bank sektorining barqarorligi va rivojlanishiga, shuningdek, banklarga kreditlar va moliyaviy yordam ko‘rsatish to‘g‘risidagi qarorlariga ta‘sirini ko‘rib chiqadilar. Banklar va Jamg‘arma o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik mexanizmlari, jumladan, moliyaviy yordam va kreditlar berish shartlari, har ikki tomon uchun tavakkalchilik va imtiyozlar bayon etilgan. Bundan tashqari, Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi bank sektori rivojlanishiga va umuman moliya tizimining barqarorligiga ta‘siri o‘rganilgan hamda Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi faoliyatining muhim jihatlari, jumladan, siyosiy ta‘sir, boshqa institutlar bilan raqobat va shaffoflik bilan bog‘liq muammolar muhokama qilinadi. Umuman olganda, maqolada Jamg‘armaning bank sektoriga ta‘siri haqida umumiy tushuncha berilgan bo‘lib uning faoliyatining turli jihatlarini ko‘rib chiqishga imkon beradi.

Kalit so‘zlar: fond, jamg‘arma, kredit, moliya tizimi, barqarorlik, xavf-xatar, iqtisodiy ta‘sir, raqobat.

Kirish

Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi (TTJ) XX-asr oxirida turli inqirozlardan omon qolgan hududlarning iqtisodiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash chorasi sifatida yaratilgan. Hozirgi kunda Fond iqtisodiyotni rivojlantirish va moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash sohasidagi davlat siyosatining muhim vositasi hisoblanadi. Jamg‘arma o‘z faoliyatida bank sektori ishida, moliyaviy yordam va kreditlar berishda faol ishtirok etadi.

Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasidan olingan kreditlar Fondning banklarni qo‘llab-quvvatlash usullaridan biridir. Ko‘pincha, bunday moliyaviy yordam iqtisodiy inqiroz davrida, bank muassasalari faoliyati va moliyaviy xizmatlar ko‘rsatishda qiyinchiliklarga duch kelganda zarur bo‘ladi. Bunday kreditlar odatda aktivlarning haqiqatan ham to‘planishi kerak bo‘lgan qismi bilan cheklanadi.

Jamg‘arma va banklarning o‘zaro hamkorligi mexanizmlari o‘zaro manfaatdorlik tamoyillariga asoslanadi: Jamg‘arma banklarga maksimal darajada yordam ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘ladi, banklar esa o‘z faoliyati uchun zarur investitsiyalar va resurslarni oladi. Bundan tashqari, bunday harakatlar butun

moliyaviy tizim barqarorligini mustahkamlash bo'yicha global vazifani hal qilishga yordam beradi.

Biroq, Jamg'arma va banklar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning barcha ijobiy tomonlariga qaramay, bunday faoliyat bilan bog'liq risklar ham mavjud. Masalan, Jamg'armadan kredit olgan banklar noqulay loyihalarga sarmoya kiritish xavfi yuqori bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, Fond faoliyatining shaffofligi, uning siyosiy ta'siri va boshqa institutlar bilan raqobati bilan bog'liq muammolar bo'lishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-350-sonli qaroriga asosan, O'zbekiston Respublikasining Tiklanish va Taraqqiyot Jamg'armasi faoliyatini tashkil qilish va unga vazifalarni yuklash kabi chora tadbirlar ishlab chiqildi, xususan, qarorda Jamg'armasi va tijorat banklar faoliyati o'rtasidagi munosabatlar, banklar tomonidan taklif etiladigan investitsiya loyihalari, kreditlarni taqsimlash, moliyaviy resurslarni jalb qilish va ishlab chiqish sohasidagi boshqa loyihalar kabi masalalarda amaliy birlikda ishlashga bog'liq shartnoma va shartnomalar asosida belgilanadi. Bunday shartnoma va shartnomalar esa O'zbekiston Respublikasining tijorat banklari va taraqqiyot jamg'armasi orasidagi ijtimoiy shartlar va talablar asosida yuzaga keladi. [1]

Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining banklar faoliyatidagi ishtiroki iqtisodiyotni rivojlantirish va moliya tizimining barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, bunday faoliyat bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan murakkabliklar ham hisobga olinishi va barcha manfaatdor tomonlar uchun maksimal foydani ta'minlash uchun samarali boshqarilishi kerak.

ADABIYOTLAR SHARHI

“Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining bank faoliyatidagi ishtiroki” mavzusidagi adabiyotlar tahlili ushbu mavzuni turli ilmiy ishlar, jumladan, monografiyalar, ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar va tadqiqotlarda faol o'rganish imkonini berdi.

Shunday qilib, U. Y. O'roqovning "Davlat maqsadli jamg'armalarining mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishdagi ahamiyati" maqolasida [2] Tiklanish va rivojlanish jamg'armasi bank mamlakat iqtisodiyotiga hissa qo'shadigan muhim institut ekanligini ta'kidlangan. Muallif shuningdek, Jamg'arma va banklar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik bilan bog'liq qiyinchiliklarga, jumladan, shaffoflik va raqobat muammolariga e'tibor qaratadi.

Bundan tashqari, I.T.Jumaniyazovning “O'zbekistonda davlat moliya tizimidagi islohotlar va rivojlantirish istiqbollari” mavzusidagi maqolasida, Tiklanish va taraqqiyot Jamg'armasining moliyaviy tizimida tutgan o'rni haqida batafsil yoritib o'tgan, xususan moliya Byudjetni rejalashtirishning amaldagi tizimida strategik yondashuvning yo'qligi fiskal siyosatning ustuvor yo'nalishlari va Davlat byudjetining

moliyaviy imkoniyatlari asosida byudjetdan ajratiladigan mablagʻlarni taqsimlashni cheklashini taʼkidlab oʻtdi. [3]

Tiklanish va rivojlanish jamgʻarmasining banklar faoliyatidagi ishtiroki va uning mamlakatimiz moliya tizimining barqarorligiga taʼsiri muhimligini tasdiqlaydi. Shuningdek, ular banklar va Jamgʻarma oʻrtasidagi oʻzaro hamkorlikda risklarni baholash va samarali risklarni boshqarish muhimligini taʼkidlaydilar.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tiklanish va taraqqiyot jamgʻarmasining banklar faoliyatidagi ishtiroki bank sektorining rivojlanishi va barqarorligiga ijobiy taʼsir koʻrsatmoqda. Jamgʻarma banklarga moliyaviy yordam va kreditlar ajratadi, bu esa banklarning rivojlanishiga va umuman moliya tizimining barqarorligiga xizmat qiladi. Jamgʻarma va banklarning oʻzaro hamkorligi mexanizmlari oʻzaro manfaatdorlik tamoyillariga asoslanadi. Jamgʻarma banklarga yordam koʻrsatish imkoniyatiga ega boʻladi, banklar esa oʻz faoliyati uchun zarur investitsiyalar va resurslarni oladilar.

Shuni ham taʼkidlash joizki, Tiklanish va taraqqiyot jamgʻarmasining bank sektorini rivojlantirish va barqarorlashtirishdagi ishtiroki inqiroz davrida ayniqsa ahamiyatlidir. Inqiroz sharoitlari banklar faoliyatida va moliyaviy xizmatlar koʻrsatishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin, Jamgʻarma tomonidan moliyaviy yordamning mavjudligi inqirozning bank sektori va umuman iqtisodiyotga salbiy taʼsirini yumshatishi mumkin.

Shu bilan birga, Fond va banklar oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlar ham xavf-xatarlarga boy. Jamgʻarma tomonidan taqdim etilgan kreditlar banklar uchun yuqori xavf bilan bogʻliq boʻlishi mumkin, masalan, noqulay loyihalarga investitsiya qilingan taqdirda. Bundan tashqari, Fond faoliyatining shaffofligi va uning siyosiy taʼsiri bilan bogʻliq muammolar boʻlishi mumkin.

Shunday qilib, Tiklanish va taraqqiyot jamgʻarmasi va banklar oʻrtasidagi hamkorlikni rivojlantirish Rossiya iqtisodiyotining barqarorligi va rivojlanishini taʼminlashda muhim rol oʻynaydi. Biroq, bunday faoliyat bilan bogʻliq xavflarni kamaytirish va ularni samarali boshqarish uchun choralar koʻrish kerak.

Tiklanish va taraqqiyot jamgʻarmasi (TTJ) Oʻzbekiston iqtisodiyotining turli tarmoqlarini rivojlantirish loyihalarini moliyalashtirish uchun tashkil etilgan davlat tashkiloti hisoblanadi. TTJ asosiy investor va xoʻjalik yurituvchi subyektlardan biri sifatida tashkil etilgan boʻlib, yirik korxonalarni qurish va rivojlantirish, texnologik infratuzilmani rivojlantirish va hokazolar bilan bogʻliq turli loyihalarda faol ishtirok etadi.

TTJ oʻz faoliyatida Oʻzbekiston banklari bilan faol hamkorlik qiladi. Banklar TTJ tomonidan moliyalashtiriladigan koʻplab loyihalarning asosiy kreditorlari boʻlib, Jamgʻarmadan kreditlar va investitsiyalar koʻrinishidagi katta mablagʻlarni ushlab turadilar.

TTJning O‘zbekiston banklari faoliyatida bunday ishtiroki bir qancha ijobiy tomonlarga ega. Birinchidan, loyihalarni mahalliy banklar orqali moliyalashtirish milliy valyutada mablag‘larni o‘tkazishni osonlashtiradi va tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi. Ikkinchidan, bu banklar uchun qo‘shimcha moliyalashtirish manbalaridan foydalanish va kredit portfelini kengaytirish imkoniyatidir. Uchinchidan, TTJ kreditorlar va investorlar oldidagi majburiyatlarning bajarilishining kafolati sifatida ishlaydi, bu esa qarz oluvchilarning ishonchini oshiradi va moliyalashtirishni jalb qilish jarayonini soddalashtiradi.

1-jadval

Ustav fondining yigirma va undan ortiq foizi O‘zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasiga tegishli yuridik shaxslar ro‘yxati (01.01.2023y. xolatiga.)[4]

1	Nomi	Tashkiliy huquqiy shakli	Yuridik shaxs ustav fondidagi Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasining ulushi (%)
1	“O‘zmilliybank” AJ	Aksiyadorlik jamiyati	59,28
2	“Ozsanoat qurilish bank” ATB	Aksiyadorlik jamiyati	82,09
3	“Asaka” AJ	Aksiyadorlik jamiyati	88,24
4	“Xalq banki”	Aksiyadorlik jamiyati	77,58
5	“Agrobank” ATB	Aksiyadorlik jamiyati	46,32
6	“Qishloq qurilish bank” ATB	Aksiyadorlik jamiyati	23,89
7	“Mikrokreditbank” ATB	Aksiyadorlik jamiyati	28,16
8	“Turon bank” ATB	Aksiyadorlik jamiyati	89,31
9	“Aloqa bank” AT	Aksiyadorlik jamiyati	77,40
10	“Qishloq qurilish invest” IK	Mas’uliyati cheklangan jamiyat	22,69
11	“Uzshaharqurilish” IK	Mas’uliyati cheklangan jamiyat	61,00
12	“O‘zOmonkapital” MCHJ	Mas’uliyati cheklangan jamiyat	25,00
13	“O‘zbekOmon Investitsiya kompaniyasi” MCHJ	Mas’uliyati cheklangan jamiyat	25,00
14	“Abu Dabi Uzbekinvestment” MCHJ	Mas’uliyati cheklangan jamiyat	25,00
15	“O‘zbekiston Respublikasining to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar jamg‘armasi” boshqaruvchi kompaniyasi MCHJ	Mas’uliyati cheklangan jamiyat	100

16	“YANGI KON” MCHJ	Mas’uliyati cheklangan jamiyat	100
17	“Toshkent metallurgiya zavodi” MCHJ	Mas’uliyati cheklangan jamiyat	49,90

Biroq, TTJning banklar faoliyatiga bunday jalb etilishining salbiy tomonlari ham mavjud. Birinchidan, mahalliy banklar Jamg‘arma mablag‘lari oqimiga qaram bo‘lib qolishi, bu ularning moliyaviy mustaqillik darajasining pasayishiga va raqobatbardoshligining zaiflashishiga olib kelishi mumkin. Ikkinchidan, TTJ tomonidan moliyalashtiriladigan loyihalar bilan bog‘liq risklar mahalliy banklar uchun juda yuqori bo‘lishi mumkin, bu esa ularning moliyaviy holatining yomonlashishiga va kapitalning etishmasligi darajasining oshishiga olib kelishi mumkin.

Umuman olganda, TTJning O‘zbekiston banklari faoliyatidagi ishtiroki ijobiy va salbiy tomonlariga ega bo‘lib, mamlakatdagi mavjud iqtisodiy vaziyat kontekstida batafsilroq tahlil va baho berishni taqozo etadi. Ammo, umuman olganda, bu ikki tashkilotning hamkorligi O‘zbekiston iqtisodiyoti rivojiga xizmat qiladi va mamlakatdagi loyihalarni moliyalashtirish jarayonini osonlashtiradi.

XULOSA

Xulosa o‘rnida aytishimiz mumkinki, Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasining O‘zbekiston banklari faoliyatida ishtirok etishi o‘zining ijobiy va salbiy tomonlariga ega, lekin umuman olganda, bu hamkorlik mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishga xizmat qiladi. Banklar qo‘shimcha moliyalashtirish manbalariga ega bo‘ladilar va Jamg‘arma mablag‘larni mahalliy valyutada o‘tkazish jarayonini osonlashtirishi va tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishi mumkin. Shu bilan birga, mahalliy banklar Jamg‘arma mablag‘lari oqimiga qaram bo‘lib qolishi va Fond tomonidan moliyalashtiriladigan loyihalar bilan bog‘liq risklar mahalliy banklar uchun juda yuqori bo‘lishi mumkinligini hisobga olish kerak.

Shu bois bu mavzu mamlakatdagi mavjud iqtisodiy vaziyat nuqtai nazaridan batafsilroq baholash va tahlil qilishni taqozo etadi. Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasining O‘zbekiston Respublikasidagi banklar faoliyatidagi ishtiroki mamlakat iqtisodiyotining turli tarmoqlarini moliyalashtirishning muhim mexanizmi hisoblanadi.

Ushbu hamkorlikning afzalliklari va kamchiliklari borligi haqidagi yakuniy xulosa chuqurroq tahlilga asoslanishi kerak. Jamg‘armaning banklar faoliyatidagi ishtirokining asosiy afzalliklaridan biri bu mahalliy banklarning qo‘shimcha moliyalashtirish manbalaridan foydalanish imkoniyatidir. Bu nafaqat banklarning

kredit portfelini kengaytiradi, balki ularning raqobatbardoshligini ham oshiradi. Bundan tashqari, banklar orqali moliyalashtirish milliy valyutadagi mablagʻlarni oʻtkazish jarayonini soddalashtiradi va tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi.

Biroq, Fondning banklar faoliyatida ishtirok etishining ham kamchiliklari bor. Mahalliy banklar Jamgʻarma mablagʻlari oqimiga qaram boʻlib qolishi, bu ularning moliyaviy mustaqilligi va raqobatbardoshligini pasaytirishi mumkin. Bundan tashqari, Jamgʻarma tomonidan moliyalashtiriladigan loyihalar bilan bogʻliq risklar mahalliy banklar uchun juda yuqori boʻlishi mumkin, bu esa ularning moliyaviy ahvolidan yomonlashishiga va kapital yetishmovchiligi darajasining oshishiga olib kelishi mumkin.

Shu bois Oʻzbekistondagi banklar faoliyatida Jamgʻarmaning ishtirokini aniqroq baholash uchun ushbu hamkorlikning barcha mumkin boʻlgan oqibatlarini tahlil qilish va joriy iqtisodiy vaziyatni batafsil oʻrganish va tushunish asosida qaror qabul qilish zarur. Mamlakat. Shunday qilib, shunday xulosa qilish mumkinki, Tiklanish va taraqqiyot jamgʻarmasining Oʻzbekistondagi banklar faoliyatidagi ishtiroki mamlakat iqtisodiyotiga ijobiy taʼsir koʻrsatishi mumkin, ammo bu hamkorlikning samaradorligini tekshirish uchun quyidagi tadbirlarni oʻtkazish zarur. chuqurroq tahlil qilish va uni mavjud iqtisodiy vaziyat doirasida baholash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-350-sonli, Oʻzbekiston Respublikasining Tiklanish va Taraqqiyot Jamgʻarmasi faoliyatini tashkil qilish chora tadbirlari toʻgʻrisidagi” Qarori, lex.uz
2. U.Y.Oʻroqov, “Davlat maqsadli jamgʻarmalarining mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishdagi ahamiyati”, Science and Education Journal.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamgʻarmasi saytining ochiq maʼlumotlariga asoslanildi, ufrd.uz
4. Jumaniyazov, I. T. (2021). The Progressive Foreign Experiments in the Activity of Sovereign Wealth Funds. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 109-116.
5. Jumaniyozov, I. (2018). Impact of Development Finance Institutions on Economic Growth: Implications for Reconstruction and Development Fund of Uzbekistan. International Journal of Management Science and Business Administration, 4(2), 84-88.
6. Jumaniyozov, I. (2020). ISSUES OF ENSURING THE TRANSPARENCY OF SOVEREIGN WEALTH FUNDS. International Finance and Accounting, 2020(5), 1.
7. Jumaniyazov, I. (2020). FOREIGN EXPERIENCE IN THE ACTIVITIES OF SOVEREIGN FUNDS. International Finance and Accounting, 2020(2), 1.

8. Jumaniyazov, I. T. (2021). Transparency Is A Key Indicator Of The Activity Of Sovereign Wealth Funds. *The American Journal of Management and Economics Innovations*, 3(05), 30-37.
9. Жуманиязов, И. Т. (2016). Основные задачи Фонда реконструкции и развития Республики Узбекистан. *Наука, образование и культура*, (7 (10)), 27-28.
10. Жуманиязов, И. Т. (2016). Направления использования средств Фонда реконструкции и развития Республики Узбекистан. *Economics*, (7 (16)), 28-29.
11. Jumaniyazov, I. T. (2022). O'zbekistonda davlat moliya tizimidagi islohotlar va rivojlantirish istiqbollari. *Science and Education*, 3(5), 1637-1645.
12. Inomjon Turaevich Jumaniyazov, & Bexruz Hazratov (2022). Foreign experience in the development of special economic zones in Uzbekistan. *Science and Education*, 3 (5), 1628-1636.
13. Jumaniyazov Inomjon Turaevich, & Juraev Maqsud Annaqulovich (2022). Korxonalarda moliyaviy qarorlar qabul qilish va risklarni baholash usullari. *Science and Education*, 3 (5), 1646-1654.
14. Jumaniyazov, I. T. (2019). The impact of Uzbekistan Reconstruction and development fund's expenditure on GDP growth. *Science, research, development № 16. Monografiya pokonferencyjna*.
15. Jumaniyazov, I., & Xaydarov, A. (2023). The importance of social insurance in social protection. *Science and Education*, 4(1), 1033–1043. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/4941>
16. Inomjon, J. (2023). GENDER BYUDJETLASHTIRISHDA DAVLAT MOLYAVIY NAZORATINING O'RNI. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(6), 1187-1191.
17. Бахронов, Ж., & Жуманиязов, И. (2023). Партисипатор бюджетлаштириш ва уни Ўзбекистонда қўллаш долзарблиги. *Science and Education*, 4(2), 1486–1493. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5234>
18. Davlatboyeva, M. S. qizi, & Jumaniyazov, I. T. (2023). Yashil byudjetlashtirish va uni O'zbekistonda joriy etish istiqbollari. *Science and Education*, 4(2), 1509–1516. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5237>
19. Jumaniyazov, I. T. (2019). Evaluation criteria for the efficiency of sovereign funds. *Global science and innovations 2019: Central Asia. In International scientific conference.–Nur-Sultan (Kazakhstan) (Vol. 340, pp. 226-229)*.
20. Jumaniyazov, I. T. The significance of Uzbekistan reconstruction and development fund's financial capital on economic growth of Uzbekistan. *International*

Journal of Economics, Commerce and Management United Kingdom ISSN, 2348, 0386.

21. Jumaniyazov, I., & Mahmudov, M. (2022). Experience of foreign countries in attracting foreign investment. Asian Journal of Research in Banking and Finance, 12(5), 32-37.

22. Jumaniyozov, I. T., & Abdumannobov, A. M. (2020). MANAGING PUBLIC DEBT. In Ключевые проблемы современной науки (pp. 3-7).

23. Jumaniyozov, I. T., & Bakhodirkhujayev A.F. (2020). [ISSUES AND CHALLENGES FOR THE IMPLEMENTATION OF MACROPRUDENTIAL POLICY IN UZBEKISTAN](#). In Ключевые проблемы современной науки (pp. 8-11).

INVESTITSION LOYIHALARNI MOLİYALASHTIRISHDA TIKLANISH VA TARAQQIYOT JAMG’ARMASINING O’RNI

Jumaniyazov Inomjon Turayevich

Toshkent moliya instituti dotsenti

Siddiqov Mirjalol Akmal o’g’li

Toshkent moliya instituti magistranti

Annotatsiya: Maqola investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining o'rni haqida yoritilgan. Bu maqolada Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining investitsiya loyihalarini rivojlantirish, ulardan foydalanish va moliyalashtirish jarayonida ko'rsatkichlari, xizmatlari va yondashuvlari ko'rib chiqiladi. Maqola Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda o'z o'rni va talablari haqida tushuntirib, investitsiya loyihalarini amalga oshirishda yordam beruvchi xizmatlari tavsiflaydi.

Kalit so’zlar: Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish, Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, investitsiya

Kirish

Investitsiya - iqtisodiy taraqqiyotning yirik shakllaridan biri hisoblanadi. Investitsiyalar, moliya rivojlantirish va iqtisodiy rivojlanishga yordam berishdir. Yaxshi xodimlar, yaxshi mahsulotlar va xavfsiz yuridik muommolar - shu bo'limda investitsiyalar uchun kerakli sharoitlardan faqat ba'zilar hisoblanadi. Investitsiya bilan bir qatorda, loyihalarni moliyalashtirish ham o'z o'rniga ega. Bu yo'nalishda jamg'arma tizimining ahamiyati juda katta.

Investitsiya loyihalari ko'plab turli xil sohalardan tashkil topishi mumkin, masalan, yuqori tezlikda uzayda qonun qo'yish loyihasi, yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarish uchun yangi zavodni qurish loyihasi, yangi foydali moddalar ochilishini ta'minlovchi loyiha va hokazo. Ularning barchasi amalga oshirish uchun, moliya rivojlantirishning yuqori darajadagi mutaxassislarining o'zlariga kerak.

Moliyalashtirish jarayonida, investitsiya loyihalarining tushuntirilishi, qo'llanilishi va bajarilishi zarur. Bunday loyihalar asosan, ishlab chiqarish va tayyorlashning barcha bosqichlarini o'z ichiga oladi. Ularning bajarilishi, loyihalarni amalga oshirishda o'tkaziladigan ishlar, moliyalashtirish jarayoni va bu jarayonning takomillashtirilishi, bozor rivojlanishi va hokazo haqida ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish lozim.

Bunda Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi yordam beradi. Bu jamg'arma, loyihalarni baholash, qo'llanishga olib kelish va moliyalashtirishning asosiy

ko'rsatkichlarini tahlil qilishda hamda loyihalarni bajarish jarayonini kuzatib borishda katta hissa qo'shadi.

Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi o'zining yuqori darajadagi mutaxassislarini yig'ib olib, loyihalarni amalga oshirish jarayonini bajarishni boshqarish, moliyalashtirish jarayonini ko'rsatish, loyihalarni bajarish natijalarini baholash va takomillashtirish uchun tahlil qilish, moliyalashtirishga qo'llanishga olib kelishni rejalashtirish, bozor rivojlanishini prognozlash va shunga o'xshash ishlar bilan shug'ullanadi.

Bu jamg'arma, investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning har bir bosqichida ishtirok etadi. Boshlang'ich tahlil asosida, Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi investitsiya loyihalarini baholash va ularni amalga oshirishning moliyalashtirish xususiyatlarini o'rganib chiqadi. Uning mutaxassislarining fikrlari asosida, moliyalashtirishning optimal usullari belgilanadi.

Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, loyihalarni moliyalashtirishning bir qator usullari, masalan, investitsiya kapitalining boshqarilishi, kredit tashkili, kapital ishlab chiqarish jarayonida takomillashtirish va hokazo haqida mutaxassislarga konsultatsiya bermoqda hamda ularning fikrlarini ko'rib chiqib, ularni taklif qilishadi.

Moliyalashtirishda Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining yordami bilan, investitsiya loyihalarini sifatli, samarali va to'liq qo'llanishga olib kelishga qodir bo'ladi. Bu jamg'arma, investitsiyalar qilingan sohasida va tizimining har bir bosqichida mavjud bo'lib, loyihalarni baholash, ularni bajarish jarayonini boshqarish, moliyalashtirishning muhim ko'rsatkichlarini o'rganish, prognozlash va shunga o'xshash vazifalarni bajaradi.

Shuningdek, moliyalashtirish jarayoni kabi samarali tashkilotlar orqali, Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi ham investitsiyalar sohasidagi rivojlanishga yordam beradi. Shunga qaramay, bu jamg'arma tashqi moliyaviy yordamchi tashkilotlari bilan ham ishlashadi, bu erda investitsiya loyihalarini uchun moliyalashtirish jarayonida zarur bo'lgan kreditlar va moliyaviy resurslarni ta'minlashga yordam beradi.

Aslida, investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayonida Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining o'rni ancha muhimdir. Ushbu tashkilot investitsiya loyihalarini samarali va samimiylik bilan qarash, ularni o'rganib chiqish va moliyalashtirish uchun optimal yechimlar taklif qilishni o'z vazifasi qiladi. Bu bilan birga, bu jamg'arma investitsiya loyihalarini yaxshi tahlil qilish, baholash va ularni amalga oshirish uchun moliyalashtirishning eng yaxshi vaqti va yo'nalishlarini aniqlaydi.

Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, moliyalashtirishning muhim yo'nalishlari bilan aloqada turadi va investitsiya loyihalarining samarali amalga oshirilishiga ko'maklashadi. Investitsiyalar qilingan sohada, bu tashkilot ishonchli moliyalashtirishning muhim tashkil etuvchilaridan biri sifatida hisoblanadi.

Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, moliyalashtirishning tashqi manbalaridan foydalanishga ham yordam beradi. Ushbu tashkilot, investitsiya loyihalari uchun moliyalashtirishning kerakli miqdorlarini ta'minlash uchun banklar va boshqa moliyaviy tashkilotlar bilan ishlashni o'rganadi. Bu yordam bilan, investitsiya loyihalari moliyalashtirishning kerakli resurslarini ta'minlashda qiyinliklarga duch kelmasligi mumkin.

Moliyalashtirishning muhim tashkil etuvchilaridan biri bo'lgan Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, loyihalar va investitsiyalar sohasidagi rivojlanishni ham ta'minlashga yordam beradi. Bu jamg'arma, investitsiya loyihalari va moliyalashtirish jarayonining eng yaxshi vaqti va yo'nalishlarini aniqlaydi va ularni o'z kasb-hunariga ega mutaxassislar yordamida amalga oshiradi.

Sizning investitsiya loyihalarigizni moliyalashtirishga qanday qilib Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasidan yordam olishingiz mumkin? Ushbu tashkilotning mutaxassislarining ko'rsatmalari, yaxshi tahlil qilish va baholashlar bilan sizning investitsiya loyihalarigizni moliyalashtirishda samarali yechimlar topishingiz mumkin. Buning yanada ko'proq ma'lumotlari uchun Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining rasmiy veb-sayti bilan bog'lanishingiz mumkin.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI

Bank investitsiya faoliyatiga o'z mablag'lari bilan birga, tashqaridan moliyalashtirish manbalarini jalb etish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqishi kerak [2]. Odatda, har qanday investitsion tadbirkorlik muayyan maqsadga yo'naltirilgan, mukammal darajada yaratilgan investitsiya g'oyasiga asoslanadi. Mukammal darajada shakllantirilgan va asoslangan investitsiya g'oyasi investitsiya loyihasining qaror topishiga olib keladi.

Investitsion faoliyatni moliyalashtirishning bozor mexanizmlarini nazariy jihatlar qator iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, professor Mirkinning fikriga ko'ra, investitsiyalarni moliyalashtirishning real, istiqbolli shakli kompaniyalarning jamg'armalarini ikkilamchi bozordan aksiyadorlik kapitaliga joylashtirishni ko'paytirish hisoblanadi, ammo investitsiyalarni moliyalashtirishning manba darajasi juda past [3].

Taniqli iqtisodchi olimlardan Sharp ham investitsiya faoliyatini fond bozori orqali moliyalashtirish mexanizmiga alohida e'tibor qaratadi [4].

Iqtisodchi olim D.G'ozibekovning fikricha investitsiya qarorlarini qabul qilishning muqobil variantlarini aniqlashda jahon amaliyotida qo'llaniladigan investitsiya loyihalari samaradorligi ko'rsatkichlaridan foydalaniladi. Bu ko'rsatkichlar sof diskontlangan daromad, daromadlilik indeksi, ichki daromadlilik me'yori, qoplash muddati asosida iqtisodiy, moliya budjet, ekologik ijtimoiy va boshqa samaradorlikni o'z ichiga oladi [5]. Berens, Xavranekslarning fikricha, bozor

iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda investitsion loyihalarning samaradorligini baholashga asoslangan, ularni o‘zaro taqqoslay oladigan usullar keng qo‘llaniladi [6].

Mazur va boshqalar o‘z ilmiy asarlarida investitsiya loyihalari samaradorligini quyidagicha izohlaganlar: “Investitsiya loyihalarining samaradorligi - loyihaning uning ishtirokchilarini maqsadi va qiziqishlariga muvofiqligini ko‘rsatib beruvchi kategoriya hisoblanadi” [7].

Bu sohada ilmiy tadqiqotlar olib borgan mamlakatimiz olimlari Mamatov va boshqalarning “Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish” kitobida investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirishning iqtisodiy mohiyati, investitsiyalarni moliyalashtirish jarayonlarining asosiy bosqichlari, iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning roli bayon etilgan [8].

Yuqorida nomlari keltirib o‘tilgan iqtisodchi olimlar tomonidan investitsiya loyihalarni moliyalash samaradorligi yuzasidan bank faoliyatining ayrim jihatlari tadqiq etilib, bu boradagi mualliflik yondashuvlari ilgari surilgan. Biroq, investitsion loyihalarni moliyalash samaradorligini ta‘minlashda yuzaga keluvchi baholash amaliyoti va unga ta‘sir etuvchi omillar yaxlit tadqiqot ishi sifatida o‘rganilmagan. Bu esa, mazkur tadqiqotning maqsadi va o‘ziga xos jihatlari belgilab beradi.

NATIJALAR

Investitsiya loyihalarni moliyalashtirishda Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining o'zni juda muhimdir. Bu tashkilot, o'z kasb-hunariga ega mutaxassislar tomonidan loyihalarni samarali va samimiylilik bilan tahlil qilish, baholash va ularni amalga oshirishda yordam beradi. Bu bilan birga, Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, moliyalashtirishning muhim tashkil etuvchilaridan biri sifatida hisoblanadi.

Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, investitsiya loyihalari va moliyalashtirishning kerakli miqdorlarini ta'minlash uchun banklar va boshqa moliyaviy tashkilotlar bilan ham ishlaydi. Ushbu yordam bilan, investitsiya loyihalari moliyalashtirishning kerakli resurslarini ta'minlashda qiyinliklarga duch kelmasligi mumkin. Bundan tashqari, Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, investitsiya loyihalarining samarali amalga oshirilishiga ham yordam beradi.

Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, loyihalar va investitsiyalar sohasidagi rivojlanishni ham ta'minlashga yordam beradi. Bu tashkilot, investitsiya loyihalari va moliyalashtirish jarayonining eng yaxshi vaqti va yo'nalishlarini aniqlaydi va ularni o'z kasb-hunariga ega mutaxassislar yordamida amalga oshiradi.

Investitsiya loyihalari, kompaniyalar va boshqa tashkilotlar uchun juda muhimdir. Ular, bizning moliyalashtirishning muhim tashkil etuvchilaridan biri bo'lgan Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasidan yordam olishlari mumkin. Bu jamg'arma, investitsiya loyihalarini yaxshi tahlil qilish, baholash va ularni amalga oshirishda yordam beradi.

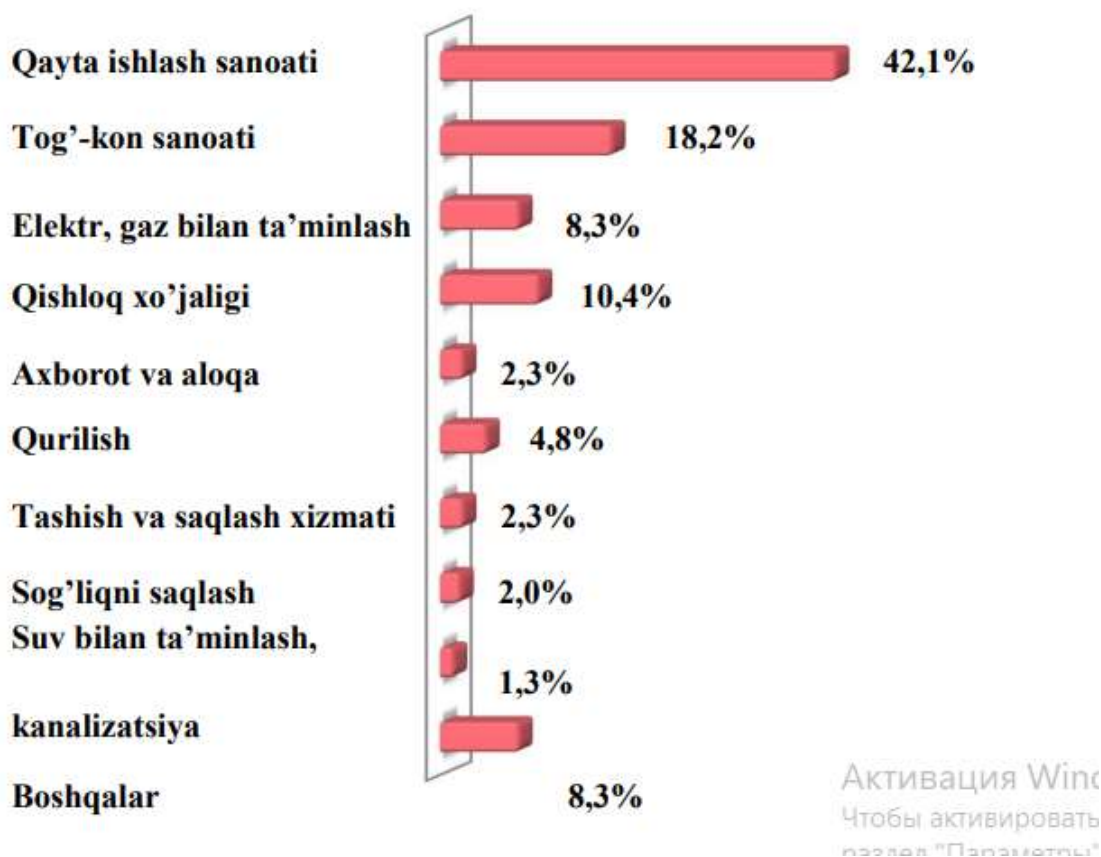
Ular, investitsiya loyihalarining samarali amalga oshirilishini ta'minlash uchun kerakli moliyalashtirish miqdorlarini ta'minlashda ham yordam beradi.

Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining rasmiy veb-sayti orqali, siz investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning eng yaxshi yechimlarini topishingiz va loyihalarni amalga oshirish uchun muhim yo'nalishlarni aniqlashingiz mumkin.

Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, moliyalashtirishning yanada rivojlanishi uchun investitsiya loyihalarining boshqarilishini ham o'z zimmasiga oladi. Ular, investitsiya loyihalari va moliyalashtirishni ko'p xil yo'nalishlarda boshqarish bilan ham shug'ullanadi, bundan tashqari, loyihalarning amalga oshirilish jarayonida kerakli barcha hujjatlarni tayyorlash va o'zlashtirishda ham yordam beradi.

Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, moliyalashtirishning yanada rivojlanishi uchun bizning qarorlarimizda va harakatlarimizda yordam beradi. Ular, bizning maqsadlarimizni aniqlashda, bizning moliyalashtirish va investitsiya loyihalari sohasidagi strategiyamizni belgilashda, vaqt va manbalarni barcha amalga oshirish jarayonida sifatli tahlil qilishda yordam beradi.

Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, loyihalar va investitsiyalar sohasidagi yangiliklar, ma'lumotlar va tendentsiyalarni ham nazorat qiladi. Ular, moliyalashtirishga va investitsiya loyihalariga oid yangiliklarni qayd etish va ularni bizning muhokama va qarorlarimizda ko'rsatishda yordam beradi.

1-rasm. Tijorat banklari tomonidan asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalarning alohida iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha taqsimoti. 2020 yil dekabr holatiga, foizda

Investitsiya loyihalari, bizning iqtisodiyotimizning rivojlanishida juda muhim o'rni bor. Ularni amalga oshirishda, Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi bilan ishlash, loyihalarni moliyalashtirish jarayonida yo'l harakatini aniqlash va loyihalarni samarali ravishda amalga oshirishda juda muhimdir. Shuningdek, moliyalashtirish va investitsiya sohasidagi yangiliklarni ham nazorat qilish, ularning yanada rivojlanishiga o'z hissamizni qo'shishga imkon beradi.

Jamiyatimizda investitsiyalar va moliyalashtirishning muhim ahamiyati oshib ketmoqda. Investitsiya loyihalari va moliyalashtirish jarayonida amalga oshiriladigan qarorlarimiz va harakatlarimiz, bizning iqtisodiyotimiz va jamiyatimizning yanada rivojlanishida muhim o'rin o'ynaydi.

Investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning yanada rivojlanishi uchun shu kabi tashkil etuvchilarning boshqarilishiga yordam beradi. Ularga o'z muvofiqlarini topishda va investitsiya loyihalarini samarali ravishda amalga oshirishda qo'llanadigan zaruriy ko'rsatkichlar beriladi.

Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda bir nechta xizmatlar ko'rsatadi. Ularning o'zgaruvchan sifati, o'zlashtirilishi va boshqarilishi loyihalar hamda moliyalashtirishni aniqlashda juda muhimdir. Ularning foydali samarali vaqtida yuzaga kelishini taminlash uchun shu kabi xizmatlar katta yordam beradi.

MUHOKAMA

Investitsiya loyihalari va moliyalashtirishning yuqori sifatli boshqarilishiga yordam beradigan asosiy ko'rsatkichlardan biri ma'lumotlar va tahlillar. Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi investitsiya loyihalari va moliyalashtirish jarayonida o'z ma'lumotlar bazasidan foydalanadi va o'z tahlilidagi natijalarga asoslanadi. Ularning to'g'ri ko'rsatilgan ma'lumotlari va sifatli tahlillari bizning qarorlarimiz va harakatlarimizda xato qilinishini kamaytiradi va bizning samarali ishga tushirilishimizni ta'minlaydi.

Investitsiya loyihalari va moliyalashtirishning rivojlanishi uchun, bizning jamiyatimizda o'zlashtiriladigan siyosiy va iqtisodiy muammolariga ham yondashish zarurdir. Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, loyihalarni samarali ravishda amalga oshirishga yordam berishning yanada ko'p usullarini o'rganadi va o'z muvofiqlari bilan ishlash orqali siyosiy va iqtisodiy muammolarni bartaraf qilishga yordam beradi.

Investitsiya loyihalari va moliyalashtirishning muddatlari, vaqt va manbalarni talab qiladi. Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, loyihalarni samarali ravishda amalga oshirish uchun zarur bo'lgan manbalarni taminlashda yordam beradi va amalga oshirilish vaqtida muvaffaqiyatli ravishda boshqarilishiga imkon beradi.

Investitsiya loyihalari va moliyalashtirishning yanada rivojlanishi uchun, Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi o'z muvofiqlari bilan investitsiya loyihalarini moliyalashtirishga qaror qilish uchun ko'plab tahlil va izohlar ishlab chiqishadi. Ularning rivojlanishiga yordam berish uchun bizning mamlakatimizning iqtisodiy va sotsial taraqqiyotini ta'minlaydigan investitsiya loyihalari va moliyalashtirishning yanada rivojlanishi lozim.

Boshqa taraqqiyot jamg'armalari bilan hamkorlik qilish orqali, Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda o'z mavqesini oshiradi. Ularning bizga beradigan yordamlari va xizmatlaridan foydalanish orqali, biz o'z investitsiya loyihalarimizni moliyalashtirishda samarali vaqt va manbalarni ta'minlaymiz.

Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayonida, bizning sifatli tahlil va ko'rsatkichlarimizning yanada rivojlanishi uchun, Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi o'zlarining innovatsion yondashuvlaridan foydalanadi. Ularning rivojlanishiga yordam berish uchun, bizning investitsiya loyihalari va moliyalashtirishning kengaytmasiga yondashish lozim.

Sizning moliyalashtirishda samarali ishga tushirilishingiz Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining rivojlanishiga qaror qilishga yordam beradi. Ularning xizmatlaridan foydalanish orqali, siz investitsiya loyihalaringsizni samarali ravishda amalga oshirishingiz va o'z mamlakatingizning iqtisodiy va sotsial taraqqiyotiga yordam berishingiz mumkin.

Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun, sizning investitsion loyihalaringsizni to'g'ri yoki noto'g'ri ravishda amalga oshirishni tanlangani va Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining yordamidan foydalaningiz shart. Ularning xizmatlaridan foydalanish, sizning investitsion loyihalaringsizning samarali ravishda amalga oshirilishiga yordam beradi va o'z mamlakatingizning iqtisodiy va sotsial taraqqiyotini ta'minlaydi. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining o'rni katta ekanligi sababli, ularning rivojlanishi va rivojlanishiga yordam berish zarurati hozirgi kunda juda muhimdir. Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, investitsiya loyihalarini moliyalashtirishni o'z vazifasi deb olishadi va bu loyihalarni amalga oshirishda katta yordam beradi.

Boshqa taraqqiyot jamg'armalari bilan hamkorlik qilish orqali, Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi o'zining innovatsion yondashuvlaridan foydalanadi va bu innovatsiyalar investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda katta yordam beradi. Ularning xizmatlaridan foydalanish orqali, biz o'z investitsiya loyihalarimizni samarali ravishda moliyalashtirishni ta'minlaymiz va mamlakatimizning iqtisodiy va sotsial taraqqiyotiga yordam beramiz.

Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayonida, Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi o'zining tahlil va ko'rsatkichlariga ham e'tibor qaratish lozim. Ularning

bizga beradigan yordamlari va ko'rsatkichlari, investitsiya loyihalarimizning sifatli tahlilini amalga oshirishga yordam beradi va bizning investitsiya loyihalarimizni yanada rivojlantirishga yordam beradi.

Birinchi bo'lib, biz Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining o'z muvofiqlari bilan hamkorlik qilishni tanlashimiz zarur. Ularning xizmatlaridan foydalanish orqali, bizning investitsiya loyihalarimizni samarali ravishda moliyalashtirishni ta'minlaymiz va mamlakatimizning iqtisodiy va sotsial taraqqiyotiga yordam beramiz.

Ikkinchi bo'lib, investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayonida Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining innovatsion yondashuvlaridan foydalanish zarur. Ularning rivojlanishiga yordam berish uchun, bizning investitsiya loyihalarimizning yanada rivojlanishiga yordam beradigan innovatsiyalarini o'rgangan holda, ularning xizmatlaridan foydalanish lozim.

Shuningdek, biz Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining tahlil va ko'rsatkichlariga e'tibor berishimiz kerak. Ularning bizga beradigan ko'rsatkichlaridan foydalanish orqali, bizning investitsiya loyihalarimizni sifatli tahlil qilishimiz mumkin. Bu tahlil, bizning investitsiya loyihalarimizni yanada rivojlantirishga yordam beradi va ularning muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga yordam beradi.

Bundan tashqari, Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, bizning investitsiya loyihalarimizni boshqarish va ulardan olingan foyda-nogironligini ko'rsatishda ham yordam beradi. Ular, investitsiya loyihalarimizni o'zining maqsad va mazmuni bo'yicha tahlil qilish va ulardan olingan foydani hisoblashda yordam beradi.

Shuningdek, bizning investitsiya loyihalarimizni moliyalashtirish jarayonida Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining yuqori sifatli xizmatlaridan foydalanishimiz mumkin. Ular, bizning investitsiya loyihalarimizni amalga oshirishda zarur bo'lgan barcha jarayonlarda yordam berishadi, shuningdek, ularning xizmatlari o'z vaqtida, noma'lum xatolar va kamchiliklardan ozod qiladi va bizning investitsiya loyihalarimizning tez va samarali ravishda moliyalashtirilishiga yordam beradi.

XULOSA

Natijada, Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayonida katta yordam beradi. Ularning bizga beradigan xizmatlari, ko'rsatkichlari va innovatsion yondashuvlari, bizning investitsiya loyihalarimizni samarali ravishda moliyalashtirishni ta'minlaydi va ularning muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga yordam beradi. Shuningdek, Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining yuqori sifatli xizmatlari, bizning investitsiya loyihalarimizni boshqarish va ulardan olingan foydani ko'rsatishda ham yordam beradi. Investitsiya loyihalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi bilan hamkorlik katta ehtimollik bilan samarali natijalarga olib keladi. Investitsiya loyihalarni moliyalashtirishda Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining o'rni juda muhimdir. Bu jamg'arma, bizning investitsiya loyihalarimizni rivojlantirishda,

ularning amalga oshirilishida, ulardan olingan foydalarini hisoblashda va ulardan moliyalashtirishda yordam beradi. Ularning xizmatlari va ko'rsatkichlari, bizning investitsiya loyihalarimizni moliyalashtirish va ulardan olingan foydaning maksimal darajada bo'lishini ta'minlaydi.

Investitsiya loyihalarini amalga oshirish, ulardan olingan foydaning maksimal darajada bo'lishini talab qiladi. Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, bu maqsadga erishishda bizning boshqa barcha harakatlarimizdan tashqari qo'llab-quvvatlovchi tashkilotdir. Ular, bizning investitsiya loyihalarimizni boshqarish va ulardan moliyalashtirish jarayonida ko'p yillik tajriba va malakaga ega. Shuningdek, ulardan olingan xizmatlari va ko'rsatkichlar, investitsiya loyihalarimizni muvaffaqiyatli amalga oshirishda katta yordam beradi.

Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, bizning investitsiya loyihalarimizni maqsad va mazmuni bo'yicha tahlil qilishda ham yordam beradi. Ularning xizmatlari, bizning investitsiya loyihalarimizni qulaylik va samarali ravishda boshqarish imkonini ta'minlaydi. Ularning ko'rsatkichlari, investitsiya loyihalarimizni moliyalashtirish jarayonida foydali savollar va kamchiliklarni aniqlashda yordam beradi.

Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, investitsiya loyihalarimizni moliyalashtirish jarayonida xizmat ko'rsatishni kengaytirishni ham rejalashtiradi. Ularning innovatsion yondashuvlari, bizning investitsiya loyihalarimizni yanada rivojlantirishga yordam beradi va ularning muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga olib keladi. Natijada, Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, investitsiya loyihalarimizni samarali ravishda moliyalashtirish uchun kerakli xizmatlarni taqdim etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 21-iyundagi “Xalqaro moliya institutlari va donor mamlakatlar ishtirokidagi investitsiya loyihalarini boshqarish mexanizmini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-3796-sonli qarori.
2. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. // uza.uz. 16.01.2017
3. Миркин Я. М. Рынок ценных бумаг: учеб. пособие. М., 2002. –с.56-57.
4. Шарп У. и др. Инвестиции. Пер. с англ. – М.ИНФРА-М, 2001.– С-10
5. G'ozibekov. D.G'. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. T.: "Moliya" nashriyoti, 2003 yil. 6.Беренц В., Хавранек П.,. Руководство по оценке эффективности инвестиций, пер.с англ. А.П. Белых, М.: - Инфра-М, 1995. – С. 60-80.
6. Мазур И.И., Шапиро В.Д., Ольдерогге Н.Г. Управление проектами: Справочное пособие. – М.: Высшая школа .2001. - 875 с.
7. Mamatov B.S., Xujamqulov D.Yu., Nurbekov O.Sh. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. Darslik. – T.: Iqtisod-moliya, 2014.

8. Jumaniyazov, I. T. (2021). The Progressive Foreign Experiments in the Activity of Sovereign Wealth Funds. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 109-116.
9. Jumaniyozov, I. (2018). Impact of Development Finance Institutions on Economic Growth: Implications for Reconstruction and Development Fund of Uzbekistan. *International Journal of Management Science and Business Administration*, 4(2), 84-88.
10. Jumaniyozov, I. (2020). ISSUES OF ENSURING THE TRANSPARENCY OF SOVEREIGN WEALTH FUNDS. *International Finance and Accounting*, 2020(5), 1.
11. Jumaniyazov, I. (2020). FOREIGN EXPERIENCE IN THE ACTIVITIES OF SOVEREIGN FUNDS. *International Finance and Accounting*, 2020(2), 1.
12. Jumaniyazov, I. T. (2021). Transparency Is A Key Indicator Of The Activity Of Sovereign Wealth Funds. *The American Journal of Management and Economics Innovations*, 3(05), 30-37.
13. Жуманиязов, И. Т. (2016). Основные задачи Фонда реконструкции и развития Республики Узбекистан. *Наука, образование и культура*, (7 (10)), 27-28.
14. Жуманиязов, И. Т. (2016). Направления использования средств Фонда реконструкции и развития Республики Узбекистан. *Economics*, (7 (16)), 28-29.
15. Jumaniyazov, I. T. (2022). O'zbekistonda davlat moliya tizimidagi islohotlar va rivojlantirish istiqbollari. *Science and Education*, 3(5), 1637-1645.
16. Inomjon Turaevich Jumaniyazov, & Bexruz Hazratov (2022). Foreign experience in the development of special economic zones in Uzbekistan. *Science and Education*, 3 (5), 1628-1636.
17. Jumaniyazov Inomjon Turaevich, & Juraev Maqsud Annaqulovich (2022). Korxonalarda moliyaviy qarorlar qabul qilish va risklarni baholash usullari. *Science and Education*, 3 (5), 1646-1654.
18. Jumaniyazov, I. T. (2019). The impact of Uzbekistan Reconstruction and development fund's expenditure on GDP growth. *Science, research, development № 16. Monografiya pokonferencyjna*.
19. Jumaniyazov, I., & Xaydarov, A. (2023). The importance of social insurance in social protection. *Science and Education*, 4(1), 1033–1043. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/4941>
20. Inomjon, J. (2023). GENDER BYUDJETLASHTIRISHDA DAVLAT MOLİYAVIY NAZORATINING O'RNI. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(6), 1187-1191.
21. Бахронов, Ж., & Жуманиязов, И. (2023). Партисипатор бюджетлаштириш ва уни Ўзбекистонда қўллаш долзарблиги. *Science and*

Education, 4(2), 1486–1493. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5234>

22. Davlatboyeva, M. S. qizi, & Jumaniyazov, I. T. (2023). Yashil byudjetlashtirish va uni O'zbekistonda joriy etish istiqbollari. Science and Education, 4(2), 1509–1516. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5237>

23. Jumaniyazov, I. T. (2019). Evaluation criteria for the efficiency of sovereign funds. Global science and innovations 2019: Central Asia. In International scientific conference.–Nur-Sultan (Kazakhstan) (Vol. 340, pp. 226-229).

24. Jumaniyazov, I. T. The significance of Uzbekistan reconstruction and development fund's financial capital on economic growth of Uzbekistan. International Journal of Economics, Commerce and Management United Kingdom ISSN, 2348, 0386.

25. Jumaniyazov, I., & Mahmudov, M. (2022). Experience of foreign countries in attracting foreign investment. Asian Journal of Research in Banking and Finance, 12(5), 32-37.

26. Jumaniyozov, I. T., & Abdumannobov, A. M. (2020). MANAGING PUBLIC DEBT. In Ключевые проблемы современной науки (pp. 3-7).

27. Jumaniyozov, I. T., & Bakhodirhujayev A.F. (2020). [ISSUES AND CHALLENGES FOR THE IMPLEMENTATION OF MACROPRUDENTIAL POLICY IN UZBEKISTAN](#). In Ключевые проблемы современной науки (pp. 8-11).

AVTOBUSLARNING ISHLASH QOBILIYATINI OSHIRISHDA REJALI TA'MIRLASH TIZIMINI QO'LLASH

¹**Tadjibayev Abdinabi Abdiraxmonovich**

Toshkent davlat transport universiteti

“Avtomobil va avtomobil xo'jaligi” kafedrasi professori

²**Boltabayeva Nafosat Odilbek qizi**

Toshkent davlat transport universiteti

“Avtomobil va avtomobil xo'jaligi” kafedrasi

MEUTA-4 guruhi talabasi

Annotatsiya: ISUZU shahar avtobusi ISUZU shahar avtobusi Respublikamizda aholiga xizmat ko'rsatuvchi transport vositalaridan biridir. Avtobuslar yo'lda ham shahar ichida, ham shahar tashqarisida maksimal qulaylik va xavfsizlikni ta'minlaydi. Ushbu maqolada ISUZU avtobuslarining hozirgi kundagi 2-TXK da buzilib kelish holatlari o'rganildi va 2-TXK dagi buzilishlarning miqdori aniqlandi.

Kalit so'zlar: texnik xizmat ko'rsatish, joriy ta'mirlash, rejali ta'mirlash, buzilish, nosozlik, agregat, tizim, tormoz tizimi, ekspluatatsiya, generator, ilashish muftasi, sovitish tizimi.

Abstract: ISUZU SAZ NP 40 city bus ISUZU city bus is one of the vehicles serving the population in our Republic. Buses provide maximum comfort and safety on the road both within the city and outside the city. In this article, the cases of ISUZU buses breaking down at the 2-TXK today were studied and the number of breakdowns at the 2-TXK was determined.

Key words: maintenance, current maintenance, scheduled maintenance, breakdown, failure, unit, system, brake system, operation, generator, clutch, cooling system.

Jamoat transport tizimlari yo'lovchilarning o'sib borayotgan talablarini qondirish uchun avtobuslarning samaradorligi va ishonchliligiga katta ishonadi. Avtobuslarning ishlash imkoniyatlarini maksimal darajada oshirish uchun rejali ta'mirlash tizimini joriy etish juda muhimdir. Ushbu maqola rejali ta'mirlash tizimidan foydalanishning afzalliklarini o'rganadi, xususan Isuzu avtobuslariga misol sifatida e'tibor qaratadi. Avtobuslarni faol ravishda saqlash va ta'mirlash orqali operatorlar o'z ish faoliyatini optimallashtirishi, ishonchliligini oshirishi, yo'lovchilar xavfsizligini ta'minlashi, parkning uzoq umrini uzaytirishi va xarajatlarni tejashga erishishi mumkin.

Avtomobillardan foydalanishning samaradorligini oshirish va texnik tayyor holda tutib turish vazifalarini amalga oshirishda ularga texnik xizmat ko'rsatish (TXK) va

ta'mirlash (T) texnologiyasini o'rganish, texnologik jarayonlarni tashkil qilishni takomillashtirish hamda bu ishlarni ilmiy asosda tashkil qilish muhim o'rin tutadi. Bu sohada tashkiliy-texnik tadbirlarni hayotga tatbiq etish avtomobil transportida erishilgan ilm va fan yutuqlari asosida amalga oshiriladi.

Kuzatuv natijalariga ko'ra ISUZU avtobuslarining 2-TXK dagi buzilishlari quyidagicha:

1-jadval

N	Buzilgan tizim va agregatlar nomi	Buzilishlar	
		dona	%
1	Avto shina	29	32,22
2	Tormoz sistemasi	10	11,11
3	Uzatmalar qutisi	5	5,56
4	Kompressor	4	4,44
5	Himoya kamari	2	2,22
6	Moylash tizimi	5	5,56
7	Generator	4	4,44
8	Sovutish tizimi	3	3,33
9	Stepleniya	12	13,33
10	Boshqa buzilishlar	16	17,78
	Jami	90	100,00

Avtobuslarni 2-TXK lar orasida vujudga keladigan buzilish va nosozliklarni kamaytirish maqsadida rejali ta'mirlash tizimini qo'llash maqsadga muvofiq. Rejali ta'mirlashda agregatlar bo'yicha tez-tez vujudga keladigan buzilish va nosozliklarni oldini olish uchun 2-TXK ishlari bilan bir vaqtda joriy ta'mirlash ishlarini olib borish lozim.

Rejali ta'mirlash tizimini joriy etish haqiqatan ham avtobuslarning, shu jumladan Isuzu aftobuslarining yoki boshqa turdagi avtobuslarning ish qobiliyatini oshirishda foydali bo'lishi mumkin. Avtobuslarni muntazam ravishda to'g'ri saqlash va ta'mirlash orqali operatorlar ish faoliyatini optimallashtirishi, buzilishlarni minimallashtirishi va umumiy umrini uzaytirishi mumkin. Rejalashtirilgan ta'mirlash tizimi ish hajmini oshirishga qanday hissa qo'shishi mumkin:

- Profilaktik xizmat: rejalashtirilgan ta'mirlash tizimi muntazam ravishda profilaktika choralarini ko'rishga imkon beradi. Bunga komponentlarni tekshirish, xizmat ko'rsatish va ular ishlamay qolishi yoki buzilishlarga olib kelishidan oldin almashtirish kiradi. Potentsial muammolarni oldindan aniqlash orqali operatorlar katta buzilishlarning oldini olishlari va avtobuslarni maqbul holatda saqlashlari mumkin.

- Kengaytirilgan ishonchlilik: muntazam texnik xizmat ko'rsatish avtobuslarning ishonchli va kutilmagan nosozliklarga kamroq moyil bo'lishini ta'minlaydi. Bu

xizmatning uzilishi, ishdan chiqishi yoki kechikishi ehtimolini pasaytiradi, natijada operatsion samaradorlik yaxshilanadi va quvvatlardan foydalanish ko'payadi.

- Yaxshilangan xavfsizlik: yaxshi saqlangan flot yo'lovchilar va boshqa yo'l foydalanuvchilari xavfsizligini oshirishga yordam beradi. Rejalashtirilgan ta'mirlash tormozlar, shinalar, chiroqlar va boshqaruv tizimlari kabi xavfsizlik bilan bog'liq komponentlarni to'g'ri ishlashini ta'minlashi mumkin. Xavfsiz va ishonchli avtobuslar yo'lovchilar farovonligiga putur etkazmasdan to'liq quvvat bilan ishlashi mumkin.

- Kengaytirilgan umr: to'g'ri parvarishlash avtobuslarning umrini uzaytirishga yordam beradi. Rejalashtirilgan ta'mirlash tizimiga rioya qilish orqali operatorlar kichik muammolarni qimmat ta'mirlashni yoki hatto avtomobilni muddatidan oldin almashtirishni talab qilishi mumkin bo'lgan katta muammolarga aylanishidan oldin aniqlashlari va tuzatishlari mumkin. Bu uzoq umr operatorlari umumiy salohiyatini oshirish, ularning mavjud parkini foydalanish maksimallashtirish imkonini beradi.

- Minimallashtirilgan to'xtash vaqti: muntazam ravishda rejalashtirilgan ta'mirlash va texnik xizmat ko'rsatish eng yuqori soatlarda yoki rejalashtirilgan to'xtash vaqtida rejalashtirilishi mumkin, bu esa operatsion jadvallarga ta'sirini kamaytiradi. Ushbu yondashuv eng yuqori ish vaqtidagi kutilmagan buzilishlarni minimallashtiradi, avtobuslarning xizmat ko'rsatishda qolishini va ekspluatatsiya imkoniyatlarini maksimal darajada oshirishni ta'minlaydi.

- Xarajatlarni tejash: rejalashtirilgan ta'mirlash tizimini joriy qilish texnik xarajatlarni talab qilsa-da, bu oxir-oqibat uzoq muddatli xarajatlarni tejashga olib kelishi mumkin. Proaktiv parvarishlash katta buzilishlarning oldini olishga yordam beradi, favqulodda ta'mirlashga bo'lgan ehtiyojni kamaytiradi va qimmat ishlaymay qolishning oldini oladi. Shuningdek, u yoqilg'i samaradorligini oshirishga yordam beradi, bu esa uzoq muddatda operatsion xarajatlarni tejashga yordam beradi.

Isuzu aftobuslari yoki boshqa har qanday parkni rejali ta'mirlash tizimini samarali amalga oshirish uchun operatorlar keng qamrovli texnik rejani tuzishlari kerak. Ushbu rejada muntazam tekshiruvlar, profilaktika vazifalari, tavsiya etilgan vaqt oralig'ida komponentlarni almashtirish va bajarilgan ta'mirlash va xizmat ko'rsatish hujjatlari bo'lishi kerak. Ta'mirlash vaqtini minimallashtirish uchun texnik xodimlarni o'qitish, tegishli asbob-uskunalar va jihozlardan foydalanish va tez-tez talab qilinadigan ehtiyot qismlar zaxirasini saqlash juda muhimdir.

Umuman olganda, rejali ta'mirlash tizimi ishlashni optimallashtirish, ishonchliligini oshirish, xavfsizlikni yaxshilash, transport vositalarining ishlash muddatini uzaytirish, to'xtash vaqtini minimallashtirish va uzoq muddatli xarajatlarni tejash orqali avtobuslarning ish qobiliyatini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa va takliflar:

Xulosa qilib aytganda, Isuzu aftobuslarida rejali ta'mirlash tizimidan foydalanish ularning ish qobiliyatini oshirishda hal qiluvchi qadamdir. Profilaktik xizmatni amalga

oshirish, komponentlarni almashtirish, xavfsizlikni baholash, rejalashtirilgan to'xtash vaqti va to'g'ri o'qitish ishonchlilikni oshirishga, xavfsizlikni yaxshilashga, parkning uzoq umr ko'rishiga va xarajatlarni sezilarli darajada tejashga olib keladi. Operatorlar texnik xizmat ko'rsatishning keng qamrovli rejasini tuzishga ustuvor ahamiyat berishlari, texnik xodimlarni o'qitishga sarmoya kiritishlari va odatda talab qilinadigan ehtiyot qismlar inventarizatsiyasini yuritishlari kerak. Yaxshilash yo'nalishlarini aniqlash va uzoq muddatli muvaffaqiyatni ta'minlash uchun rejalashtirilgan ta'mirlash tizimining samaradorligini doimiy monitoring qilish va baholash tavsiya etiladi.

Isuzu aftobus operatorlari texnik xizmat ko'rsatishga proaktiv yondashuvni qo'llash orqali o'zlarining operatsion imkoniyatlarini optimallashtirishlari, ishonchli va xavfsiz transport xizmatlarini taqdim etishlari va yo'lovchilar uchun samarali va qoniqarli tajribani taqdim etishlari mumkin.

Adabiyotlar

1. "Ўзбекистон Республикаси автомобил транспорти ҳаракат таркибига хизмат кўрсатиш ва таъмирлаш НИЗОМИ. Тошкент 1999. 195 бет.
2. Avtomobillar texnik ekspluatatsiyasi. Darslik. 2-nashr. Sidiqnazarov Q.M. [va boshq.]. Toshkent “Go To Print”, 2020. – 560 b.
3. Ishonchlilik nazariyasi va diagnostika asoslari: Oliy o'quv yurtlari bakalavrlari uchun darslik./A.A. Tojiboyev, Q.M. Sidiqnazarov, K.I. Ibrohimov, N.V. Kusnetsov, T.: “Extremum-Press” 2015. –296 b.

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	ЛИНГВОСЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЙ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ	4
2	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ НА ПРИМЕРЕ ИЗУЧЕНИЯ ФРАЗ С ПРЕДЛОГАМИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА	13
3	СПЕЦИФИКА ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В НЕФИЛОЛОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ	18
4	INDOLIL MOY KISLOTASINING RUX METALI BILAN OLINGAN TUZINING MAKKAJO'XORI DONINING UNUVCHANLIKGA TA'SIRI	22
5	O'ZBEKISTON DARYOLARINING XO'JALIKDAGI AHAMIYATI VA ULARNI MUHOFAZA QILISH	24
6	YADROVIY QUROLLAR XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH	29
7	MIGRATSIYA JARAYONLARI VA UNING MAMLAKAT IJTIMOIIY-IQTISODIIY TARAQQIYOTIGA TA'SIRI	35
8	ВКЛАД БИОХИМИКОВ В БИОХИМИЮ УЗБЕКИСТАНА	40
9	PSIXOLOGIK TRENINGNING MAQSADI VA VAZIFALARI, PSIXOLOGIK TRENINGDA YECHILADIGAN MUAMMOLAR	44
10	KASBIY QIZIQISH	48
11	TRIGONOMETRIK TENGLAMALARNI YECHISH USULLARI	54
12	EFFECT OF INDIVID AND KAEPPEROL FLAVANOIDS ON LIPID PEROXIDATION PROCESSES IN LIVER MITOCHONDRIA	58
13	ALLOMALAR – TARIXIMIZ VA MA'NAVIY MEROSIMIZ	63
14	TERAPIYA VA ASAB KASALLIKLARIDA XAMSHIRALIK ISHI	67
15	FARG'ONA VILOYATI TIBBIY-GEOGRAFIK SHAROITINI O'RGANISH VA KASALLANISHLAR TARKIBI TAHLILI	71
16	ФИЗИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ЗАМОНАВИЙ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ	76
17	UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA TA'LIM SIFATINI "LESSON-STUDY" METODIKASI ORQALI TAKOMILLASHTIRISH	79
18	PEDAGOGIK SAMARADORLIKNI OSHIRISHDA TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH ZARURIYATI	85
19	ADABIY TARIXIY MANDALARNI O'RGATISH ORQALI TALABALARDA VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING PEDAGOGIK ASOSLARI	88
20	UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARINING BOSHLANG'ICH SINFLARIDA TA'LIM-TARBIYA OLAYOTGAN O'QUVCHILAR SALOMATLIGINI MUHOFAZA QILISHDA PEDAGOGLARNING O'RNI VA AHAMIYATI	92

21	OILAVIY MUNOSABATLAR-BOLALARNING RIVOJLANISHIGA, JAMIYATDAGI XATTI-XARAKATLARIGA VA SHAXSLAR ARO MUNOSABATLARDAGI AXAMIYATI	97
22	SUVEREN FONDLAR FAOLIYATI VA ULARNING MOLIYAVIY MABLAG‘LARINI SAMARALI FOYDALANISHNING XORIJ TAJRIBASI	102
23	РЕСПУБЛИКА ВА МАҲАЛЛИЙ БЮДЖЕТ ДАРОМАДЛАРИ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ MASALALARI	109
24	O‘RTA MUDDATLI DAVR UCHUN FISKAL STRATEGIYANI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI	121
25	O‘ZBEKISTONDA DAVLAT BOSHQARUV ORGANLARI ISH HAQI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI	128
26	TIKLANISH VA TARAQQIYOT JAMG‘ARMASINING BANKLAR FAOLIYATIDAGI ISHTIROKI	139
27	INVESTITSION LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISHDA TIKLANISH VA TARAQQIYOT JAMG‘ARMASINING O‘RNI	147
28	AVTOBUSLARNING ISHLASH QOBILIYATINI OSHIRISHDA REJALI TA‘MIRLASH TIZIMINI QO‘LLASH	158

Note!—Pedagogs || articles and numbers in the legal, medical, social, scientific journal, information in classes, information rights and the correct authorities are responsible for the accuracy of the authorities.

Editor in chief
Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Executive Secretary
Abdurahmonov Boburjon

Preparing for publishing
Xoliqov Toxirjon Shavkatjon o'g'li